

A KIRÁLYI
TÁRNOKMESTER HIVATALA

1405-IG.

IRTA

BORECZKY ELEMÉR.

Különnyomat a „Magyar Jogász-Ujság” 1905. évi folyamából.

BUDAPEST, 1904.
ORSZÁGOS KÖZPONTI KÖZSÉGI NYOMDA RÉSZV.-TÁRS.
VI., VÁCZI-KÖRUT 61.

I.

Midőn a királyi tárnokmester hivatalának mivoltát és azért első sorban eredetét kutatjuk, ugy véljük, a szó etymológiájából kell kiindulnunk. „Mester“ a kor szemében főnököt, hatóságot jelentett és nem állt messze a „comes“, „ispán“ szó jelentésétől, mely szintén adminisztratív és birói hatóság jelzésére szolgálhatott. A tárnokmester tehát a tárnokoknak mestere, vagyis főnöke.

Nehezebb annak a kérdésnek eldöntése, melyre előbb a nyelvészet segítségével akarunk felelni, hogy kik voltak a tárnokok. Ha a szónak eredeti alakját — tavarnicus, vagyis tavar-nik — nézzük, mindjárt föltűnik, hogy nem magyar, hanem szláv szóval van dolgunk. Hogy ez szláv, már régen észrevették, de eredetéről nem voltak egyezők a vélemények; így némelyek¹⁾ a „dvere“ (ajtó)-ból akarják levezetni, bár — nézetünk szerint — minden komoly alap nélkül. Kétségtelen ugyanis, hogy a szó két különválasztható részből áll, gyökérből és képzőből: tavar-nik. A „-nik“ képző a szlávban igen gyakori; megfelel a magyar „-nok“-nak, mely az előbbiből származott s jelenti azt a személyt, mely a gyök fogalmához kötött cselekvést végzi. Feladatunk e szerint ennek a gyökérnek, a „tavar“-nak vizsgálatára szorítkozik.

¹⁾ Sasinek Fr., Tört. Tár 1893. 7.

A legilletékesebb férfiak egyike, Szarvas Gábor maga vizsgálta eredetét és jelentését.¹⁾ Ő a török nyelvben találja a szónak őseit: „tavâr“ alakban, „barom“ s különösen „baromfi“ s aztán általában áruczikk, áru“ jelentésben. Szerinte a törökből a szláv nyelvbe ment át „tovarü“ alakban és „onus, merx, facultates“ jelentésben. Itt átváltozván „tavar“-rá, a „-nik“ képzővel a kérdésszerű alakot adja. Nem vagyunk arra illetékesek, hogy Szarvas Gábornak véleményét kétségbe vonjuk. Kétségtelen igaz, hogy a törökségben meg van e szó „dawar“, „tavar“ alakban és „házi állat“, „szarvasmarha“, „nyerges állat“, „tehervonó állat“, „birka“ jelentésben (animal domestique; monture; bête de somme, mouton. Hausthier, Vieh; Reitthier, Lastthier, Schaf.²⁾ Látjuk, mind olyan jelentés, mely teljes összhangzásban van a szónak nálunk használatos jelentésével. Tudjuk, hogy a törökségnek a szlávokra bizonyos időben igen erős hatása volt s így természetesen tünik föl, hogy e szó a szlávba is átment. A szlávban csakugyan még most is él többféle alakban, így „tovar“ (áru), „továrna“ (gyár), „tovarych“ (napszám), „tovarychár“ (napszámos, vagyis bizonyos napi bért élvező személy), stb. főnevekben; meg van mint ige is: „otvorit“ (fölnyitni), „zatvorit“ (bezárni) és ezeknek gyakorítója „otvárat“ és „zatvárat“ alakban, melyeknek alapja, gyökere tehát a „tvar“. Ha tekintetbe vesszük, mily nagy hatása volt a régi szláv nyelvnek a magyarra, ha meggondoljuk, hogy király, udvar, udvarnok, nádor, ispán, asztalnok, pincze(-mester), vajda, bán, stb. stb. az udvartartással és kormányzattal nexusban lévő fogalmak kifejezésére a magyar ember szláv szót vett igénybe, ha továbbá látjuk, hogy

¹⁾ Magyar Nyelvőr VI. 511—512.

²⁾ Zenker: Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch.

a fent említett alakok és jelentések mily közel állhattak a régi magyar jelentéshez, úgy épen nem fogunk csodálkozni azon, hogy a „tavar“ szó a szlávból ered közvetlenül, ebből lett a magyar „tár“ és „tárnok“ is.

Hogy a „tár“ és „tárnok“ a „tavarnik“-ból lett, nem nehéz bebizonyítani. A „tavarnik“-ot okleveleink gyakran írják „tavarnuk“-nak, ezt pedig „tarnuc“-nak (Tarnuc)¹⁾ — vagy „tavarnicus“ helyett, „taarnicus“-nak;²⁾ 1388. Tári (Taari) László nevével találkozunk,³⁾ stb.

A törökben e szó tehát állatot, háziállatot, barmot, marhát jelentett; a szlávban — Szarvas szerint — árut, áruczikket; a magyarban a „tár“-nak régibb jelentése szintén „portéka“, „podgyász“, „árucikk“ stb. (pl. tárház). A magyar jelentés tehát azonos a szlávval; a szláv nem egészen azonos a törökkel; de ha tekintetbe vesszük, hogy a régi magyar nyelvben a marha szintén kincset, podgyászt stb. jelent, úgy a török „barom“ és a szláv „podgyász“ jelentések között könnyen fölleljük a rokonságot.

Ezek után tehát kik voltak a tárnokok? Azon conditionarius nép, melynek kötelességei a gazdaság „tavar“-jával voltak összefüggésben; az, melynek feladata volt a gazdaság központján lévő, a különféle más népek által adó fejében odaszállított természetben való szolgáltatmányoknak, állatoknak, gabonának, bornak, baromfinak, stb. kezelése és őrzése. (V. ö. a „tavar“ tő — a zárás fogalma.) Hogy ilyenekre minden nagyobb gazdaságnál — s így első sorban a királyinál — szükség volt, hogy ilyen néposztály létezésének feltevése nem mérész hypothesis, azt hiszszük, könnyen átláthatja mindenki, aki az azonkori munkafelosztást, a gazdasághoz tartozó mindenféle conditio-

¹⁾ Pl. Wenzel, IV. 81. (1277.)

²⁾ Fejér: C. D. III/1. 325. (1221.)

³⁾ Zichy O., IV. 365. (1388.)

narius népeknek más-más kötelezettség, szolgálat tekintetében való osztályozottságát nem hagyja figyelmén kívül.

E feltevésünket a kérdésnek történelmi világításban való vizsgálata is megerősíti. Tárnokoknak említésével gyakran találkozunk okleveleinkben, de oly adatot, mely épen specia-
lis rendeltetésüket világítaná meg, hiába keresünk. Hogy már réges-régen létezett ez osztály, mutatja egy 1113. évi oklevél,¹⁾ mely több Tavarnic nevű faluról tesz említést mint a zobori conventhez tartozókról. Ez adat arra mutat, hogy e falvakat tárnokok lakták, kikről a falut elnevezték. Hasonló esetet nem kell keresve keresnünk; hiszen csak pl. a sok udvarnok nevű falura kell gondolnunk. Az oklevélnek ezen szavaiból pedig: „iterumque alia villa Tavarnic et *suburbana* . . .” talán azt lehetne kiolvasni, hogy a falu közel volt a klostorhoz, a központhoz. Azt tehát joggal sejt-
hetjük, hogy a Tavarnic nevű falvakat „tavarnik“-ok, vagyis tárnokok lakták; azt is, hogy e falvak a zobori apátságnak voltak birtokai, de hogy egyebekben milyen kapcsolat volt birtok és birtokos között, nem tudjuk. Ilyen Tavarnik, Tavarnuk, Taarnuk, Tarnuk, Tařnok, Tárnok, stb. nevű falvakkal aztán minden időben igen sokszor találkozhatunk. Hogy a sok közül csak néhányat említsünk, Pozsony vármegyében van kettő, Fejérben szintén kettő, van továbbá még Zala, Bihar, Baranya, Nyitra, stb. megyékben is.

Tárnokoknak említését is gyakran láthatjuk, de közelebbi dolgot mivoltukat illetőleg csak a XIII. sz. közepe táján tudunk meg a pannonhalmi apátság birtokainak ez időben kelt királyi megerősítő okleveléből.²⁾ Látjuk ugyanis,

1) H. okm. VIII. 6.

2) Wenzel, II. 4.

hogy a többi conditionarius népek között vannak felsorolva, azaz *ők maguk is conditionariusok*.¹⁾ Aztán elmondja, hogy mivel tartoznak a tárnoknépek az apátságoknak. „Saját bevallásuk szerint — ugymond — minden közös szolgálatra kötelesek úgy, mint a föntiek“ (et isti teneantur secundum suam propriam confessionem ad omnia communia servitia, sicut superiores.) Lássuk tehát a föntieknek szolgálmányait!²⁾ A saját szekerekön és lovaikkal, vagy igás barmaikkal kell egy átalag (tunella) bort szállítaniok a saját költségükön Somogyból és Zalából egész a kolostorig. Minden egyes telek (mansio) két kepényit tartozik learatni, egy napon át szénát gyűjteni és egy napon keresztül behordani. Szt-Márton napjára minden telek tartozik egy veder gabonát, egy veder árpadarát és egy 3 éves ökröt (tinót) adni. Egyszer évenként adnak (valószínűleg valamennyien együtt) az apátnak egy 3 éves ökröt; tyukot pedig és ludat, bort, sört, kenyeret, szénát és gabonát annyit, amennyire szüksége van. Ha pedig az apát nem találja hozzájuk szállani, akkor ezeket a dolgokat szállítsák a kolostorba hozzája. Azonkívül kötelesek köveket és deszkákat hordani a saját szekereiken és fogatukon a kolostorba és az apát udvarát őrizni (et custodire curiam abbatis).

Ezek azok a kötelezettségek, mikkel a tárnokok is tartoznak; de — jóllehet említve nincs, bizonyára mint nagyon természetes dolog — ezenkívül valószínűleg a saját specialis kötelezettségeikkel is tartoztak. Így nincs pl. a tornatorok (esztergályosok) specialis kötelezettsége sem fölhozva, hanem szintén csak a közös szolgálmányaik. Ugyanigy áll a dolog a lotorokkal,

1) Haec sunt nomina tawarnicorum de eadem villa: Tyz, Cheme cum sua cognatione, qui praeter iuvenes et parvulos sunt VII. mansiones.

2) Wenzel, II. 3.

péekkel, vargákkal, sörkészítőkkal, kovácsokkal, szekerekkel, stb. Ennyit tehát megtudhatunk, de többet nem igen. A tárnokok mívoltának teljes meghatározását hiába keressük emlékeinkben. S azért ezen ponton vehetjük különös haszonnal igénybe azt, mit a szó etymológiája nyújt.

A tárnokoknak specialis feladata a gazdaság kamarájának — nevezhetnök éléstárnak, vagy magtárnak is — őrzése, az abban felhalmozott ingóságok kezelése lehetett. Hogy abban az időben ilyen emberekre szükség volt, igen érthető. A fizetés, a különféle szolgálmányok, mint láttuk, tulnyomólag természetben valók voltak. Ezeket a gazdaság középpontjára hordhatták; ott valószínűleg zárt helyen felhalmozták, (pl. az árpadarát, gabonát, a mindenféle tizedet, stb.). Természetesnek találjuk, hogy e szolgálmányoknak *átvétele, kezelése és őrzése* fontos és nagy feladat volt, melyre érdemes lehetett egész falvakat (persze nem voltak valami nagyok) alkalmazni, erre külön conditionarius osztályt felállítani.¹⁾ Ez a conditionarius osztály lehetett a tárnokok népe.

Hogy hogyan jártak el a részletekben, nem tudjuk. Valószínűleg felosztották maguk közt, vagy az uraság jelölt ki bizonyos időközökben másokat, másokat közülük e feladatnak elvégzésére. Ezért talán ajánlatos volt, hogy a központhoz közel lakjanak; mire a már említett első adatunk (az 1113. évből) „villa Tavarnic et suburbana“ kifejezése is utalni látszik. A Pozsony megyei két Tárnok falu aránylag közel feküdt Pozsony várához. Érdekesen látszik erre mutatni egy 1270. évi oklevélben²⁾ olvasható az a kifejezés is, „ . . . *Tavernicorum udvarnicorum* Castri Zulgageuriensis . . .“, a mi ud-

¹⁾ Hiszen pl. még a tizedszedők is külön osztályt alkottak (conditionarii.) Hazai okm., V. 70. (1285.)

²⁾ Fejér: C. D. V/1. 59.

vari tárnokokat látszik jelenteni s a mivel akaratlanul is a tárnokok dolgának udvari jellegére mutat rá.

Ehhez bizonynyal egészen hasonló állásu népek voltak más gazdaságoknak, így elsősorban a királyiaknak tárnoknépei is. Joggal következtethetünk erre annál a kölcsönhatásnál fogva, mely a király és az ország más gazdasági (és politikai) faktorainak különféle berendezéseiben látható. A pannonhalmi rendszer csak a sokkal nagyobb mértékben létező királynak lehetett másolata, bár ez utóbbiról nincs oly részletes értesítésünk. De királyi, királynéi tárnokokról azért igen gyakran olvasunk.¹⁾ Ezek is ily conditionarius népek, kik uruknak szolgálattal tartoztak. Pl. 1283. szó van bizonyos birtokokról (Veyceh, Vecese), „quasdam possessiones . . . Tavarnicorum, conditionariorum regionalium.“²⁾ Sőt még 1327. is találkozunk említésükkel; egyúttal megtudjuk azt is, hogy helyzetük nem mindig lehetett rózsás, mert jobbnak látták, úgy látszik, otthagyni helyüket és más, jobb vidékre költözni. Talán ezt lehet kiolvasni abból az oklevélből, mely arról szól, hogy a király és királyné kiküldi Magyar Pált

1) Rendszeren „tavarnici“ vagy „tavarnicus“-nak neveztetnek (tavarnici regales vagy reginales.) De gyakran találunk ily elnevezést is: „populi tavarnicorum nostrorum“, mi könnyen félreértésekre adhat alkalmat. Azt hisszük, hogy ez a kifejezés csupán a közönséges „tavarnici“ szónak paraphrasisa. Erre enged következtetnünk egy 1280. évi oklevél is (Wenzel, IX. 270—71.), melyben a király egyik tárnokát (Comes Mathey fidelis et familiaris *tavarnicus noster*) és ennek rokonait (cognatos suos de villa Tymar, *de populis tavarnicorum nostrorum oriundos*), kik tehát szintén tárnokok és pedig ugyanolyanok, mint a fenti Mathey, nemessé teszi (ab honore ipsius tavarnicatus eximere cum terra ipsorum). Azaz Mathey-t előbb tavarnicus noster-nek nevezi, azután elmondja, hogy kiveszi őt és rokonait „de populis tavarnicorum nostrorum.“ Vagyis a kettő ugyanazt jelenti.

2) Fejér: C. D. V/3. 183.

„ad requirendos et recaptivandos tavarnicos et alios conditionarios regales et reginales simul cum eorundem terris et possessionibus.“¹⁾

Minthogy mind e conditionarius népek administratív és birói tekintetben a gazdaság fejéhez, vagy tisztjeihez tartoztak, azért megfelelő módon szervezve is voltak. Voltak fölöttük, centuriók (századosok), (talán decuriók is), a centuriók fölött pedig comesek; ha igen nagy volt számuk és elterjedettségük, úgy még a comes fölé is helyezett az ur, a király, egy tisztet. Talán egy magistert. Így látjuk azt pl. az udvarnokoknál, kiknek centuriójáról és comeséről van szó 1272.²⁾ A királyi szakácsoknak centuriójáról pl. 1338. történik említés,³⁾ stb. Így aztán természetes, hogy a tárnoknépeknek is voltak ily tisztjeik. Centuriójukról ugyan nem olvassunk, de comes tavarnicorummal többször találkozunk. Így 1255. és 1256. András, Comes Tavarnicorumról van szó,⁴⁾ 1290. Mihályról,⁵⁾ stb. Nem valószínű, hogy ez a tárnokmestert jelentené, hiszen e korban már nagyon is megállapodott a tárnokmester neve; azután 1290. körül Mihály nevű tárnokmester nem szerepel.

A tárnokoknak comesei, ispánjai fölött állott az ő mesterük, a tárnokmester; a király után legfőbb hatóságuk, bírójuk.⁶⁾

1) Fejér: C. D. VIII/3. 258—63.

2) Kubinyi: Árpok. Okl. I. 83.; Fejér: C. D. X/1. 126. stb

3) Anjouk. Okm., III. 507.

4) Fejér: C. D. IV/2. 363., 365., 366.

5) Wenzel, X. 4.

6) Nem minden osztálynak találkozunk mesterével. Nem tudjuk eldönteni, hogy eredetileg volt-e mindegyiknek ily mestere, de a későbbi fejlődés azt látszik bizonyítani, hogy csak azon néposztályok mesterének neve maradt meg a király valamely előkelő udvari hivatalának jelzőjeként, kiket állásuk szorosabban kötött az udvarhoz s kiknek itt alkalmuk nyílt hivataluk méltóságát emelni, hatáskörüket gyarapítani s magukat a királyra nézve később is nélkülözhetetlenekké tenni.

Ha czélunk az volt, hogy a tárnokmester állásának természetét megismerjük s ezért az állás keletkezésére, eredetére mentünk vissza, úgy az eddigiekből nagy vonásokban megkaphatjuk a kívánt képet. A tárnokmester tehát a tárnokoknak mestere; vagyis legfőbb hatósága és bírása annak a királyi gazdaságokhoz tartozó néposztálynak, mely — neve eredetéből következően — az ezen gazdaságoknak valószínűleg középpontján elhelyezett éléstáraknak, kamaráknak volt őrzője, illetőleg az abba befolyt ingóságoknak átvevője és kezelője.¹⁾ Mint ilyennek központi, udvari volt a hivatala. Együttal ő volt az udvari kamarának főnöke, az abba befolyt természetben való szolgálmányoknak, majd a mindenféle értékeknek — pénznek is — főkezelője; szóval a királyi kamara feje. Innét van, hogy Rogerius a tárnokmestert más névvel camerariusnak nevezi: „Thavernicus, qui et camerarius dicitur.“²⁾ Hogy pedig szolgálata udvari szolgálat volt, mutatja többek közt egy 1263-ból való oklevél,³⁾ mely Aladárnak, a királyné tárnokmesterének számos érdeme közül kiemeli azon érdemeit, melyeket az udvarban való szolgálatai által szerzett (quae — szolgálatait — per singula longum esset enarrare, maxime tamen circa domus nostrae necessaria.⁴⁾

¹⁾ Hogy a tárnokmester csakugyan bírói forum is volt, azt Gylfia Péter, királynéi tárnokmesternek esete bizonyítja, ki előtt az ő alattos tárnoknépei panaszt emelnek a scyrchi egyház népei ellen. (Hazai oklevéltár 7.)

²⁾ Endlicher: M. Arp. 262. o. — Hasonló eset van sok.

³⁾ Wenzel, VIII. 68.

⁴⁾ A királyné tárnokmesterét eleinte comes tavernicorumnak nevezik. Csak később vette át a királynéknak elnevezését, a „magister tavernicorum“ nevet. Oka egyszerűen az lehet, hogy a királynéi gazdaságok jóval kisebb terjedelme mellett, nem volt szükség az ezekhez tartozó népeknek oly sok hivatalra. A királynéi tárnokok hatóságául elég volt a tárnok-ispán is. Pl. György, „Comes Tavernicorum dominae Reginae“ (Wenzel, XII. 50.)

— A „*Judex tavernicorum*“ név is előfordul.¹⁾ A királyi tárnokmester hivatalának analógiájára aztán az ország többi méltóságai is tárnokmestereket alkalmaznak a maguk czéljaira, a saját kamarájuk kezelésére. A tárnokmester fogalma azonossá lesz a kamara kezelőjének, mondjuk a pénztárnoknak, kinstárnoknak fogalmával. Így alakulnak a különféle királynéi hercegi, érseki, püspöki, nádori, sőt vármegyeyispáni tárnokmester hivatalok.

A *királyné* tárnokmesterének hivatalával a XIII. század második felétől sűrűn találkozunk.²⁾ 1294. Thomasina, *idősb királyné* tárnokmesteréről is olvasunk³⁾; gyakori az *ifjabb király* tárnokmesterének említése is⁴⁾; az ifjabb király *nejének* is van tárnokmestere⁵⁾; gyakran találkozunk a királyi *hercegek*, a *szlapon hercegek* tárnokmesterével is; 1247. Juan (Johannes?), a *kalocsa* érsek tárnokmestere említették⁶⁾, 1275. pedig András, a *zágrábi püspöké*⁷⁾; 1287. és 1309. Bogár fia Mártonnal, Máté (Mathei) *nádor*

más helyütt „Magister Tavernicorum Reginae“-nek nevezetik. (Wenzel, XII. 53.)

1) Fejér: C. D. VI/1. 121. (1291.)

2) Ilyenek: Aladár (1262), István (1265), Gergely (1271—74), Moys (1274—5.), Herbordus (1274.), Dénes (1275.), Rolandus (1275—6.), Moys (1274—9.), Domokos (1279.), István (1284.), Moys (1290.), Lukács (1291.), Domokos (1292.), István (1293.), Domokos (1294.), István (1294.), Beke (1308—09.), Péter (1312.), János (1312.), Péter (1317—8.), Farkas (1321.), Pál (1322.), Fülöp (1322.), Mikch (Mihály, 1323—4.), Pál (1324.), Babonek János (1326—33.), Vilmos (1329.), Mikch (1330.), Pál (1334—53.), Oliverius (1349.), Teutus (Tötös, 1351., 53.), Miklós (1354.), András (1355.), Teutus (1356.), János (1357.), Miklós (1358.), Bubek György (1362.), Pál (1364.), Oliverius (1364.), Bubek György (1365—88.)

3) Wenzel, X. 141.

4) Különösen Pousé (Paulus?)

5) Wenzel, VIII. 68. (Aladár, 1363.)

6) Wenzel, VII. 241.

7) Wenzel, XII. 150.

tárnokmesterével találkozunk¹⁾; 1317. meg épen a szatmári *foispán*, Pethő, igéri oda a szatmári alispánságot és a „Magistratum tavarnicorum nostrorum“-t, „cum suis utilitatibus“ Mihály fia Mihálynak.²⁾

A leírt tárnoki szervezet hasonló lehetett a sok mindenféle conditionarius néposztályéhoz. De az említett tárnoknépeken, a közönséges tárnokokon kívül még más tárnokokkal is találkozunk, kik első tekintetre merőben különböznek az előbbiektől, mintha valamely heterogen elemmel volna dolgunk. Okleveleinkben ugyanis gyakran találkozunk pl. a „iobagio tavarnicorum“ kifejezéssel³⁾; látjuk, hogy a király, vagy királyné valamely adónak beszédésére,⁴⁾ valamely reambulatio elvégzésére,⁵⁾ végrehajtás foganatosítására⁶⁾ és egyéb fontos miveletek elvégzésére tárnokokat küld ki. Több helyen szerepelnek, s kiknek birtokait pl. a király megerősíti.⁷⁾ Ha a tárnokokat csak mint conditionarius népeket tudjuk elképzelni, úgy mindez merőben érthetetlennek látszik. Ugy érezzük, kétféle tárnokot vagyunk kénytelenek megkülönböztetni, kik egymástól eredettől fogva különböznek. Ezt illetőleg legkevébbé mesterkéltnek tartjuk a következő hypothesisit:

A tárnokok eredetileg kivétel nélkül mind alantas, conditionarius, „servilis conditionis“ népek voltak, kik uruknak — ez esetben a királynak — gazdaságain, a várak körül éltek. Speci-

1) Fejér: C. D. VII/2. 115. és VIII/1. 341—2.

2) Anjouk. Okm. I. 428.

3) Pl. Hazai Okm. III. 19., 20. (1260—70); Wenzel, IV. 276—8. (1285.); Fejér: C. D. V/3. 281. (1285.); Hazai Okm. VIII. 297. (1291.); stb.

4) Fejér: C. D. VII/2. 98. (1283.); VIII/3. 218—20. (1327.)

5) Fejér: C. D. V/3. 217. (1284.)

6) Fejér: C. D. VIII/3. 218—20. (1327.)

7) Hazai Okm. VIII. 271—72.

ális kötelezettségük — mint láttuk — udvari jellegű. Egyesek állandóan ott tartózkodtak, — a királyi udvarban minden esetre a kiválóbbak — kik aztán mindenféle udvari czélokra, kisebb küldetésekre alkalmaztattak. Így egy 1270. évi királyi oklevél¹⁾ azért emeli nemesi rangra Domokost, mert „*in domo nostra in officio Tavarnicorum nostrorum plurimum servivisset.*” 1318.²⁾ szó van Tysa (Tisza?) mesterről, „*dilectus et fidelis Aulae nostrae* (királyi) *Tavarnicus*”-ról; 1327. pedig³⁾ a király Beke tárnokot küldi Zágrábba „*oldala mellől*” (*de latere ad hoc nostro transmisso*).

Az udvarban alkalmazott tárnokok e helyzetéből következett, hogy ezek bizonyos arisztokrátiát alkottak a többi tárnokkal szemben, hogy korszerű szóval éljünk, jobbágy (előkelő) tárnokok voltak. És ez elnevezéssel tényleg többször találkozunk is. Így egy 1285. évi oklevél⁴⁾ azt is mutatja, hogy csakugyan az udvarban végezték szolgálataikat s ezért voltak „*jobagiones.*” IV. László király kiemeli Chepant és Iwánch-t, „*jobagiones tavarnicorum nostrorum*” (kir.) és rokonaikat „*a jobagionatu tavarnicorum*” és érdemeikért, melyeket az említett két férfi *a király udvarában fiatalágától fogva teljesített* szolgálatai révén szerzett (*in aula nostrae maiestatis famulando nobis studuerunt complacere*), nemesekké teszi őket.

Igaz, nemcsak a királyi udvarban, hanem országszerte, falvakban is találkozunk jobbágytárnokokkal.⁵⁾ Ezekről is csak azt mondhatjuk, hogy — nézetünk szerint — úgy emelkedtek

¹⁾ Wenzel, VIII. 306.

²⁾ Fejér C. D. VIII/2. 147.

³⁾ Fejér: C. D. VIII/3. 218—20.

⁴⁾ Fejér: C. D. V/3. 281.

⁵⁾ L. a Váradi Reg. (Endlicher: M. Arp. 645., 710. és 734—5. oldalait), 20., 21., 279. és 363. pontjait; továbbá Hazai Okm. III. 19—20. (1260—70), VIII. 297. (1291.), stb.

ki a közönséges sorból idővel. Mint ilyenek, tehát jobbágyok, valószínűleg administratív teendők elvégzésére is használtattak, miként a királyi udvarban lévők és mint a várjobbágyok.

Az is feltűnik, hogy mintegy külön osztályt képeztek már, még pedig pl. a várnépeknél előkelőbbet, mint azt a Várad Reg.-ből láthatjuk,¹⁾ hol jobbágy-tárnokok várjobbágyokat panaszolnak be, mert ezek rájukfogták ama-zokra, hogy nem jobbágy-tárnokok, hanem várnépek (cives castri). Ezen állításukat a várjobbágyok visszavonták.

Persze ezzé is *idővel, lassan* fejlődhettek.

Találkoztunk már comes-tárnokkal is,²⁾ ez is kevesebb volt még a nemesnél. (Ez a tünet különben nem egyedül álló, nemcsak a tárnokoknál fordul elő; vannak pl. jobbágy-udvarnokok — jobagiones udvornicorum.³⁾)

Miként a várjobbágyok, úgy ezek is közel állhattak a nemesekhez rang tekintetében, s ezért nemesítésük is gyakran fordul elő; úgy látszik, hogy az ilyen nemesített tárnokokat tárnok-nemeseknek nevezték (nobiles tavernicales).⁴⁾

Nézetünk szerint tehát ez azon második csoportba osztott tárnokok eredete, kik egészen különálló és a közönséges tárnokokkal nem közös eredetű osztálynak látszanak és akik pl. annyi mindenféle, sokszor nagyon fontos kiküldetésben részesülnek az udvar részéről. Tárnokok voltak és tárnokok ők is, udvariak, — vidékiek egyaránt, csakhogy a körülmények és idők folytán aristokratikus jelleget öltött tárnokok.

*

1) J. m. 735.

2) Wenzel, XII. 295.

3) Wenzel, III. 178. (1268.) és Fejér: C. D. VIII/1. 150. (1303.)

4) Anjouk. Okm. III. 504. (1238.) és Fejér: C. D. X/1. 734. (1391.)

A tárnokmester hivatala különböző időben különböző irányban működött. Legeslegeleinte — mint láttuk — kizárólag a tárnoknépeknek volt administratív és birói téren feje; később a királyi udvari kamarának kerül tiszténél fogva élére; még később pedig egy látszólag egészen heterogen téren látjuk működni: a királyi városok fölött biráskodik; s nevezetes, hogy ezt a tisztét tartotta meg mindvégig, míg az előbbiektől aránylag korán megvált. Hogy hogyan fejlődött ezzé, hogy fejlődésének phasisaiban kamara, majd városügyi téren mi volt a hatásköre, szóval mi volt a tárnokmesternek hivatala 1405-ig, ennek megvilágítását fogjuk szerény erőnkhez képest — a mennyire azt forrásaink megengedik — megkísérelni.

II.

A királyi tárnokmester hivatala tehát egész eredeténél fogva tulajdonképen gazdaságügyi, illetőleg pénzügyi hivatal volt. A tárnokmester állott élén a király központi kamarájának, ő volt az abban fölhalmozott ingóságok főkezelője, azaz a kamarában szükséges és alkalmazott kezelők főnöke. De hivatala — különösen kezdetben — sok megszorításnak volt kitéve. Nem egészen találó, ha őt ama kor pénzügyminiszterének nevezzük; ez az elnevezés csak a legtágabb értelemben lehet helyén való. Inkább a királynak pénztárosa volt ő, mert a legrégibb időben csak igen korlátolt értelemben volt pénzügyi¹⁾ *hatóság*, minthogy a pénzügy főkezelőire, a királyi vármegye közegeire sohasem terjedt ki hatásköre.

Mint említők, a tárnokmester eredetileg a királyi tárnokoknak, vagyis annak a néposztálytálynak volt „mestere“, azaz főnöke, mely az egyes királyi gazdaságokban szükségképen létező — későbbi magyar szóval élve — „tár“-aknak, illetőleg a bennük felhalmozott természetben való szolgálmányoknak őrzésével voltak megbizva. E népek fölött a tárnokmester adminisztratív és birói jogot gyakorolhatott.

A tárnokmester e szerepéből következett,

1) E szót egyszerűség kedvéért használjuk a helyesebb „pénz-, illetőleg gazdaságügyi“ kifejezés helyett.

hogy ő lett a központi királyi kamarának főnöke, azaz — hogy ismét későbbkori szóval éljünk — a királynak kincstartója. De mint ilyennek, nem tartoztak hatáskörébe a királyi jövedelmek főágának, a várhoz tartozó népek szolgálmányainak beszedő közegei, a királyi vármegyék különféle tisztjei, minthogy ezek természetesen leg a saját vármegyei hatóságuk alatt állottak.

De igenis hatósága alá kerültek a vidéki pénzverő és beváltó kamarák, aztán a királyi fém és valószínűleg sóbányák alkalmazottai is. Később még tágult némileg e hatáskör, midőn t. i. a királyi várrendszer felbomlása után a vármegyék hatósága nem volt többé oly megbízható, a rendkívüli adók beszedésére — melyek ekkor a király eddigi jövedelmének lényeges csökkenése miatt nagyon megszorodtak — rendszeren a királyi kamarából küldettek ki adóbehajtók (dicatores). De ezen időben már meg is szűnik a tárnokmester a pénzügyek főnöke lenni, egészen a városok foglalják le, helyét pedig betölti a királyi kincstárnok, a thesaurarius.

Mielőtt ezeknek bővebb tárgyalásába bocsátkoznánk, lássuk egész röviden, mi volt ez időben a királynak adóalapja s milyenek voltak jövedelmei. Annyit szükséges előrebocsátanunk, hogy minden királyi jövedelem az udvari kamarába folyt be, tehát holmi a király magánpénztárától elválasztott állami pénztárra gondolnunk nem szabad és hogy tehát ezen összes jövedelmeknek volt kezelője a királynak tárnokmestere, kinek állása a korból kifolyólag udvari és állami volt egyszerre ugyanarra, hogy e megkülönböztetést a kor még nem is ismerte.

Az árpádkori királyi jövedelmeket négy főcsoportba lehet osztani:

- a) királyi várjövedelmek,
- b) a betelepedett népek (szászok, stb.) adója (census, terragium, collecta),

c) regalék (vámok, bányák, pénzverés) és
 d) kisebb jövedelmek (egyházi tized huszada, ajándékok, bitang jószág, talált kincs, birságok, birtok elkobzás, stb.).

Mind e jövedelmek közt alig van, mely magyar specialitas volna. Királyi, fejedelmi birtokokat külföldön is nagy terjedelemben látni, a terragium is, a föld élvezete után a (igazi) tulajdonosnak fizetett adó is megvan máshol (census terrae), vámok, bányaadók, kamara haszna (monetarium), továbbá az egyházi jövedelmek hányada, ajándékok, jószágelkobzás, birság stb. mind-mind megtalálható a külföldi államokban is. Mert hiszen a mi adórendszerünk főleg a külföldinek mintájára alkottatott valószínűleg. Egy különbség azonban van a kettő között ekkor, az, hogy a magyar uralkodónak a jövedelme aránylag jóval nagyobb lehet a külföldi fejedelmekénél. Ennek megokolására néhány szót.

Nálunk a királyság az Árpád-kor első felében, mikor a külföldön az egyházi és világi főurak már oly nagy szerepet játszanak sokszor az uralkodóval szemben, nagy hatalomnak és tekintélynek örvend, ereje teljes kifejltségében van. Csak egy igazi hatalom van az országban, a királyé, ki maga az állam. Abszolútnak mondhatnók a szó rossz mellékértelme nélkül. Kifejlődése a következőképen történt: Minden népnek vagy nemzetnek életében van oly kor, — talán a legrégibb — midőn a harcznak, a folytonos háborúnak idejét éli. Állattenyésztésből él; ehhez állandóan igen nagy földterület szükséges, a lelegeltetett rétet el kell hagyni, ujjal kell felcserélni, folytonos hullámzás, mozgás, mely sok érdeket sért, sok surlódást okoz, miből természetszerűleg születik meg a harcz, a háboru, kisebb-nagyobb arányokat öltve, hol a törzsek között, hol más népekkel. Ha miveltebb, letelepedett nép van a közelben és nem jár

nagy veszélyvel, világos, hogy oda rablóhadjáratot kell vezetni. Ez az élet, a harc kifejleszti az ilyen műveltségi fokon álló népeknél a monarchikus gondolkozást, mert egységes vezetés nélkül hadakat vezetni sikeresen, hosszabb időn keresztül — bátran mondhatjuk — lehetetlen.

Nemzetünk történetéből látjuk, hogy e fejlődésen elődeink is átestek. Volt idő, midőn a háboru, az ügy komolysága egyesíteni tudta az egész népet. Talán nem sokáig tartott, de nyom nélkül nem mult el. Utána bizonyos értelemben anarchikus állapotok következtek, de csak abban az értelemben, hogy az eddigi központi hatalom nem tudta magát fentartani. Értjük a rablókalandozások korát. De egységre szükség volt itt is, ha nem is általános egységre, minthogy a hadjáratok jellege szintén nem volt általános, hanem merőben partialis. Ennek a kornak véget vetett a körülmények ügyes felhasználásával egy olyan férfi, ki szellemileg és anyagilag képesnek érezte magát arra, hogy az addigi állapotoknak, a partialis tekintélyek uralmának véget vetve, ha kell, tüzzel-vassal megteremtse újból azt az általános egységet, mely ismeretlen már semmiképen sem lehetett. Valószínű, hogy eljárásában nem az önzetlenség, népe bukásának elhárítása vezette első sorban, lehet, hogy e motívum nagyon jelentéktelen szerepet játszott nála csupán, hogy mindenképp a saját és családja általános uralmának gondolata vezette. Sikere bizonyítja, hogy nem volt képtelen vállalkozás és mutatja, mily óriási erővel rendelkezhetett az, kinek ez a munka sikerült. E férfi tehát megteremtette a monarchiát, melynek fogalma igenis élt kortársaiban, fegyverrel, megteremtette annak az óriási tulsulynak révén, melylyel kortársai fölött minden tekintetben birnia kellett. E monarchia a kornál, annál a viszonynál fogva, melyben az erős fejedelem gyenge alattvalóival

szemben állott és eredeténél fogva nem lehetett más, mint abszolút. Utódjának feladatává lett azt, mit elődje megteremtett, az abszolút monarchiát megerősíteni és szervezni. A nagy organizátor meg tudott felelni kötelességének, meg tudta alkotni az azon kor értelmében vett államot, mely lényegében nem térhetett el elődjének államától s melynek jellege így szintén abszolút monarchikus volt. Az állam csakugyan a király volt maga s fentartója szintén főleg ő maga.

A királynak magánbirtokai voltak az állam-birtokok s ennek az államnak főjöveldelmi forrása. A királynak eme birtokai alatt értjük a királyi várakat és ezek megyéit. S tudjuk, hogy e főjöveldelmi forrás mennyire gerince volt az állami bevételnek, mily erőt adott az azt fentartani tudó uralkodóknak s elvesztése mennyire maga után vonta a királyság elgyöngülését.

(A szabad magyarok adójáról valószínűleg már ekkor sem lehet szó, nem — épen nálunk, hol az ország harez, hódítás s az itt letelepedett népek leigázása utján szerzetetett meg, mely hódított népeknek természetszerű kötelessége volt az adózás, ezek bizonynyal a várrendszerbe olvasztatván be. A szabad magyar különben is nem nézhette jó szemmel a szabadságát korlátozó s a béke idejére is kiterjedő erős központi hatalmat.)

E jöveldelmi forrás — mint tudjuk, — többé-kevésbé épen maradt meg a XIV. századig; — elvesztése a királyságnak erős gyöngülését s az egyházi és világi aristokrátiának hatalmas kifejlődését okozta. Ezután az időről-időre kivetett adók (hadiadó, rovás, talia, dica) helyettesítették.

A királyi hatalomnak imént vázolt természetéből következett, hogy az idegen mintára behozott vámok, bányajöveldelmek, pénzverési

haszon, továbbá a mindenféle kisebb jövedelmek egyedül és kizárólag a királyt illeték, senki mást az országban. Tudjuk, mennyire bámul az a nyugati idegen, ki a XII-ik század közepén hazánkban keresztül utazik, Freisingi Ottó, a királyi hatalom teljességén s a többi országlakos erejének aránylagos csekélységén.

A betelepítéseket is a királyok végzik; a saját (állami) birtokaikra hozzák a sok idegent, ki mind a földesurnak, a királynak lesz adófizetője. Ezen az alapon tartoznak a későbbi királyi városok is a királynak szoros uralma alá.

Mind e jövedelmek a királynak központi kamarájába folytak be, melynek élén a királyi tárnokmester állott, ki e jövedelmek kezelője s így a legfőbb pénzügyi tisztviselő volt. A legfontosabb kérdés az, hogy e tisztjéből kifolyólag milyen természetű volt állása, hatóság volt-e. kinek volt hatósága és milyen mértékben. Azt hiszszük, legegyszerűbben felelhetünk e kérdésre, ha sorra vizsgálat alá vesszük az egyes jövedelem-nemeket s megállapítjuk, kik voltak mind-egyiknek beszedői s kiknek tartoztak hatósága alá.

A királyi, illetőleg állami jövedelemnek fő-részt képezte — mint láttuk — a várbirtokokból befolyó jövedelem. Ezt az adót a királyi vármegye hivatalos közegei szedték be; innét pedig közvetlenül a királyi kamarába szállította a várnak feje, a várispán. Azaz ezen adónem beszedői semmiféle alárendeltségi viszonyban a tárnokmesterrel nem állottak. Bizonyítani ezt nem nehéz:

Már Kálmán király általánosan ismert törvényeinek 25. pontja mondja, hogy a király a várispánoknak az adó $\frac{1}{3}$ -részét adja.¹⁾ Ezt fizetésképpen kapják egyttal az adó behajtása körül való fáradozásaikért. De világosan szól a 79-ik pont, mely előírja, hogy azokat a dénárokat,

¹⁾ Marczali, Enchiridion 107. o.

vagyis azt az adót, mely egész Magyarország-szerte szedetik, amennyi begyűlt az egyes századokban, küldjék föl évenként Szt. Mihály napjáig Esztergomba, ahol annak $\frac{1}{3}$ -részét megkapják.¹⁾ Hogy itt csakugyan a várhoz tartozó népek adójáról van szó, mutatja a századokra való beosztásnak felemlítése. — 1231. Kálmán, szlapon herczeg adómentességet adván a templariusoknak és népeiknek, felsorolja az adószedőket: semmiféle herczeg, bán, comes, vagy tiszt (baiulus), egyáltalában senkisé iszedhessen tőlük adót.²⁾ — 1269. a dénesi nép vétetik ki minden pénzügyi dologban a pozsonyi várispán, vagy alispán (Curialis Comes) hatósága alól. Ez az oklevél mutatja, hogy a várispán pénzügyi tekintetben is hatósága és birósága volt népeinek.³⁾ — 1277. IV. László király Gerzencze vármegyét adományozván oda a zágrábi püspökségnek annak adójával együtt, megtiltja a szlaponiai bánnak, hogy annak területén adót szedni merészeljen.⁴⁾ — 1382. Erzsébet királyné meghagyja a horvát bánnak, hogy a nála lévő pénzt azonnal küldje Visegrádra.⁵⁾ — 1388-ból több adatunk van arra, hogy a diósgyőri várnagy, Perényi Péter hetedadót szed és a királyi kamarába szolgáltatja be.⁶⁾ És így tovább.

Az adónak beszédésében a várispánnak segítségére volt, azaz talán főleg maga végezte a várnak adminisztratív teendők elvégzésére alkalmaztatni szokott osztálya, a jobbbágy, várjobbbágy. — 1270. István király így ír: „... sig-

¹⁾ Marczali. Enchiridion 110. o.

²⁾ Fejér: C. D. III/2. 232.

³⁾ „nec ratione decimarum, nec ratione monetae aut aliquo modo iudicio praedicti Comitiss vel Curialis Comitiss Posoniensis ad stare teneantur...“ Wenzel, III. 196—7.

⁴⁾ Wenzel, XII. 190—1.

⁵⁾ Schönherr Gyula: A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatk. oklevelei. (Tört. Tár. 1887. 599. o.)

⁶⁾ Zichy O., IV. 348, 353.

nificamus *collectoribus* in Comitatu Vespremiensi constitutis, *Comiti Curiali et jobbagionibus castri eiusdem* . . .¹⁾ Talán nem pusztán a várnépektől szedendő adó értetik itt, de akárhogy van, látszik, hogy az alispánnak segédkeznek, illetőleg a behajtást valószínűleg főleg maguk végzik a várjobbágyok. S ugyanezen esztendőben, midőn az adószedőknek tudomására hozatik egy dolog, a szöveg így szól: „ . . . nec non et *Jobbagyonum castrorum et collectorum* notitiam . . .²⁾”

Látjuk tehát, hogy a királyi jövedelmek e legfontosabbikának, a várjövedelmeknek beszedő személyzete a várhoz tartozott és így a tárnokmester hatósága alatt nem állott. Bár itt is meg kell jegyeznünk, hogy a hatáskörök éles elválasztottságát e téren sem szabad várunk; mit legjobban igazol az az oklevél 1277-ből, mely megtiltja *ugy a bánnak mint a királyi tarnokmesternek*, hogy a zágrábi püspökségnek adományozott Gerzencze-megye területén adót szedjenek, mindkettőt *ugyanazon* adónem szedésétől tilván el.³⁾

A királyi jövedelmek második csoportjába soroztuk a várhoz nem, de azért a politikai nemzethez sem tartozó azon legtöbbször idegen népek adóját, kiket a királyok szívesen hívtak be, kiknek itt földet és kiváltságokat adtak és akik ezért földesuruknak (*dominus naturalis*) adóval tartoztak. Ilyenek pl. a szászok. És ilyenek, ebbe a csoportba tartoznak legnagyobb-részt városaink lakói is. Ami ennek az adónak beszedőit illeti, ide sorolhatjuk talán a negyedik csoport adószedőit is legalább részben, ameny-

1) Wenzel, III. 229.

2) Fejér: C. D. VII/5. 362.

3) „nec Banus Sclavoniae ratione collectae marturinarum et septem denariorum ac zuluinarum et similiter Magister Tavernicorum nostrorum, ratione eiusdem collectae septem denariorum . . . praesumant . . . molestare.“ Wenzel, XII. 190—1.

nyiben pl. a tized huszadáról van szó, vagy a mindenféle rendkívüli adókiivetésekről s talán másokról is.

Itt már nem találunk oly szervezetet, mint pl. az első csoportnál, a várbirtokok népei adójának beszedésénél, mely utóbbinak bár nem egyedüli rendeltetése az említett adók behajtása, ezt mindig rendesen elvégzi. Még kevésbé van itt oly hivatalos személyzettel dolgunk, milyet a harmadik csoportnál fogunk találni, melynek egyedüli feladata pénzügyi. Itt mindig ad hoc kiküldött királyi udvari egyénekről van szó, kik ezt az adót a királyi kamara számára beszedik. Olyan személyzet tehát ez is, mely csak igen ritkán tartozott a tárnokmester hatósága alá; hihetőleg csak abban az esetben, midőn pl. tárnokokra bízta a király az adó behajtását, kik valószínűleg továbbra is hatósága alatt maradtak ugy, mint ahogyan eredetileg voltak, vagy pl. a kamarák közegeire, melyek, mint látni fogjuk, szintén a tárnokmesternek voltak alantasai.

A már említett 1270. évi adat nem látszik elég bizonyosságot nyújtani arra nézve, hogy itt csakugyan a nem várnépek adójának beszedőiről van szó. Értjük azt az oklevelet,¹⁾ melyet István király a veszprémmegyei alispánhoz és várjobbágyaihoz intéz, mint ezen megye adójának kezelőjéhez (collectoribus in Comitatu Vesprensiensi constitutis). Mert — ugy látszik — collecta alatt nemcsak az ugynevezett „gyűjtelék“ értendő, hanem érthető általában „adó“, mit tehát a várnépek is fizettek, és érthető alatta a hospesek által fizetett terragium, vagy census is. De már a szepesi szászoknak 1271. évi kiváltsága, midőn rájuk évi 300 márkát vet ki „terrarium“ gyanánt, ennek az összegnek beszedőiről is megemlékezik, mondván, hogy mikor a terrariumnak beszedői az előre tudtukra adott

¹⁾ Weñzel, III. 229.

időben hozzájuk érkeznek, tisztességgel tartoznak őket fogadni és élelemmel ellátni, míg az említett 300 márkányi összeget be nem hajtották.¹⁾ Azt is megtudjuk ebből, hogy a beszédők száma itt négy és hogy öt lovat visznek magukkal.

Látjuk, hogy ezek az udvarnak kiküldött emberei, tisztjei, nem valamely szervezett adóbehajtó intézménynek közegei. Azért látunk más fajta udvari tiszteket is ilyen kiküldetéseken szerepelni. Különösen alkalmasak erre a tárnokmesternek alantasai, az udvarban levő tárnokok, kikről már szólottunk, akik épen eredeti rendeltetésüknél fogva talán inkább a természetben való szolgálmányok beszédésére voltak hivatva.

Erre 1283. látunk esetet, midőn Erzsébet királynő egy földet elvesz Domokostól, melyet előbb neki ajándékozott volt, — azért, mert a királyné embereivel kegyetlenkedett, sőt, ami még gonoszabb, két királynői tárnokot, kiket ő, a királyné az élelmiszerek beszerzésére küldött Fejér vármegyébe és akik Ladány faluban szedték be az élelmiszereket, elfogta, élve félig a földbe ásta, majd pedig megölte.²⁾ — 1327. pedig midőn a zágrábi püspök panaszt tesz a királynál, hogy a zágrábiak nem fizetik neki a köteles tizedet, a király ráír a zágrábiakra, hogy a püspök tizedét fizessék meg Beke tárnoknak, kit ő, a király erre oldala mellől kiküldött, és a bán kikül-

¹⁾ Fejér: C. D. V/1. 135. „Cum autem *Collectores terrarū* nostri, certo tempore praescripto ad ipsos pervenient, tenebuntur eos suscipere honorifice et gratanter in certo numero quatuor personarum et quinque equorum, quibus in victualibus et deliciis lautius providebunt, donec summa tercentarum marcarum cum pondere praenotato integraliter colligatur.“

²⁾ Fejér: C. D. VII/2. 93. „Duos Thavarnicos nostros ad exigenda victualia in Comitatum Albensem per nos missos in ipsa villa Ladan dicatores et exactores victualium nostrorum . . .“

dött emberének jelenlétében.¹⁾ — Néha a várhoz tartozó hatóságok is kapnak megbizást, hogy az ilyen adókat beszedjék. Így pl. Győrnek 1271. évi kiváltságlevele felmenti a győrieiket annak a fél fertónak fizetése alól, melyet eddig *terragium czimén* fizettek a győri várispánnak (absolvimus a solutione dimidii fertonis, quam ratione terragii comiti Jáuriensi solvere debeant). A terragium szó mutatja, hogy előbb hospesek számba mentek, vagyis talán idegenből behívott vendégek voltak. — 1388. pl. Mária királynő nyugtatja a *diósgyőri várnagyot*, Perényi Pétert, hogy a miskolczi hospesek által hetedadó czimén fizetett 300 forintját a királynő Oláh János nevű tisztségének (Juvenis aulae nostrae) átadta.²⁾ Egyébként, ha a hospesek addig, míg városi privilegiumot nem kaptak, a várhoz tartoztak, úgy az természetes volt, hogy adójukat a várhatóság szedte be.

Ami a városoknak adóját illeti (census, terragium, collecta), ez ugyanolyan eljárással hajtatott be, mint a többi hospesnek adója, vagyis rendszeren erre kiküldött udvari tisztek által. Merve, kijegeczesedett szabály itt sem volt, mint e korban még schol sem. Így pl. előfordul, hogy a városi adót épen a várnak hatósága szedi be a polgároktól; de általánosnak ez semmi esetre sem mondható.

Hogy a város a királyi udvarból kiküldött tiszteknek fizette rendszeren adóját, mutatja pl. Verőczének 1248. évi privilegiuma,³⁾ mely világosan mondja ki, hogy az adót „homini nostro ad hoc a nobis constituto“ kell fizetni. — Midőn I. Lajos király 1348-iki olaszországi hadjárata költségeire subsidium czimén 400 márkát kér Pozsony városától és midőn ez arra kéri a

¹⁾ Fejér: C. D. VIII/3. 218–20. „Beke Tavernico, homine fideli . . . ad hoc . . . transmisso . . .“

²⁾ Zichy O. IV. 353.

³⁾ Wenzel, II. 202.

királyt, hogy 200 márkát engedjen el neki az összegből, mivel különféle sorscsapások miatt elszegényedett, a király ebbe beleegyezik s azt írja, hogy a 200 márkát levele hozójának és felmutatójának adja át.¹⁾ — Brassónak 1353. évi privilegiuma szerint évi 150 márkát kell a királynak fizetnie; ezt a pénzt a kiküldött királyi tisztnék fizesse, akit a király levele útján biz meg ezzel. Az illető valószínűleg ezen levéllel bizonyítja azt, hogy őt a király csakugyan megbizta az adónak átvételével. Hozzáteszi még, hogy amíg az említett összeget le nem fizetik, addig a király kiküldött emberének egy fertónyi napidiját fizetnek.²⁾ — 1387. pedig a király hetedadót vetvén ki az ország lakosaira, a városokra is, ennek behajtását két milesre bizza.³⁾

De gyakori eljárás lehetett az is, valószínűleg különösen az olyan városokban, melyek egy rájuk kivetett egész összegben fizették adójukat, hogy az adót maguk vetették ki az egyes polgárookra és maguk, a saját embereik által szedték is be, s aztán az összeget a privilegiumban megszabott terminusra a központi királyi kamarába szállították szintén maguk.

Azt, hogy a város maga veti ki polgáraitra a reá egész összegben kirótt adót, a legvilágosabban tanúsítja Buda törvénykönyvének 12. pontja,⁴⁾ mely úgy szól, hogy az adónak kivására választassék az esküdtek mellé 24 férfiú a város legöregebbjei közül, kiknek $\frac{2}{3}$ -a német, $\frac{1}{3}$ -a pedig magyar nemzetiségű legyen s ezek vessék ki az adót gazdagra és szegényre lelki-

1) Fejér: C. D. IX/5. 530—32. „ducentas marcas . . . per talem nuncium nostrum praesentium ostensorem transmittatis.“

2) Fejér: C. D. IX/2. 236. „homini nostro, exactori videlicet dictae collectae, litteris nostris mediantibus ad hoc deputando . . .“

3) Zichy O. IV. 344.

4) Kiad. Michnay és Lichner, 33. o.

ismeretük szerint. Azután a 15. pont¹⁾ így folytatja: Ha az adó ki van vetve, akkor két vagy három tisztességes férfiú (polgár) választassék a város minden negyede számára adóbehajtónak. Ezek a kivetési lajstrom szerint hajtják be az adót és átadják azt a város elöljáróinak. A városi pénztáros aztán (schatzmaister) köteles Szt. György napja előtt (mikor a tisztviselők leköszönnek) a bevételekről és kiadásokról számot adni. Az ekkép beszédett összeget most a város alkalmas emberei által a királyi központi kamarába szállította be.

Igy látjuk ezt egy 1380. évi oklevélben,²⁾ melyben a király megparancsolja Pozsony városának, hogy „ratione Victualium pro Rege Romanorum Fratre nostro Carissimo expositorum“ fizessen tüstént 40 arany forintot és *szállítsa azt a királyi kamarába* (et ad Cameram Nostram apportare debeatis). De nemcsak ily rendkívüli eset alkalmából fordul ez elő, hanem ép oly világosan documentálja egy városi privilegialis oklevél, Privigyének 1382. évi kiváltsága is.³⁾ A város évi 400 forintot tartozik a királynak és utódainak fizetni és azt a királyi kamarába szállítani (singulis annis nobis et successoribus nostris *ad cameram nostram regiam portare et solvere teneantur*).

Hogy azért a formák, mint említők, valami mereven nem tartattak meg, vagyis, hogy az adónak ezt a fajtáját is nem pusztán a királyi udvarból külön kiküldött emberek szedték be, hanem, hogy — minden valószínűség szerint — a királynak megbízása folytán a várhoz tartozó tisztek és mások is eljárhattak benne, szintén több adat igazolja.

Igy 1377. Zemplén vármegye *alispánja* nyugtát ad ki arról, hogy (Sáros) Patak városa

1) Id. kiad. 34. o.

2) Fejér: C. D. IX/7. 416.

3) Fejér: C. D. X/1. 60—5.

neki a collectát, melylyel László herczegnek tartozik, megâzette.¹⁾ 1380. az egerszegi polgárok panaszt tesznek a királynál, hogy ôk jóllehet a rájuk kirótt összeget (taxam nostram) már egyszer megfizették *a zalai comesnek*, ez mégis másodszor is kéri.²⁾ 1398. Zsigmond király meghagyja Rezi vár várnagyának és alvárnagyának, hogy a keszthelyi polgároktól „rendkívüli adó” czímen jogtalan adót ne szedjenek.³⁾

Látjuk tehát, hogy a királyi jövedelmeknek második (és negyedik) csoportjába osztott fizetéseket nem kezelik sem a királyi várakhoz tartozó hatóságok, sem külön ezek beszedésére felállított hivatalok, hanem behajtásuk végett rendszeren a királyi udvarnak egy tisztje küldetik ki. Ritkán előfordul eltérés is ettől. Ezek a kiküldött udvari emberek pedig valószínűleg nem tartoznak a királyi tárnokmesternek hatósága alá, ha csak nem tárnok az, kit e feladattal megbiztak. És láttuk, hogy a városok sem képeznek ez általános szabály alól kivételt, csak annyiban, hogy adójukat később néhol a saját adminisztratív szerveik szedik be és maguk szállítják a királynak udvari kamarájába. S láttuk mindezekből azt, hogy a tárnokmesternek hatásköre a városok fölött pénzügyi tekintetben semmivel sem gyarapodott akkor, midőn más, igazságszolgáltatási tekintetben annyira növekedett.

Lássuk most, milyen kormányzati szervek azok, melyek a harmadik csoportnak vett jövedelmeket, a regalekat szedik be, hogy a királyi udvari kamarába beszállítsák.

A regaleknek első nagy csoportját képezik a különféle *vámok*: határvám, vásárvám, utvám, hídvám, révvám stb.; úgy látszik, két katego-

¹⁾ Zichy O. IV. 21—2.

²⁾ Zala vm. O. II. 174.

³⁾ Zala vm. O. II. 277.

riát kell mégis itt is megkülönböztetnünk: a határvámok és a belföldi vámok kategóriáját.

A belföldi vámok minden valószínűség szerint legalább részben a várispán hatósága alatt álló közegek által hajtattak be. Talán nem tévedünk, ha fölteszszük, hogy régebben a várispán vámszedési joga általánosabb volt, mint később. Midőn a királynak óriási birtokai voltak az egész országban mindenfelé, az ezeken a birtokokon felállított vámokat a várhatóságok közegei szedték be. Később, midőn a királyi várirtokok nagy mértékben megfogytak, a király egyes fontosabb helyeken fentartani kívánván vámját, külön vámosokat volt kénytelen odaállítani (tributarii). Természetes, hogy a várhatóság közegei mint vámosok is megmaradtak a várispán hatósága alatt; azt azonban, hogy a tributariusok valóban külön csoportot alkottak e és hogy a várhatóságnak vagy másnak voltak-e alárendelve nem tudjuk eléggé kideríteni.

Hogy a várispán és alkalmazottai a vámoknak beszédésénél csakugyan szerepeltek, számos adat bizonyítja. Hiszen már Kálmán törvényeinek 25. pontja¹⁾ is említi, hogy a comesek a vámnak egy harmadát kapják, nyilván kezelési jogzimen. 1230., Szatmár-Németi privilegiumában²⁾ a király megtiltja a szatmári várispánnak, valamint a kamaraispánnak, hogy sem ők, sem mások ne merjenek az említett polgároktól *hidvámot* szedni. Ezen adat egyuttal azt a határozatlanságot is mutatja, a mi a hatáskörök terjedelmében tekintetében ekkor még általánosan tapasztalható. Értjük a kamara szerepét vámügyekben. Hiszen még 1272–90 körül is olvassuk,³⁾ hogy László király megtiltja Henchnek és társainak, a királyi kamara ispánjainak, hogy az oroszánhidai vám szedésében Ponith unokáját,

¹⁾ Endlicher: M. Arp. 363.

²⁾ Fejér: C. D. II/2. 212.

³⁾ Kubinyi: Árp. okl. (I.) 140–1.

Péttert akadályozzák. Hogy a várispánnak vámszedési joga volt még a királyi városokban is, mutatja Sopronnak kiváltsága 1277-ből,¹⁾ mely arról szól, hogy vásárvámost Sopronban a soproni várispán ne merjen szedni a polgároktól, hanem csupán a külföldi kereskedőktől. A várispánoknak vámszedési jogát világosan demonstrálja egy 1339. évi oklevél is,²⁾ melyben Károly király Sopron polgárainak újabb két évre (már előbb 10 éven át élvezték) odaadja a fertői vám felét és azért figyelmezteti a vasvári és soproni várispánokat, helyetteseiket és alkalmazottaikat (officiales), hogy a (soproni) polgárokat a vám élvezetében ne háborgassák, illetőleg azt számukra behajtsassák (et administrari facere integraliter debeatis).

Igy aztán természetes, hogy a vámügyek is nem tartoznak pl. a tárnokmesternek, hanem a várszervezet felettes forumának, a nádornak vagy udvarbírónak hatósága alá. 1323. pl. éppen a tárnokmester, Dömötör, arra kéri a nádort, Fülöpöt, hogy az ő servienseit hagyja meg a Semjén helységben gyakorolt vámszedési jogukban.³⁾ 1366. is hangoztatja a király, hogy ha az oklevélben nevezettek vétének az ő vámügyi rendelkezése ellen, akkor a nádor fog felettük ez ügyben itélni.⁴⁾ Így aztán Erdélyben a vajda, Horvát-Dalmátországban pedig a bán volt a vámügyeknek illetékes hatósága. Egy 1360. évi oklevél⁵⁾ pl. arról szól, hogy Sumburi Miklós nem adja át, mint köteles volna a Kolozsváriaktól beszedett sumburi vámot az erdélyi vajdának, hanem magának tartja meg.

A mi az úgynevezett „tributarius“-okat illeti, — mint említők — nem látunk elég vilá-

1) Fejér : C. D. V/2. 397.

2) Fejér : C. D. VIII/4. 372—3.

3) Anjouk. Okm. II. 67—8.

4) Fejér : C. D. IX/3. 526—7.

5) Fejér : C. D. IX/3. 212.

gosságot, sem különállásukat, sem hovatarozásukat illetőleg. Mert ha a király a várispánok vámszedőiről szól, akkor ezeket az ő, az ispán tisztjeinek (officiales) nevezi, mint az említett 1339. évi oklevélben.¹⁾ Midőn pedig tributariusokat említ, mintha bizonyos különállást lehetne az oklevél szavaiból kiolvasni. Így 1297. a király, III. Endre directe a tributariusoknak ír (universis tributariis in quovis loco tributi in Regno nostro constitutis), megtiltván, hogy a soproniaktól vámot szedjenek.²⁾ Vagy 1323. a király vámügyekben ír „universis comitatibus, nobilibus, castellanis et cuiusvis dignitatis hominibus . . . tributa habentibus, eorumque tributariis . . .“, tudtukra adván, hogy a (nagy-) marósiakat felmentette a dunai vámtól, s ezért azt tőlük követelni ne merjék. S végén hozzáteszi, hogy ezt ő, a király a saját tributariusainak is megtiltja.³⁾ Azaz a saját comeseit nem említi, hanem közvetlenül ír a tributariusainak; ha pedig az előforduló „comes“ — szó alatt királyi comeseket kell érteni, akkor meg épen külön állanak a tributariusok a várispán vámsaitól. Egy 1339. évi oklevél⁴⁾ a vámszedőket így sorolja föl: várnagyok, officialisok, tributariusok (és helyetteseik); külön választva tehát az officialisoktól a tributariusokat. Bár elismerjük, hogy föltétlen következetességet a kifejezésekben nem lehet és szabad ekkor keresnünk.

Szóval, nem látunk elég határozott kapcsolatot a tributariusok és a várhatóság között. Még kevesebb felvilágosítást nyerünk a tárnokmesterhez való viszonyokat illetőleg. Mindamellett az a benyomásunk, hogy a várszervezet bomlásával azok a hivatalok, melyeket a vár közegei töltöttek be, mindinkább külön álló életet

1) Fejér: C. D. VIII/4. 372—3.

2) Wenzel, V. 173.

3) Anjouk. Okm. II. 86—7.

4) Sopron vm. O. I. 144.

kénytelenek élni, külön szervezkedni. Talán a tárnokmester alá kerülnek, — bár, mint említők, bebizonyítani nem tudjuk.

A várhatóságtól való függetlenséget azonban már világosabban látjuk a *határvámok* hivatalainál. Már Kálmán törvényeinek 82. ponja¹⁾ említ határvámosokat, de egyuttal különbséget tesz királyi és várispáni határvámok között. Itt tehát még a várispánnak is vannak ily vámosai. Ámbár e megkülönböztetés nem egészen érthető, úgy látszik, előzménye annak, hogy később a várhatóságtól egészen függetlenekké legyenek a határvám, vagyis a harminczadosok hivatalai. A XIV. században ugyanis a „Tricesimátor Regni“, „Summus Tricesimátor“ hivatalával találkozunk. Vannak aztán Vicettricesimátorok és ezeknek alantasai. Vagyis egy egészen külön álló szervezet. 1365. pl. a király ráír Saracenus mesterre, az országos főharminczad szedőre (Tricesimátor Regni), hogy alantasai, így különösen a győri alharminczados jogtalan harminczad szedését tiltsa el.²⁾ 1371. a király meghagyja főharminczadosának (summus Tricesimátor), vagy pozsonyi alharminczadosainak (vel eius Vice Tricesimátoribus in Posonio constitutis), hogy bizonyos esetben harminczadot ne szedjenek.³⁾ De arról, hogy a tárnokmesterhez milyen viszonyban állottak, ez esetben sem tudunk meg semmit.

Vagyis meggyőződünk arról, hogy a regalek e fontos csoportjának kezelése, behajtása még a királyi városokban is (azokban, hol a vásárvámot a király nem engedte el), annál inkább másutt a tárnokmester hatáskörén kívül eső közegek által történt; illetőleg, a mi a harminczadosokat illeti, ezeknek hovatartozására nézve

¹⁾ Endlicher: M. Arp. 370.

²⁾ Fejér: C. D. IX/3. 489—90.

³⁾ Fejér: C. D. IX/4. 341—2.

adatok híján nem vonhatunk biztos következtetést.

Bár forrásainkból a regalek második nagy csoportjának, a *bányajövedékeknek* beszédőire, kezelőire nézve, ezeknek a tárnokmesterhez való viszonyát illetőleg is csak kevés felvilágosítást kapunk, annyi azonban itt már mégis megállapítható, hogy a királyi bányákhoz, azok népeihez a tárnokmesternek volt köze, volt fölöttük hatósági joga.

Nyilvánvaló, hogy a bányászat is királyi monopolium volt; azaz elvben csak a királynak volt joga bányát nyitni és tartani; s ha mégis találunk mások kezén is bányákat, ugy ezeket csak királyi privilegium alapján birhatták, — a királynak pedig a bánya jövedelméből része volt. Károly királynak 1327. évi oklevele szabályozza ezt a kérdést,¹⁾ kimondván, hogy a jövedelem $\frac{2}{3}$ -a a királyé, $\frac{1}{3}$ -a pedig a tulajdonosé. De arról egy szót sem szól, hogy ezt ki fogja ellenőrizni, kinek kell ama $\frac{2}{3}$ -részt közvetlenül átadni és még kevésbé persze arról, hogy e tiszt milyen udvari, vagy országos hivatalnak áll hatósága alatt. Egyébként ez már régi gyakorlaton alapulhatott, mert IV. Bélának egy 1238. évi oklevele is erre már mint az országnak elfogadott szokására hivatkozik.²⁾ De ez oklevél is, bár megemlíti, hogy a kamarának $\frac{2}{3}$ rész fizetendő, bővebb felvilágosítást nem ad.

A bányák két főcsoportra oszthatók: (nemes) fémbányák és sóbányákra. A király ezeket vagy magának tartotta meg, vagy odaadta másnak a bányát azzal, hogy neki a jövedelemből a szokásos $\frac{2}{3}$ -ot fizesse. Ha a fémbányát nem ajándékozta oda senkinek, ha a saját emberei által miveltette, akkor élére egy ispánt állított (comes urburae), ki népei fölött valószínűleg adminis-

¹⁾ Fejér: C. D. VIII/3. 198.

²⁾ Fejér: C. D. IV/1. 110.

trativ és birói jogkörrel volt felruházva, s ki a jövedelmeket az udvarba beszállította. Ennek a comesnek viszonyát a tárnokmesterhez nem látjuk tisztán, de arra nézve van adatunk, hogy a bányauigyek és népek a tárnokmester hatósága alatt állottak:

1339. t. i.¹⁾ Tamás erdélyi vajda és a tárnokmester helyettese az ujbányai (Nove Fodine) aranybányászok (universi operadores metallorum auri) fölött ítél, megtiltván, hogy Bazini Sebus mester somhegyi (? Sumberg) malmát háborgassák. Talán az az 1345 évi oklevél is²⁾ ide sorolható, melyben Lőrincz tárnokmester Lassupatak *bányatelep* birtoklási ügyében Szomolnok bányavárosnak ad igazat Csanadin, esztergomi érsek és Bebek István s Györggyel szemben.

A tárnokmesternek persze megszűnt hatósága a bányanép fölött akkor, ha a bánya eladományoztatott. A tulajdonos ekkor maga rendelkezett népeivel; a bányaregalek pedig vagy maga viszi a királyi vidéki kamarába,³⁾ vagy külön „urburariusok“ küldetnek ki ennek beszedésére. Ez utóbbi esetben — ha a vidéki kamarák alkalmazottai hajtják be — a királyi tárnokmester alatt álló közegek szerepelnek tehát itt is.

Némileg hasonló ehhez a bányavárosok helyzete, hol a bányabér fizetése a királyi vidéki kamaránál eszközölt nemesfém-beváltásnál történt. És így a tárnokmester hatósága e bányanépekre csak annyiban terjedhetett ki, amennyiben városi polgárok is voltak egyuttal.

A sókamarákat illetőleg nincs biztos tudomásunk. 1397-ből ismerjük Zsigmond király egy

¹⁾ Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Okmány függ. 323. o.

²⁾ Wenzel G.: I. m. Okm. függ. 336—39.

³⁾ Anjouk. Okm. III. 327—28.

oklevelét,¹⁾ melyben sókamarai ispánt nevez ki az erdélyi részekre (Péter mestert), mely alkalommal néhány általános színezetű rendelkezést is tesz. Itt említi azt, hogy a sókamarák csak neki, a királynak tartoznak felsősége alá (sub sola Nostre Maiestatis gubernacione remaneat). A jövedelmet pedig az ispán a királynak tartozik átadni s annak, kit ennek átvételével megbiz (nobis et cui commiserimus). Ez alatt a kincstartó értendő ek. or. Régebben valószínűleg a tárnokmesternek volt e sókamarák fölött is hatósági jogköre.

A regaleknak harmadik csoportját képezte a *pénzverési jog*. Már Freisingi Ottó csodálkozik azon, hogy az országban senki sem mer pénzt verni más, mint a király. Ez is csakugyan kizárólagos királyi jog volt s megsértése az országnak bármely lakója részéről súlyos következményekkel járt. A királynak jövedelme (a *lucrum camerae*) abban állott, hogy vagy rontotta a pénzt, azaz kisebb arányban volt meg az új pénzben a nemesfém vagy pedig a beváltásnál bizonyos beváltási díjat fizettetett mindenkivel.

Ennek a királyi jövedelemnek behajtó közegei eleinte valószínűleg szintén a királyi udvarból ülön ezen célra kiküldött férfiak voltak, a numularii vagy monetarii s mint ilyenek a tárnokmesterhez való viszonyukat illetőleg ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint a többi, hozzájuk hasonló, ad hoc kiküldött udvari tisztek. De midőn — bizonyára elég későn, talán csak a XIII. században — felállítottak a királyi vidéki kamarák, e jövedelem kezelése ezekre szállott át. Ugy látszik, hogy hatáskörük eleinte nem szorítkozott csupán a pénz beváltására, hanem egyebekre is kiterjedt. Így láttuk, hogy pl. hidvámot is szedtek (1230 és 1272—90).

¹⁾ Wenzel G. : I. m. Okm. függ. 436—9.

1290-ben pedig bányaugyekben való szereplésüket látjuk ¹⁾ Viszont — nem lévén szó beváltásról — 1290—1301 körül *lucrum camerae*-t nem a kamara szed, hanem a „*ratione lucri camere*“ elre delt egy fertőnyi adót egy királyi jegyző (Jakab mester) és Pál fia, Miklós mester hajtják be. ²⁾ És mivel továbbá a monetáriusok eljárása sokszor nyomasztó volt a lakosokra nézve, valami más módon igyekeznek adókötelezettségüknek eleget tenni úgy, hogy a beváltást kivesszik a monetáriusok vagy a kamara kezéből és másra bizzák vagy maguk végzik el. Így Endre 1212-ben azt a kiváltságot adja a német lovagrendnek, hogy maguk végezhessek el a pénzbeváltást numulariusok nélkül. ³⁾ 1291-ben a nemesség szerzi meg magának ezt a jogot. ⁴⁾

De a XIV. században már hatáskörüknek pontos megszabásával találkozunk; e szerint feladatuk a pénzverés és -beváltás eszközlése; bár adószedésre is alkalmaztattak. Ilyen kamarák voltak az ország különböző részeiben, pl. a Drávántuli kamara (Zágrábban, 1256), ⁵⁾ a körmöczi (1335.), ⁶⁾ a szatmári és váradi (1339.), ⁷⁾ a pécsi és szerémi (1341.), ⁸⁾ a budai és esztergomi (1342.), ⁹⁾ a szomolnoki és telkibányai (1357.) ¹⁰⁾ Hogy azonban e kamarák jóval a feltüntetett év előtt létezettek már, mutatja az is, hogy pl. 1323., midőn az ország báróinak kérésére I. Károly király elrendeli új, jó pénz veretését, egyuttal hérbe adja *az ország összes*

1) Fejér: C. D. VI/1. 58.

2) Kubinyi: Árp. Okl. (I.) 181—2.

3) Fejér: C. D. III/1. 117.

4) Marczali: Enchiridion, 188. o.

5) Fejér: C. D. IV/2. 370—71.

6) Fejér: C. D. VIII/4. 82.

7) Anjouk. Okm. III. 595.

8) Anjouk. Okm. IV. 116.

9) Anjouk. Okm. IV. 234.

10) Fejér: C. D. IX/1, 494—5.

*kamaráit öt ferfiúnak*¹⁾ (cameras nostras seu comitatum camere per totum regnum nostrum comili Heys, Ladislao dicto Gurhes, Emerico fratri domini episcopi Waradiensis, Petro dicto Peuldre et Joo . . . fidelibus nostris simul cum predictis dimidiis fertonibus vendidimus et locavimus). Ugy látszik tehát, hogy már ekkor volt több kamara az országban; valószínűleg öt vagy ennél is több.

Minden egyes kamarához tartozott egy nagy terület. Így a körmöczihez: Nyitra, Nógrád, Bars, Pozsony, Hont, Trencsén, Zólyom, Pest és Komárom.²⁾ Mindamellet, ugy látszik, e kamarák intézménye nem terjedt ki az egész országra; hiszen még a nevezetes 1342. évi kamarai statutum után is azt látjuk, hogy pl. 1344. Lajos király tudatja a zala- és vasvármegyei fő- és alispánokkal s szolgabírákkal, hogy a szt. gotthardi apáttól vagy jobbágyaitól egyideig nem szabad lucrum cameraet szedni.³⁾ Hasonló rendeletet kapnak Somogy-, Tolna- és Baranya vármegyék szolgabirái. 1353. ily kifejezésekkel találkozunk: „Magistro Petro Litterato, Exactori luci camerae.“⁴⁾ 1357. pedig: „Magister Nicolaus et Georgius exactores luci camerae regiae maiestatis.“⁵⁾

Mint a fentebbi adatból látjuk, a király a kamarákat — talán csak a XIV. században jött e szokás használatba — nem közvetlenül, a saját emberei által kezelteti, hanem kiadja másoknak bérbe; de hogy ezáltal hatóságát fölttük el nem veszi, lejjebb látni fogjuk. Nézzük, e kamarák mennyiben állottak a királyi központi kamarának, illetőleg e kamara fejének, a tárnokmesernek főhatósága alatt.

1) Anjouk. Okm. II. 59–60.

2) Fejér: C. D. VIII/4. 560.

3) Fejér: C. D. IX/1. 197.

4) Fejér: C. D. IX/2. 224.

5) Sopron vm. O. I. 264.

Említettük, hogy a legrégebb időre nézve biztos adatuak egyáltalában sem a kamarákat, sem a királyi pénzverőket vagy -bevéltőkat illetőleg nincs. Lehetett valahol pénzverde (talán Esztergomban), lehet, hogy ugyanezen pénzverdének alkalmazottai végezték a pénzbevéltást is, bár ezt nehéz elképzelni, de biztosat mondani e tekintetben aligha lehet. Valószínűleg e téren is az udvarból ad hoc kiküldött udvari tisztéké volt a főszerep. Hogy ezek mennyiben voltak a tárnokmesternek alattasai, nem tudni.

De viszont ugyanolyan mértékben bizonyosnak látszik az, hogy — ha talán nem is kezdettől fogva — de legalább is már nagyon korán volt a tárnokmesternek ezekhez a dolgokhoz, a szorosán vett pénzügyekhez köze. Igaz, hogy csak a XIII. századból van erre biztos adatunk. Ugyanis Pestnek 1244. évi privilegiuma¹⁾ azt mondja, hogy a pénzbevéltókkal (monetarij) ne legyen a tárnokmesternek embere, hanem egy azon városból (Pestről) való hitelre méltó férfiu adassék melléjük, kiknek a királyi pénzek elfogadására (vagyis a bevéltásra) legyen nagyon éber gondjuk. (Item homo magistri tavernicorum nostrorum non debeat stare cum monetariis inter ipsos, sed unus ex ipsa villa fide dignus illis associetur, qui super receptione monetæ regalis curam habeat pervigilem, et undique diligentem.) Ugyanezt látszik mondani Vasvárnak 1279. évi kiváltsága is,²⁾ mely szintén hangsúlyozza, hogy ha a királynak monetariusai (érdekes, hogy nem azt mondja, hogy a kamara alkalmazottai) jönnek a város forumára „causa concambij faciendæ”, akkor a város birájának hitelre méltó embere legyen velük. Bár a tárnokmesterről és emberéről ex-

1) Fejér: C. D. IV/1. 326.

2) Hazai Okm. V. 60—2.

pressis verbis egy szót sem szól. Végre ismeretes, hogy az 1291-iki törvényeknek 9. pontjában¹⁾ mily nagy befolyást akar magának a nemesség a királyi tárnokmester kinevezésében biztosítani. A nemességet a *lucrum camerae* érintette legjobban s már ha ki nem vonhatta magát e teher alól, bármennyire törekedett is erre, mindenesetre olyan férfit akart látni a pénzügy élén, kinek kinevezéséhez ő is hozzájárult.²⁾ Ha más nem, ugy ez az egy pont is eléggé bizonyítja, mily nagy szerepet játszott a tárnokmester — talán — általában a pénzügyek körül.

Ezek a sovány adatok szolgálnak előzményekül a XIV. század fejlődéséhez, melyet már tisztábban, sőt egész világosan van alkalmunk látni. Ugy látszik, hogy ezeket a monetariusokat tisztük fontosságánál fogva — különösen mivel sok pénz ment át kezükön — a királyi udvarban jónak látták ellenőrizni. 1323.³⁾ is olvassuk pl., hogy a király a kamarai ispánok alkalmazottainak eljárását dispensatorának, Miklósnak embere által ellenőrizteti. Az is érdekes, hogy dispensatorának embere szerepel itt, vagyis egy olyan udvari tiszté, kinek hivatala szintén pénzés gazdaságügyi volt (rokon a tárnokmesterével). A következő erre vonatkozó két adatot csak másodkézből kaptuk. Thallóczy Lajos ugyanis fentebb említett művében⁴⁾ elmondja, hogy neki volt alkalmá Knauz Nándor sziveségéből a „*Monum. Eccel. Strig.*“-ben kiadandó s az esztergomi érseki levéltárban lévő két okmányt megtekinteni, melyek I. Károly királynak a körmöczi, illetőleg szomolnoki kamarára vonatkozó szerződéseit tartalmazzák. Még azonban Knauz az említett okleveleket — tudunkkal — nem adta

1) Marczali, *Enchir.* 188. o.

2) V. ö. az *Aranybulla* 24. p.

3) *Anjouk. Okm.* II. 59—60.

4) 38. o.

ki; csupán Thallóczynak rövid kivonatára szoritkozhatunk.

Már e két oklevélben világosan említettik a királyi tárnokmesternek és az esztergomi érseknek embere, mint ellenőrző tiszt. Ellenőrző szerepük ezen jövedékadó beszédésére vonatkozik. E két oklevél elseje az 1335., másodika az 1338. évből való. Egyébként nemsokára kiadott oklevéllel is találkozunk. 1341. Tamás erdélyi vajda és a tárrokmasternek helyettese megtiltja Endurlinnak, a pécsi és szerémi királyi kamarák ispánjának, hogy a nyulszigeti apáczák jobbágyaitól, kik ugyanis az egész országban — bárhol legyenek — adómentesek, lucrum Cameraet szedjen a saját kamaráinak területén. S ezt „auctoritate iudiciaria, qua fungimur“ tiltja neki. Egyuttal megtiltja az ő emberének, *ki a kamarai ispánnal jár*, hogy ne merjen az említett apáczák jobbágjai ellen lucrum Camerae ügyekben eljárni¹⁾ (Tibi autem homini nostro cum eodem comite camerae regiae procedenti similiter praecipimus, ut ad exigendum lucrum camerae ad jobagiones dictarum dominarum ubique in regno existentes ire non praesumas.) Vagyis az oklevél bemutatja vázban azt az intézményt, mely már a következő esztendőben teljes kifejltségében áll előttünk; bemutatja a kamaraispánok hivatali állását, eljárását, mely a tárnokmester (kiküldött) embere által ellenőriztetik, bemutatja a tárnokmesternek viszonyát a kamaraispánokhoz, fölöttük való hatósági jogkörét.

1342. látott napvilágot Károly királynak hires kamarai törvénye (Statuta Camerae), mely hivatva volt az eddig talán ingadozó gyakorlatot szilárd szabályokhoz kötni.

A kamaraispán hivatala hatósági jellegű volt; és pedig nemcsak — mint látni fogjuk —

¹⁾ Anjouk. Okm. IV. 116.

alkalmazottaira terjedt ki hatásköre, hanem az ország lakosaira is, azaz bárkire, ki pénzverési és beváltási ügyekben vétkesnek találtatott. Ha valaki a pénzt szaporítja (in numero augmentare), azaz hamisítja, a kamaraispán bünteti őt személyére és vagyonára nézve (in rebus et personis.)¹⁾ A későbbi passus, hogy ha felfedezi a hamisítókat, jelentse őket fel a királynak és báróinak s az országnak (regno),²⁾ valószínűleg arra vonatkozik; hogy ha megbüntetésükre nincs elég ereje, úgy forduljon ezekhez.

A kamaraispán hatósága a saját alkalmazottjai, alantasai fölött administratív és bírói jellegű. Nemcsak, hogy rendelkezik velük, hanem maga nevezi ki őket, ő állítja hivatalukba. Igaz, hogy ezt csak egy jóval későbbi, 1385. évi oklevélből tudjuk meg;³⁾ ebben ugyanis a következő passus található: „Magister Johannes Saracenus, Comes Camerae regiae, et officiales sui *per ipsum* in Comitatibus Castriferrei et Soproniensi *constituti*.” Ami a fölöttük való hatáskört illeti, ismét vissza kell térnünk az 1342. évi „Statuta“-ra. Erre nézve a következők foglaltatnak benne: A dénárok vevői és gyártói, nehogy a mi kamaráink ispánja (ártatlanul) vádoltassék pénzhamisítással, az ő hatalma és joghatósága alatt maradnak. Egyébként kamaráink régi szabadságának alapján elrendeljük (a kir.), hogy (azoknak) összes alkalmazottai, hivatalnokai és pénzváltói fölött csak a kamaraispán ítélhessen és senki más⁴⁾ S ha a kamaraispán valamely alantasát el akarja fogatni, akkor legyen bármely városban a város bírájának és esküdtjeinek kötelessége neki ez alantasának megkeresésében segédkezet nyújtani.⁵⁾

1) Fejér: C. D. VIII/4. 562.

2) Fejér: C. D. VIII/4. 565.

3) Fejér: C. D. X/1. 208—9.

4) Fejér: C. D. VIII/4. 572.

5) Fejér: C. D. VIII/4. 571.

De bár a kamaraispán maga nevezi ki tisztviselőit és bár fölöttük a királytól biztosított bíraskodási joga van, azért e birói jog nem korlátlan; ítélőszéke csak az első forum, melytől magasabb helyre lehetett felebbezni: — a király tárnokmesterének ítélőszéke elé. Mint lejjebb látni fogjuk, a tárnokmester birói joga kiterjedt általában az egész kamarai intézményre, a kamaraispánra is s így ebből folyik, hogy a kamaraispán ítélete ellen az ő alantasai a tárnokmesterhez folyamodnak. Ez ilyen határozottan kimondva nincs, csak annyit tartalmaz a statutum, hogy ha a kamaraispán elmulasztaná nekik igazságot szolgáltatni, akkor a tárnokmester köteles erre.¹⁾ (Et si ipse ex parte suorum iustitiam dare neglexerit; M. Tavernicorum nostrorum . . . iustitiam facere teneatur quibuscunque querulantibus ex eisdem.) De alig képzelhető el, hogy e felsőbb bíraskodás a fellebbezésre is nem vonatkoznék, minthogy később más formában ép oly határozottan ismétli ezt, mondván,²⁾ hogy minden igazságtalanságot és kárt, mit a kamarák tisztviselői bárkinek részéről szenvednek, a tárnokmester tegye jóvá (iniurias et damna, officialibus Camerarum per quempiam irrogata praefatus Magister Tavernicorum prosequatur et emendat.)

De — mint említők — a tárnokmester hatásköre nem terjedt ki pusztán a kamaraispán alkalmazottaira, hanem az egész kamarai intézményre, így elsősorban a kamaraispánra. A kamaraispánokat nem a tárnokmester nevezte ki, azok rendszeren a királylyal kötött szerződés útján foglalták el tisztüket; régebben pedig valószínűleg királyi kinevezés által. De a mennyire a szerződés mellett is maradt helye administrationak, bizonynyal a tárnokmestert

1) Fejér : C. D. VIII/4. 572.

2) Fejér : C. D. VIII/4. 574.

illeti, biráskodásáról pedig kétségtelen határozottsággal szól a statutum: Bárki is emelne panaszt a kamaraispán ellen birói uton, az ügyben a *tárnokmester* ítéljen.¹⁾ (Quicumque autem comitem Camarae nostrae praedictum ordine iudiciario in causam attraxisset, praefatus M. Tavernicorum nostororum ex parte eiusdem iustitiam faciet, nostra auctoritate mediante.) Még hozzáteszi, hogy a pert az első terminusra el kell intézni minden halasztás nélkül.²⁾ De már a statutum is nem csupán birói, hanem administratív jogokkal is felruházta a tárnokmestert. Kimondja, hogy úgy a pénzverésnél, mint a beváltásnál legyen jelen a tárnokmesternek is embere ellenőrzés végett. A pénzverésről így szól: A kamaraispánnak legyen két szekrénye; az egyikben őriztessék a verővas, a formavas az érsek (eszterg.) és a *tárnokmester emberének* pecsétje alatt; a másikban pedig az öntendő arany és ezüst rudak az érsek, a tárnokmester és a kamaraispán emberének pecsétje és kulcsa alatt; fölnyitni a szekrényeket csak ezeknek jelenlétében lehet.³⁾

E fontos pénzügyi ellenőrző tisztük miatt azt követeli a király az érsektől és tárnokmestertől, hogy olyan embereket alkalmazzanak ezen tisztségre, kiknek birtokuk van, hogy ha visszaéléseket követnének el, legyen miből fizetniök (pendere habeant).⁴⁾

Ha aztán valamely kamaraispán nem ezen két ember jelenlétében föltörné a zárat és pénzt veretne, akkor a *tárnokmester ítél* föltötte mint hamisító föltött (per ipsum Magistrum Tavernicorum tanquam falsarius puniatur).⁵⁾ E két embernek a pénzverésnél is jelen kell lennie, s a

1) Fejér: C. D. VIII/4. 573.

2) Fejér: C. D. VIII/4. 573.

3) Fejér: C. D. VIII/4. 571.

4) Fejér: C. D. VIII/4. 574.

5) Fejér: C. D. VIII/4. 572.

hetenkint vert pénzt megvizsgálnia és a forgalomnak átadnia (illetőleg a cserének, beváltásnak). A formavas őrzéséért a kamaraispán minden márka után fizessen az érsek emberének egy nehezéket (pondus), a tárnokmester emberének pedig fél fertót „praeter summam conventionis nostrae regalis.“ Ha ezt a kamaraispán nem tenné, akkor az emberek elzárhatják a pénzverő vasat.¹⁾

Ami pedig a beváltást illeti, mely a városok és mezővárosok piacznán történik, hol a pénzváltók — a kamaraispán tisztjei — asztalukat felállítják, ennél a nagyobb ellenőrzés kedvéért jelen van öt férfi: *a)* az esztergomi érsek, *b)* a királyi tárnokmester, *c)* a megyeispán egy-egy embere, továbbá *d)* egy szolgabíró és *e)* a káptalannak egy embere.²⁾ Minden behajtott márka után ugy az érsek, mint a tárnokmester embere kap egy-egy garast (grossus seu pondus). Továbbá a bármiképen befolyt kamarai birság $\frac{2}{3}$ része a kamaraispáné, $\frac{1}{3}$ -a pedig az érsek és a tárnokmester embereié.³⁾

A tárnokmester hatáskörét érintőleg meg kell jegyeznünk, hogy a szlavoniai kamarák (só- és pénzkamarák), ugy látszik, a dalmát-horvát bán fenhatósága alatt állottak. 1344. pl. a bán bérbeadja évi 300 márkáért Szlavonia kamaráját (Zágráb) Jákab zágrábi polgárnak „cum omni plenitudine iuris et lucro eiusdem, ad honorem Banatus spectantibus“⁴⁾ — 1387. pedig Palisnai János, mint dalmát-horvát bán, ez országok összes kamaráit bérbe adja egy évre Chius Mazini-nek.⁵⁾

A lucrum Cam. fizetése alól a városok szintén nem tettek kivételt. Ép ugy fizették és

1) Fejér: C. D. VIII/4. 573—4.

2) Fejér: C. D. VIII/4. 561.

3) Fejér: C. D. VIII/4. 575.

4) Fejér: C. D. IX/1. 255.

5) Fejér: C. D. X/1. 375.

ugyanazoknak, mint az országnak más lakosai. Csak azzal a különbséggel talán, hogy némely városra ez is egész összegben volt kivetve, mint pl. a rendes évi adó, a census, vagy terragium. Forrásaink között találunk pl. egy — persze — datum nélküli formulát, melyben a polgárok kéri a királyt, hogy a kamarát ne állítsa fel városukban, mert ez lázadásra vezethetne (a kamaraispánok erőszakossága miatt). A király azt feleli, hogy vagy fogadják be a kamarát, vagy fizessenek lucr. Cam. czimén évi 100 márkát a kamaraispánnak. És a polgárok az utóbbit választják.¹⁾ Ebből láthatni azt is, hogy az ilyen összegfizetés privilegium számba megy, azt, hogy miért törekedtek egyesek, különösen a polgárok erre a privilegiumra. Egyébként már az 1342. évi kamaratörvényben is láttunk városokat, melyek ily általánynyal helyettesítik a lucrum Cameraet. Ezek: Trencsén, fizet 10 márkát; Bács, 35 márkát; Korpona, 35 márkát; Bars, 15 márkát; Nagyszombat, 100 márkát; Tapolcsány, 20 márkát.²⁾

Látjuk ezekből, hogy a harmadik csoportba sorozott királyi jövedelmek egy részét, a pénznek verését és országszerte való beváltását legnagyobbbrészt oly közegek végzik (a kamarák), melyek minden tekintetben a királyi tárnokmesternek tartoznak fenhatósága alá. Nehéz arra a kérdésre felelni, hogy miért éppen csak ezek a közegek, miért nem a vámosok is. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha felteszszük, hogy a vár- és vámjövedelmek voltak a legrégebb és talán legáltalánosabb királyi jövedelmek s ezért ezek beszedésére a kezdetben minden közigazgatási feladatra felhasznált várszervezetet használták; a többi adóbehajtó szerv csak az állami szervezet intensivebb kifejlődésé-

¹⁾ Fejér : C. D. IX/5. 641—44.

²⁾ Fejér : C. D. VIII/4. 569.

vel alakult ki. Egyébként föltétlen logikát, következetességet az intézmények szervezetében keresnünk e korban nem szabad.

Áttekintve tehát a királynak (vagyis az államnak) jövedelmi forrásait és magát, jövedelmét, megvizsgáltuk, — amennyire forrásaink ezt megengedték, — hogy milyen közegek azok, melyek ezeknek behajtásával, kezelésével foglalkoznak és hogy milyen viszonyban állanak ezek a király udvari kamarájának fejével, a tárnokmesterrel, s azt találtuk, hogy míg e jövedelmek első csoportjának, a királyi várjövödelmeknek kezelő közegei egyáltalában semmi alárendeltségi viszonyban a tárnokmesterrel nincsenek, míg továbbá a második és negyedik csoportba osztott királyi jövedelmeknek behajtói a kiküldött udvari tisztek is csak esetleg voltak az ő alantasai, a mennyiben t. i. tárnokok voltak — föltéve persze, hogy ezek továbbra is hatósága alatt maradnak úgy, mint kezdetben voltak — addig a harmadik csoportba osztott jövedelmeknek kezelői közül egy tekintélyes rész a pénzvevők és beváltók. t. i. a kamara-ispánok közvetlenül, alkalmazottaik pedig (valószínűleg) mint másodfoku birói fórum elé, talán elejétől fogva is, de mindenesetre a XIV. század közepete táján már teljesen a tárnokmesternek tartoztak hatósága alá és pedig, mint e korban máskép alig képzelhető el, administratív és birói tekintetben. Ide tartoztak továbbá a királyi fém- és valószínűleg a sóbányaalkalmazottak is, mely utóbbit bár bizonyítani nem tudjuk, de ellene nem mond egy adatunk sem. Szóval, hatósága alatt állottak a vámügy kivételével az összes regale-közegek.

És látjuk azt, hogy a városok azért, hogy birói főhatóságukká lett az a hivatal, melyhez ők mint adófizetők legközvetlenebbül tartoztak, t. i. a tárnokmesteré, pénzügyi tekintetben tőle nem lettek nagyobb mértékben függők, mint

voltak azelőtt. Mert úgy mint addig, azontul is az udvarból kiküldött adóbeszedők hajtották be adójukat, a censust, terragiumot vagy collectát; mely adószedők fölött a tárnokmesternek hatósága nem állapítható meg. Később pedig sokszor maguk szállították be az adót az udvari kamarába. A vásárvámost továbbra is, ha a király el nem engedte, a várhatóság szedte be; a lucr. Cam.-t pedig rendszeren a kamarák, melyek igaz, hogy a tárnokmester alatt állottak, de ennek gyökerei már régiek, s épen nem azért alakult ez intézmény így, mert a tárnokmesternek a városokhoz is volt köze, hanem — természetesen — ettől egészen függetlenül. A mi pedig a városok ajándékait illeti, valószínűleg szintén vagy egy kiküldött adószedőnek fizették, vagy maguk vitték el a királyi udvari kamarába.

Ebben az időben egyébként már bizonynyal nem is a tárnokmester hanem a thesaurarius, *kincstartó* állott az udvari kamara élén.

E változásról kell még röviden szólnunk. Arról, mely a tárnokmester hivatalának fejlődése menetében a XIV. század közepe körül tapasztalható s mely abban áll, hogy a tárnokmesteri intézmény megszűnik lenni az, mi eredetileg volt, pénzügyi hivatal és hatóság, — s marad kizárólag a városoknak főbirája. Az a hivatal pedig, melyre a pénzügyek vitele száll, a thesaurariusé (kincstárnok).

Azt hisszük, e változás okát nem nehéz megtalálni. A királyi városok a XIV. század vége és a XIII.-nak elejétől fogva erősen fejlődnek, számuk nagy mértékben gyarapodik. Tudjuk, hogy az Anjoukor elején már jelentékeny szerepet játszik egyik-másik város. Az Anjouk, főleg ismervén fontosságukat, lehetőleg gyarapítják a városi elemet. Mindezen városok közvetlen kap-

csolatban állottak a királyllyal, ő volt egyetlen fellebbezési fórumuk eredetileg; de a bírásokodásban — mint látni fogjuk, — őt a tárnokmester helyettesítette. Már a XIII. század közepe óta körülbelül vele járt ez a kötelesség, vagy jog a tárnokmesternek hivatalával.

Hogy a városügy fejlődésével a tárnokmester teendője is szaporodott, természetes. Ugyanezen időben azonban (I. Károly alatt) a pénzügyek is rendeztetek és bizonyos értelemben gyarapodtak s ezzel kezelésük szintén mindenképen egész embert követelt meg. A két hivatalnak, melyet eddig egy ember, a tárnokmester töltött be, ketté kellett válnia. A tárnokmester a városok fölött való bírásokodást és administratiót (bizonyos fokban) tartotta meg, a pénzügyek kezelését pedig egy új hivatalnak, a kicstartóinak adta át.

Az intézményt nem kellett átvenni, de a név valószínűleg olasz eredetű: a nápolyi királyságban volt használatos;¹⁾ hogy onnét hogyan kerülhetett hozzánk, fölösleges magyaráznunk. (Egyébként Magyarországon is találkozunk vele már régen, mint pl. püspökök kincstartóknak nevével) Azután 1240. a királyi udvar egyik alkalmazottjának is már az a hivatali neve;²⁾ tehát abban az időben, mikor — tudjuk — a tárnokmester még élén állott a pénzügyeknek. De hogy milyen szerepet töltött, vagy töltöttek be ekkor a kincstartók, nem tudjuk pontosan megállapítani. A kettéválás idejét sem vagyunk képesek pontosan meghatározni; talán nem is történt valami hirtelen, merev elválás, s a tárnokmester még egy ideig hozzászóllhatott a pénzügyekhez is, aránylag lassan menvén végbe a kettéválási processus. Annyi bizonyos, hogy 1342. még a tárnokmester áll a pénz-

¹⁾ L. pl. Wenzel : Magy. dipl. eml. az Anj. I. 360. (1338.)

²⁾ Zichy O. I. 593.

ügyek élén (l. a kamarai statutumokat!). De viszont azt látjuk, hogy 1373. már János váci püspökről van szó, mint a király thesaurariusáról.¹⁾ Ez állás előkelősége kizárja azt, hogy valami alárendelt udvari kamarai hivatal viselésével legyen kapcsolatban Nemsokára rá már gyakrabban találkozunk thesaurarius említésével. Így 1379. Zámbó Miklós említettik ugyanazon néven (thesaurarius noster.²⁾ — 1380. pedig a királynénak domus thesaurariájáról történik említés,³⁾ valamint thesaurariusairól is. — Ugyanezen évben Zámbó Miklós, a király thesaurarius „magnificus“-nak neveztetik;⁴⁾ 1382. pedig „supremus thesaurarius“-nak.⁵⁾

Látjuk tehát, hogy előkelő állás, mely aligha alantasa a tárnokmesteri hivatalnak. Az pedig bizonyos, hogy nem mindig azonos vele. Igaz, hogy Zámbó Miklós egyúttal tárnokmester is volt, azaz ez volt ő tulajdonképen (1381—87.) és a thesaurariatust valószínűleg hamarabb tette le (talán 1379—85.). Ez is mutatná, hogy a két hivatal nem azonos, ha nem volna erre határozott adatunk 1385-ből, mikor is *egy* oklevélben említettnek Treutul János, királyi tárnokmester és Jakab fia, György mester, királyi kincstárnok (sumpmus thesaurarius nostrae maiestatis⁶⁾) S hogy a thesaurarius csakugyan az udvari kamara főtisztje, éppen annak, melynek élén a tárnokmester állott, sejtethjük egy 1388. évi oklevélből, mely szerint Jakab fia, András, „sumpmus thesaurarius domini regis“ nyugtatja Perényi Miklós, diósgyőri várnagyot, hogy ez hetedadó czimén neki „ad domum *tavernicalem* domine regine“

1) Fejér: C. D. IX/4. 498.

2) Fejér: C. D. IX/5. 323.

3) Fejér: C. D. IX/5. 404—05.

4) Fejér: C. D. IX/5. 405.

5) Fejér: C. D. IX/5. 567.

6) Hazai O. III. 235.

1000 forintot lefizetett Diósgyőrön.¹⁾ Ugyan-ezen évben Zsigmond király Kassának adóját a thesaurariusok kezéhez parancsolja juttatni.²⁾

Ha tehát a későbbi fejlődést tartjuk szem előtt, a mikor a tárnokmester minden kétséget kizárólag csakis a városok főbirája s a pénzügyekre semmi ingerentíája, hanem csak a kincstartónak, a thesaurariusnak, úgy elfogadhatjuk, hogy utóbbinak szerepe már a fentebb tárgyalt időben veszi kezdetét. Mert látjuk, hogy e hivatal nem azonos a tárnokmesterével, hogy előkelőségénél fogva nem lehet a tárnokmesternek alávetve és hogy éppen az ő régi helyét tölti be a pénzügyeket illetőleg.

Mielőtt azonban a tárnokmester működésének másik nagy terét tennők vizsgálatunk tárgyává, szólnunk kell egy igen érdekes és nevezetes funkciójáról, a *zsidók* fölött gyakorolt hatásköréről.

Midőn a XI—XII. században a római egyház hierarchiája teljesen megerősödött, egész erejével fordulhatott azon vallás ellen, mely a kereszténynek legélesebb ellentétét képviselte, a zsidó ellen. Napirenden vannak a zsidónak sem vagyonát, sem életét nem kimélő üldözések.³⁾ Az államfők nem türhethén az országos rend ily felforgatását, a különben is hasznos zsidókat különös oltalmukba vették; ami persze nem történt ingyen. Azon pénzügyi jellegnél fogva, mely ez egész ügyet jellemezte, a zsidók természetesen a királyi kamarához tartozóknak tekintettek. Nálunk is így történt. Királyi privilegium szabályozta idegen minta, II. Fridrik, osztrák

¹⁾ Zichy O. IV. 354—5.

²⁾ Fejér: C. D. X/3 85.

³⁾ Otto Stobbe: Die Juden in Deutschland während des Mittelalters, 8. és köv. ll.

herceg 1244. évi privilegiuma után a magyar zsidók helyzetét is. A dolog természetéből következett, hogy fölöttük a tárnokmesternek, a királyi kamara főnökének hatósága állapított meg a kor műveltségi fokának megfelelően administratív és birói tekintetben.

Hogy a zsidók a kamara birtokának tekintettek, hogy ennek adót fizettek, hadd bizonyítsa néhány adat! — IV. Béla így szól 1251. évi privilegiumában: Ha valamely keresztény erőszakkal viszi el zálogát a zsidótól és házában erőszakoskodnék, *mint a királyi kamara megkárósítója* súlyosan büntetendő.¹⁾ Ha egy keresztény zsidót megöl, büntetessék méltó büntetéssel, *vagyon* pedig (ingó és ingatlan) *a király birtokába megy.*²⁾ Ha valamely keresztény zsidót sebesít meg, akkor *a királynak is* fizet büntetést,³⁾ stb.

A mi adójukat illeti, 1405. pl. Lukács fia, Miklós, királyi altárnokmester és Geus Péter bizonyítást tesznek arról, hogy a soproni zsidóktól a király által rájuk kivetett 3000 arany és 500 kamaraförintöt fölvetették.⁴⁾ 1406. (?) Zuborius de Nasser, királyi (fő) kincstartó (sumpmus thesaurarius regie maiestatis et castellanus Budensis) figyelmezteti Sopron városát, hogy *a királyi zsidók esedékes adóját* szedje be, mert különben a városi polgárok (!) birtokán hajtják be.⁵⁾

A mig tehát a királyi tárnokmester a kamarának is élén állott, addig — bár egyenes adatunk nincs rá — ő gondoskodott a zsidóadó behajtásáról.

De ő volt egyuttal a király helyettesítésében a zsidók legfőbb birája is. A legfelsőbb

1) Magyar-Zsidó Oklevéltár, 30.

2) M. Zs. O. 29.

3) M. Zs. O. 28.

4) M. Zs. O. 120—1.

5) M. Zs. O. 122—3.

biráskodásra nézve az 1251. évi privilegium úgy szól, hogy *föbenjáró ügyben* (si reatus vergit in personam)¹⁾ csak a király ítél a zsidó fölött.²⁾ De — úgy látszik, csak a legsúlyosabb esettől eltekintve, a felső biráskodás a tárnokmesterre hárult. Ugyanezen privilegium mondja, hogy ha a zsidók egymás közt egyenetlenkednek, vagy háboruskodnak,³⁾ akkor csak a király, vagy főkamarása (supremus noster kamararius), tehát a tárnokmester biráskodhatik fölöttük.⁴⁾ Megerősíti ezt egy 1381. (?) évi adat is,⁵⁾ tehát azon időből való, midőn a tárnokmesternek e hatásköre, mint látni fogjuk, erősen kérdésessé volt már téve. E szerint Erzsébet királyné tudtára adja az ország összes zsidóinak, hogy mivel Zámbó Miklós, királyi tárnokmester a zsidók kiváltságai ellenére jogszerűen fosztotta meg őket szabadságuktól és javaiktól, addig, míg hibáját jóvá nem teszi, semmi tekintetben sem tartoznak neki engedelmeskedni.

De midőn, mint az előzőekben láttuk, a XIV. század közepe táján a tárnokmester megválna a királyi pénzügyek fölött gyakorolt hatóságától, úgy látszik, zsidó főbirósága is kérdésessé lesz. Így már 1371. említettik egy Simon nevű „iudex iudeorum nostrorum“, országos királyi zsidóbíró.⁶⁾ 1374. már⁷⁾ világosan áll a kitétel: „Comes Feculinus, iudex iudeorum totius regni nostri.“ Tekintve, hogy régebben e tisztséggel nem találkoztunk, felállítása valószínűleg össze-

1) U. a. szavak II. Fridrik privilegiumában.

2) M. Zs. O. 28.

3) Itt tehát valószínűleg csak a súlyos esetek értendők.

4) M. Zs. O. 28.

5) M. Zs. O. 97.

6) Az oklevélben előforduló és Simonra is vonatkozó „ad nos redeutes“ kifejezés mutatja, hogy a királyi udvarban tartózkodott, tehát országos szerepe volt. M. Zs. O. 79–81.

7) M. Zs. O. 84–5.

függ a pénzügyeket kezelő főhivatalban, a tárnokmesteriben ekkor végbement változással. Erre nézve megemlítjük még, hogy 1378. a király magáról és báróiról tesz említést, nem pedig a tárnokmesterről is, mint a zsidók felső birói fórumáról.¹⁾ És végre 1393. Zsigmond király mintegy felsorolván a zsidók főhatóságait, a tárnokmestert is említi ugyan még, de már a kincstárnokot (thesaurarius) sem hagyja ki, akire tulajdonképen természetsszerűleg szállott e tisztség a kamarával és pénzügyekkel együtt, valamint említést tesz ezekkel egy sorban a zsidóbirákról is. Így esett ki végre ez a tisztség is a tárnokmester kezéből.

Ezek után vizsgáljuk azt, a mi, azt hisszük, a tárnokmesteri hivatal megítélésében és fejlődésében utóvégre a legfontosabb, hogy mikép lett a tárnokmester azzá, ami aztán mindvégig maradt, a városoknak főbirájává!

1) M. Zs. O. 96.

III.

A városi bíróság már kezdettől fogva elsőfoku forum volt a polgárok peres és bűnügyeiben egyaránt. Fellebbezési hely gyanánt pedig a királyi városok számára a király ítélőszéke szolgált azoknak privilegiumai alapján. A közvetlen kapcsolat város és király között tehát eleinte csakugyan megvolt. De ez állapot sokáig nem maradt fenn. A királynak helyettesítése minden nem legsúlyosabb esetben természetesen tünt fel akkor és annak tűnnék fel most. E helyettesítésre a királyi tárnokmester volt a legalkalmasabb. A királyi udvarhoz tartozó főurak között a nemesi bírák, a nádor és udvar-, vagy országbíró után a legtekintélyesebb és a nemességtől egyuttal egészen független hivatal viselője ő volt. (Hiszen az antogonismus városok és nemesség között már akkor kezdhetett kifejlődni.) A másik ennél nevezetesebb ok pedig, hogy a városok főkötelessége lévén a királynak való adózás, a központi királyi kamarának bizonyos értelemben természeteszerű alantasai voltak. Ismeretes, hogy a királyi központi kamarának élén a városok eme fő kialakulásai idejében, a XIII. században t. i., a királyi tárnokmester állott. Mi sem volt tehát természetesebb, hogy — midőn arról lévén szó, ki helyettesítse a királyt a kialakuló városok fölött való bíráskodásban, — erre mindenképen a királyi tárnok-

mester kínálkozott legalkalmasabbnak, kinek hivatala az udvarban a városok előtt eddig a legismertebb, hozzájuk a legközelebb álló volt.¹⁾

A tárnokmester biráskodása eleinte szórványos, próbálgatás, a városok száma is csekélyebb és így a felettük való biráskodás még nem követel meg egész embert, de az idők haladtával az addig sporadicus tárnokmesteri igazságszolgáltatás mind sűrűbbé, megszokottabbá, majd egészen rendszeressé lesz. Eddigi lényeges jellemvonását azonban még tartja, még mindig udvari bíróság, bár országos törvényben is történik már róla említés. Ugyanakkor, midőn rendes udvari bírósággá alakul, kap állandó jegyzőt, vagyis ítélőmestert (protonotarius). Már sokkal később találjuk a vice tavernicorum regaliu magister, az altárnokmester említését, bár ez is még a tárgyalásunk alá vett korba esik. E bírói szék fontossága mindinkább emelkedvén, szokásba jön, hogy a királyi tárnokmester nem egyedül, hanem az udvar több főurának jelenlétében ítél, hogy ezzel is minden önkényszerűség ki legyen a biráskodásból zárva. Ez még nem a későbbi ugynevezett tárnokszék, hol bizonyos városok küldöttei kötelelességszerűen vannak jelen, de mindenesetre annak előképe. Azonban az előbb említett jegyzővel, altárnokmesterrel csakugyan kialakult már a későbbi tárnokszéknek is állandó hivatalnoki kara, mely állott a tárnokmesterből, altárnokmesterből és jegyzőből. A legfontosabb fordulópont a tárnokmesteri szék fejlődésében akkor következett be, midőn a városok levétvén addigi királyi magánbirtok jellegüket, országos szerepet kezdtek játszani. Ez 1405. történt. A városok viszonyát a királyhoz, továbbá a királyi

¹⁾ Analog esetet látunk Csehországban is, Németországban is. L. lejjebb!

tárnokmesterhez országos törvény szabályozza. Ezzel megszűnik a királyi tárnokmester hivatalának addigi udvari, mintegy magánjellege is: országos bírósággá alakul. A további fejlődés már kevés változatosságot mutat.

A fejlődés 1405-ig tehát röviden a következő három phasist tünteti föl: 1. A királyi tárnokmester biráskodásának föltünése; még nem állapodott meg. 2. A tárnokmester biráskodása megállapodottá lesz és önállóságra törekszik, bár még őrzi magánjellegét. 3. A tárnokmester tiszte országos bírósággá alakul 1405 ben.

Erről a fejlődésről akarunk most bővebben szólni, hogy aztán a királyi tárnokmester birói hatáskörének, majd a birói eljárás módjának tárgyalására térjünk át. Hozzátevé, hogy a fejlődésnek előbb említett első és második phasisa között éles határvonalat vonni nem lehet. Sőt azt is ki kell mondanunk, hogy a királyi tárnokmester birósága mint olyan, mely okvetlenül kell, hogy megelőzze a király forumát, vagyis mely a fellebbezésnél ki nem kerülhető, csupán 1405. lesz az egész vonalon. Itt tehát csupán a folytonos fejlődésről lehet szó, mely 1405 ig tart; azonban viszont nyomós bizonyítékaink vannak arra, hogy már jóval ezen dátum előtt a királyi tárnokmester biráskodása teljesen általános, minden királyi városra kiterjedő volt, eltekintve a már nemsokára jelentkező anyavárosi biráskodástól, vagyis attól, mely szerint a tárnokmester biráskodását itt-ott az anyavárosoké helyettesítette. Egy dátum azonban pontos, az, melyben a tárnokmesteri biráskodás országos jellegét ölt. Erre a történeti fejlődésre vonatkozó adatokat itt adjuk chronologiai sorrendben, talán így biztosabb fogalmat fognak róla adni.

A tárnokmester birói székét a szükség létesítette. Mig a királyi városok száma csekély, a tárnokmester biráskodásának említése sincs.

Mint láttuk, legrégebb királyi városaink kiváltságlevelei nem maradtak ránk; de e mellett is kimondhatjuk nyugodt lelkiismerettel, hogy e privilegiumokban a tárnokmester biráskodásáról említés nem történik. Ha e városok közvetlen alárendeltségi viszonyban voltak is a királynak, feilebbezési esetekben vagy maga a király biráskodott, vagy ha helyettesítette magát, ugy ezt bármely főbb udvari tisztjétől tétette.

Városi privilegiumaink a XIII. század elején kezdenek sűrűbben feltűnni. De a tárnokmester biráskodásáról még sokáig nem történik említés. 1201. tűnik fel az első érdekes oklevél. Patak városának oklevele.¹⁾ A polgárok fölött a maguk választotta bíró ítélt s ha az ügy súlyos, (quo — t. i. praeposito — propter negociorum difficultatem non sufficiente) akkor a nádor, vagy a király elé kerüljön, más ne biráskodjék fölöttük. Érdekesen mutatja ezen a maga nemében egyetlen oklevél, mennyire igyekeznek ezek a helységek magukat a várhatóság alól kivonni; maguk fölött csak a király bírói jogát elismerni. De gondolnak a király helyettesítésére is, illetőleg talán még nem mernek a királynak közvetlen biráskodására gondolni. A király helyettese a nádor volt. De hogy ennek biráskodása nem hasznos rájuk nézve, azaz hogy egy a nemességtől független főtiszté alkalmasabb volna, erre csak a hosszabb gyakorlat volt hivatva rámutatni.

1206-ból való Karakó, Igen (Chrapundorf) és Rams városok privilegiuma. Kimondja, hogy „*coram nullo Iudice in agendis quibuslibet suis causis adstare teneantur*“, „*nec vavwoda suo adstare iudicio compellat.*“ Annyit jelent ez, hogy csak a király biráskodhatik fölöttük. De tárnokmesterről szó sincs.²⁾

¹⁾ Endlicher: M. Arp. 399.

²⁾ Fejér: C. D. III/1. 34.

1209. Varasd kiváltságával találkozunk. A város polgárai kivétek a „Comes, vel suis Comes curialis“ birói hatásköre alól, de arról, hogy a saját bírójuk ítélete ellen hová lehet fellebbezniök, szó sincs; még a királyt sem említi.¹⁾ Ugyanígy szabadságot kapnak a borzai polgárok 1211-ben.²⁾

Azért épen nem csodálkozhatunk azon, ha az Aranybulla (1222-iki) 8. pontja³⁾ még azt mondja, hogy a nádor az ország minden lakója fölött — kivétel nélkül — biráskodjék.

Perina (Petrina) 1225-iki kiváltsága szerint csak a királytól kijelölt „defensor“ ítél fölöttük s ha ez nem tud elégtételt szolgáltatni, akkor az ügy a király személye elé kerül. E defensor szerepe azonban inkább hasonlít a nem teljes jogu máramarosi városok királyi bírójának, mint a király helyettesítésével később megbízott tárnokmesternek szerepéhez s így ez oklevél az előbbiekhöz képest semmi haladást sem tüntet fel.⁴⁾

S ekkor egyszerre minden átmenet nélkül a tárnokmester biráskodásának első és határozott fel- említésével találkozunk Szatmár-Németi 1230-iki kiváltságlevelében.⁵⁾ Miután a király meghatározza, hogy a város polgárai mennyi katonát kötelesek neki kiállítani, így folytatja: „Exemimus etiam eos ab omnium Judicium iurisdictione, indicandi facultate nobis tantum, et Magistro Tavernicorum nostrorum, pro tempore constituto (reservata).“ Ez tehát világos és határozott. Annál csodálatosabb, mennél kevésbé voltunk volna — átmenet híján — erre elkészülve; mert ne higyjük, hogy ettől fogva a tárnokmester biráskodása megállapodott; ellenkezőleg átmenet, rendes fejlődési folyamat csak ezután

1) Fejér: C. D. III/1. 87.

2) Fejér: C. D. III/1. 107.

3) Corp. Juris (1822-i kiadás) I. 151. o.

4) Wenzel, XI. 182-4.

5) Fejér: C. D. III/2. 212.

látható. Így nem is szólva az ezután megjelenő azon privilegiumokról, melyek a fellebbezési bíróságról említést egyáltalában nem tesznek, milyenek Valkó privilegiuma 1231-ből (kiadja Kálmán, szlav. herceg),¹⁾ Verőcze kiváltsága 1234-től (szintén Kálmán hercegtől),²⁾ Dézsvaré 1236-ból, mely azt mondja, hogy a bíró minden nagy és kis ügyet végérvényesen (determinabiliter) ítélhet, mint Szalacs és Szatmár birái, ami talán nem értendő szóról-szóra; talán csak a szolnoki comes-től való függetlenséget akarja ezzel kiemelni.³⁾

Nagyszombatnak privilegiuma (1238.) csak azt mondja, hogy ha a város bírása az igazságszolgáltatásban hanyagul járna el, vagy nem ért hozzá, avagy ha azt a város polgárai közösen úgy kívánják, akkor a *királynak* ítélőszékéhez lehet fellebbezni. Azaz a tárnokmesterről említést ez sem tesz.⁴⁾ Körülbelül ugyanilyen tartalmu Perinának Kálmán hercegtől származó 1240-i kiváltságlevele: mindenben a maior villae, a bíró ítél fölöttük; csak, ha ez nem képes a pert eldönteni, akkor a felek „in presentiam *Regis*“ fellebbezhetnek.⁵⁾ Zágrábnak 1242. évi privilegiuma is sokat beszél a királyhoz való fellebbezésről, de egy szóval sem említi, mintha ott tulajdonképen a tárnokmester itélne a fellebbező polgárok fölött.⁶⁾ Ugyanez mondható Szamobornak privilegiumáról (1242). (Judex ipsorum in nostra — király — praesentia, et non alias . . . citatus“; s tárnokmesterről nem szól.)⁷⁾ Olaszinak (Tornava) privilegiuma pedig fellebbezésről nem tesz említést.⁸⁾

1) Fejér: C. D. III/2. 237.

2) Fejér: C. D. III/2. 412.

3) Wenzel, XI. 285—6.

4) Fejér: C. D. IV/1. 133.

5) Wenzel, XI. 313—5

6) Fejér: C. D. IV/1. 260.

7) Fejér: C. D. IV/1. 265.

8) Fejér: C. D. IV/1. 278.

Ha fentebb említett 1230. évi oklevelet nem vesszük figyelembe, úgy az első, elég burkolatlan czélzást a tárnokmester szerepére az 1244. évi Pest városi kiváltságlevél tartalmazza; elmondja, hogy a város polgárainak joga van szabadon választani birájukat, kit a király megerősít s aki maga, nem pedig a város tartozik megjelenni a király előtt, vagy az előtt, kit helyettesítésével megbizott (*ipse villicus et non villa, debeat convenire coram nobis, vel illo, cui duxerimus committendum*). Kétségtelennek látszik, hogy e kifejezés a királyi tárnokmesterre czéloz (Egyuttal kijelenti, hogy az alnádornak tilos hozzájuk szállni — descendálni — és fölöttük itélkezni.)¹⁾

Ezen nevezetes oklevél után ismét olyanok következnek, melyek a tárnokmester itélkezéséről egy szót sem szólnak. Ilyen Korponának 1244. évi privilegiuma, mely szól ugyan a királyhoz való fellebbezésről, de hallgat a tárnokmester biráskodásáról.²⁾ Ilyen Zólyom kiváltsága ugyanazon esztendőből,³⁾ Dobronya és Bábaszék kiváltsága 1254-ből.⁴⁾

Ebből az egyhanguságból ismét két, egymáshoz közeli datálású oklevél emelkedik ki, hogy utána megint hosszabb ideig ne halljunk a tárnokmester városi biróságának említését. E két oklevél elseje Beszterczebányának 1255-ből származó kiváltságlevele. Ez így szól a király és város közötti viszonyról: „A polgárok nem tartoznak senkinek idézésére sem a királyi udvarban megjelenni, csak akkor, ha a mi (király) specialis (idéző) levelünk által idéztetnének meg; és mi előttünk, vagy az előtt, akinek erre határozott engedelmet adtunk, tartoznak megjelenni“ (et in nostri praesentia, vel illius, cui ex certa

¹⁾ Fejér: C. D. IV/1. 327.

²⁾ Fejér: C. D. IV/1. 330.

³⁾ Fejér: C. D. IV/1. 332.

⁴⁾ Fejér: C. D. IV/2. 228.

concesserimus licentia, ad stare tenebuntur).¹⁾ Természetesnek tűnik fel, hogy itt is azon nevének nem nevezett személy alatt a királyi tárnokmestert kell érteni. A kifejezés arra nézve is következtetést enged vonnunk, hogyan fejlődött ki a tárnokmester biráskodása; arra ugyanis, hogy egészen úgy, mint a többi eleinte udvari, később országos bíróság, a tárnokmesternek bírósága is eleinte tisztán udvari, vagyis a királynak személyes parancsa, engedelmé, vagy kérése folytán történik.

A másik e szempontból nevezetes oklevél — közbeesik Jasztrebarszka 1257-i kiváltsága, mely a királyhoz való fellebbezésről igen, de a tárnokmester biráskodásáról nem tesz említést²⁾ — Nyitra városának az 1258. évből való privilegiuma. A király kijelenti, hogy Nyitra polgárai semmi idegen (extraneus) bíróság (nádor, vagy megyeispánok) hatósága alá nem tartoznak; de ha súlyos ügyekben esetleg nem tudnának eligazodni (diffinire), akkor *az ő, a király jelenléte, vagy a tárnokmester bírósága elé hívassanak* az ügy eldöntése végett. (Ad nostram praesentiam, vel magistri Tavernicorum ad examen pro determinanda et impetranda iustitia convocentur.)³⁾ Azaz nyíltan, világosan szól a tárnokmesterről, annak biráskodásáról; mintha azt mondaná: igaz ugyan, hogy a privilegiumok szerint a városok közvetlenül a király hatósága alatt állanak, azaz a fellebbezésnél ő személyesen ítél ügyekben, de ha ez eddig is csak a papiroson volt így, a gyakorlatban pedig a királyi tárnokmester volt az, ki a király helyett ügyekben döntött, úgy ezentúl nyíltan is foglaltassék ez a kiváltságlevelékbe. S erre az előzményt világosan és természetesen képezi a fentebb említett 1244. évi pesti és az 1255-i besztercze-

¹⁾ Fejér: C. D. IV/2. 296.

²⁾ Hazai Okm. VII. 62—3.

³⁾ Fejér: C. D. IV/2. 457.

bányai privilegium, mely burkoltan ugyan, de ha az egész fejlődést tekintjük, elég érthetően czéloz a tárnokmesterre, akire a király a bíraskodást bizza (cui concesserimus).

Az ezen nevezetes oklevél után megjelenő városi privilegiumok nem szólnak ugyan a királyhoz való fellebbezésről, de a teljesség kedvéért megemlítjük őket. Ezek: Dézsvár privilegiuma 1261-ből,¹⁾ Nagyszőlőse 1262-ből,²⁾ Komáromé 1263-ból,³⁾ Szatmáré 1264-ből,⁴⁾ Zágrábé 1266-ból,⁵⁾ Győré 1271-ből,⁶⁾ Olaszié (prope Potok) 1272-ből⁷⁾ és Gölniczbányáé 1276-ból.⁸⁾

Az ezek után következő városi kiváltság-levél sokkal fontosabb, semhogy különösebb figyelmet nem igényelne. Ez Sopron kiváltság-levele 1277-ből.⁹⁾ Elmondja, hogy ha a városi bíró hanyagul járna el, akkor az ügy a király elé kerül, aki aztán — s ezt hangsulyozza — személyesen fog a polgárok ügyében ítéletet hozni. Arra látszik mutatni, hogy a városok látván, hogy ügyeikkel a király maga nem foglalkozik, hanem azok elbírálását tárnokmesterre szokta bízni, jónak látják hangsulyozni — ehhez persze kellett oly jelentékenynek lennie a városnak, mint Sopron — hogy ügyeikben a király személyesen hozzon ítéletet.

Azonban ama lassu, de biztos folyamatot utjában feltartóztatni már nem lehetett. Mert jóllehet néhány adat azt mutatja, hogy a tárnokmester bíraskodása még épenséggel nem megállapodott, ámde visszafejlődést adataink nem tüntetnek fel. Így igaz, hogy Vasvár

1) Wenzel, VIII. 9—11.

2) Wenzel, VIII. 31—2.

3) Fejér: C. D. VII/1.

4) Fejér: C. D. IV/3. 207.

5) Fejér: C. D. IV/3. 330.

6) Fejér: C. D. V/1. 146—49.

7) Fejér: C. D. V/1. 181.

8) Fejér: C. D. V/2. 346.

9) Fejér: C. D. V/2. 397.

1279-iki kiváltsága, a bűnügyet kivéven a vár-ispán hatósága alól és azt a királyhoz utasítván, a tárnokmesterről említést nem tesz; ¹⁾ egy 1279-iki oklevél ²⁾ szerint pedig Máté nádor, midőn a király parancsára országos inquisitiót tart a gonosztevők ellen, Péter, soproni polgárt, mint gonosztevőt lefejezteti s javait másnak adja, bár ezt rendkívüli esetnek is lehetne felfogni; de már egy 1281-iki oklevél, melyet épen a királyi tárnokmester, Péter ad ki, arról értesít, hogy a tárnokmester a nyul-szigeti apáczák és Pest város polgárai közötti perben, mint birói forum szerepel.

Ez utóbbi oklevél még másért is különösen nevezetes. Midőn t. i. elmondja, hogy „cum eadem causa diutius fuisset in nostri praesentia ventilata,” így folytatja: „volentes litibus finem imponere,” kiküldötte „Protonotarium nostrum“, aki békés kiegyezésre bírta a feleket.³⁾ Ime, milyen perspectívát a multba nyit meg előttünk ez az egyetlen szó! A protonotárius szóról-szóra „első jegyzőt“ jelent, de igazi jelentése „ítélőmester.“ Itélőmestere csak annak lehet, ki bíraskodással foglalkozik. A pörnél a protonotarius elkészíti az ügyet a tárgyalásra; ha van írott törvény, ezt felüti; ha szükség van rá, olvassa és magyarázza és végül az ítéletlevelet kiállítja. Vagyis föltéve még azt is, hogy e protonotarius szerepe itt csak ad hoc jellegű, mégis mutatja, hogy itt a tárnokmesterről nem mint esetlegesen ítélő biróról van szó, hanem mint olyanról, kinek szükség esetén egészen berendezett birói széke van. A királyi tárnokmester protonotariusának ez az első említése, de nem áll elszigetelten, mert — bár

1) Fejér: C. D. V/2. 397.

2) Hazai okm. V. 63—4.

3) Fejér: C. D. V/3. 107. — Említve még: Hazai okm. III. 79. (1325.), Fejér: C. D. IX/7. 815. (1371.) stb.

jóval később — említését több ízben találjuk okleveleinkben.

És csakugyan ezentul már sűrűn találkozunk a tárnokmester biráskodásának felemlítésével. Gölniczbányának 1290-iki¹⁾ és Pozsonynak 1291-iki²⁾ privilegiuma nem tesz említést sem a király, sem tárnokmesterének ítélőszékéről, de Tordaakna kiváltságlevele ugyanazon esztendőből már biztosítja a város polgárait, hogy senki sem biráskodhatik fölöttük a királyi felség személyén vagy a tárnokmesteren kívül.³⁾ Ugyanolyan a tartalma Dézsakna ezen évből származó privilegiumának is: a felsőfoku biráskodás a király -- vagy a királyi tárnokmesterhez s nem az erdélyi vajda — vagy a szolnoki ispánhoz tartozik.⁴⁾

Mendezeknél fontosabb és érdekesebb Toroczkonak szintén ezen évi kiváltságlevele⁵⁾ Miután a város polgárait biztosította, hogy saját birájuk és tanácsuk lehet, azaz ezeket szabadon választhatják, ezekről szólva, így folytatja: „Coram quibus et nullibi alibi, praeter nostrae Maiestatis, aut Judicis Tavernicorum consuetum iuri stare teneantur, nec iudicari possint.“ A szöveg némileg zavaros; mindamellett valószínű, hogy a „consuetum“ szó a királyi tárnokmester biráskodására vonatkozik. Azaz már világos kifejezése annak, hogy a tárnokmester biráskodása többé nem sporadicus, hanem — ha nincs is, amint hogy nem is lehet törvényileg szabályozva, hiszen a városok is még sokáig magántulajdonnak tekintetnek, s jöllehet az sincs a privilegiumokban kimondva, hogy a tárnokmester ítélkezése minden esetben megelőzi, vagy helyettesíti a király biráskodását, e

1) Endlicher: Mon. Arp. 613—4.

2) Fejér: C. D. VI/1. 107—111.

3) Fejér: C. D. VI/1. 105—107.

4) Wenzel, V. 21—2.

5) Fejér: C. D. VI/1. 121.

biráskodás mégis — megszokott és következtetesen rendszeres.

Ha ezt tudjuk, akkor az 1291. törvények 9.-ének szavait nagyon természetesen találjuk. E törvény így szól: „Hasonlóképen a nádort, tárnokmesterünket, az alkanczellárt, az ulvarbirót országunk nemeseinek tanácsával fogjuk kinevezni.“ És hozzáteszi a király, hogy ezt már az ország régi szokása szerint fogja tenni, ami persze téves. Nagyon fontos és jellemző ebben az, hogy az „ország nemesei“ mennyire fontosnak találják már a királyi tárnokmester hivatalát, mennyire törődnek e hivatal betöltésének módjával. Jogot akarnak maguknak biztosítani arra, hogy a tárnokmester kinevezésébe, kinek előkelőségét és állásának fontosságát jelezheti az is talán, hogy mindjárt a nádor után említetik, míg az alkanczellár és ubvarbiró említése csak utána következik, — beleszóljanak. És ez vonatkozik talán a tárnokmesterre, mint a városok birájára is, és nemesak a tárnokmesterre, mint a királyi kamarának főnökére és kezelőjére. A városok száma mindinkább növekszik, jelentőségük emelkedik s ezzel gyarapodik az az elem, mely a nemesi földek közepén immunis a nemesi hatóságoktól; a nemes keze ide nem ér, mert a város bizva esetleg falvainak erősségében, farkasszemet mer nézni a nemessel, a főurral, annak seregével; s ha mégis baj éri, ha a nemes győzedelmeskedik rajta, panaszával a király elé járul, és ez oltalmába veszi. Ez is oka talán, miért akar magának a nemesség oly nagy befolyást biztosítani a királyi tárnokmester kinevezése körül, hiszen a tárnokmester a városoknak „megszokott“ birája, nagyon is érdekében van tehát az ország nemeseinek is, hogy e férfiú olyan legyen, ki nem tesz a nemesség érdekei ellen, a városokat lehetőleg nem védi a nemesség rovására, aki az ő izlésüknek megfelel, s kit a

király az ő tanácsuk alapján nevezett ki. Innét is a nemességnek aggodalmai.

Ezentul városi privilegiumokkal egy ideig nem találkozunk; a királyi hatalom nem elég megállapodott, éveken keresztül zavaroknak van kitéve. Ám egyes oklevelek azért fontos adatokat tartalmaznak a tárnokmester hivatalára vonatkozólag. Egy 1320-ból datált oklevél¹⁾ arról szól, hogy Dömötör, a királynak tárnokmestere, kit a király bíróul küld ki, két föld ügyében ítélkezik az erdélyi káptalan és Karakó, meg Igen városok hospesei között. Hozzáteszi továbbá, hogy az ítéletet ő, a tárnokmester *az ország báróinak és nemeseinek társaságában* hozza, kik vele együtt bíraskodnak (*una cum regni Baronibus et Nobilibus nobiscum in iudicio consistentibus*). Az előbbi kifejezés, hogy a király „kiküldi“ (deputatus) e pör elbírálására a tárnokmestert, semmit sem ront az eddig megállapítottakon. Ez egyszerűen megerősíti azt, hogy a városok peres ügyében a tárnokmestert illeti a bíraskodás, a királyi udvarban a tárnokmesternek ez a „megszokott“ tiszte.

Fontosabb az, hogy az ítélet az ország báróinak és nemeseinek *társaságában* hozatik. Ennek az eljárásnak, melylyel később sokszor találkozunk, ez az első említése. Természetes, hogy a későbbi ugynevezett tárnoki székhez ennek semmi köze; hasonlóság csak annyiban van a kettő között, amennyiben mindkét esetben nem egyedül, hanem mások társaságában hozza meg a királyi tárnokmester ítéletét. Minden más tekintetben nagy a különbség ezen főuri és nemesi bíróság s a későbbi polgári jellegű tárnokszék között. Kialakulására több ok vezethetett. Talán nagy része van benne a nemesség ama törekvésének, hogy a városok fölött való bíraskodásban lehetőleg nagy be-

¹⁾ Fejér: C. D. VIII/2. 278—9.

folyást biztosítson magának. De valószínűbb egy másik ok. A tárnokmester hivatala és ítélkezése mind fontosabbá vált. A többi udvari birói tisztség fejlődésénél is azt látjuk, hogy bizonyos idő múlva az addig egyedül ítélő bíró többé nem ítélkezik maga, hanem, hogy minden önkény lehetősége ki legyen zárva, az udvari tisztekkel és urakkal együtt. Ezen feltevé-
sünket megerősíti egy 1346-ból keltezett oklevél,¹⁾ melyet az udvarbíró ad ki ugyan, de amelynek szavai a királyi tárnokmester társas biráskodásának okát is megvilágíthatják. Azt mondja: „Nehogy mégis úgy lássék, mintha az ítéllethozásban elhamarkodott és gyanús bírák volnánk és ezért ítéletünk bárkinek is visszate-
tessék, azért nem magunk hozzuk az ítéletet, hanem más főurak társaságában.“ Ilyen társas biráskodásról aztán több helyen történik említés.²⁾

1324-ből (Nagy-)Maros (Neustat) privilegiumá-
ával találkozunk. Ez oklevél nem igen erősíti meg a tárnokmester biráskodásának általános-
ságát. Azt mondja, hogy semmi nádor, vagy általában semmi báró se merjen fölöttük bírás-
kodni. A király tárnokmesteréről pedig szó sincs. Szabadon választott bírójuk az esküdtek társaságában mindenben ítél, bűnügyben és más perben is.³⁾

Körmöczbánya (1328.)⁴⁾ és Bars (1331)⁵⁾ privilegiumai pedig a fellebbezésről említést nem tesznek. De hogy az ilyen hallgatás nem azt jelenti, mintha a király, vagyis előbb a tárnok-
mester biráskodása szükség esetén nem forogna fenn, hanem ellenkezőleg, hogy e biráskodás

1) Fejér: C. D. IX/1. 445—7.

2) Pl. Fejér: C. D. IX/1, 262 (1344); X/4. 343—50. (1404). stb.

3) Fejér: C. D. VIII/2. 514—7.

4) Fejér: C. D. VIII/3. 295—7.

5) Anjouk. Okm II. 528.

magától értetődő annyira, hogy általánosságánál fogva külön megemlíteni is fölösleges, mutatja a lejjebb (1339-ből származó) oklevél, mely a tárnokmesternek, illetőleg helyettesének, épen Bars fölött való biráskodását tünteti fel. Mert bármennyire határozottan látszik kizárni Maros privilegiuma a királyi tárnokmester biráskodását, ez egy tisztán izolált esetnek tűnik fel, ha akár az előzményeket, akár az utána kínálkozó adatokat vesszük szemügyre. Így Komáromnak 1331. évi kiváltságlevele¹⁾ minden kétséget kizáró világossággal beszél a tárnokmester biráskodásáról, mint *természetes és üdvös* dologról (si vero villicus eorum propter causae arduitatem ad hoc non sufficeret, tunc ad nostram praesentiam, vel *prout expedit* Magistri Tavernicorum nostrorum, dictae causae evocantur iudicandae).

Egy 1339.-i oklevél²⁾ pedig a Bars városa fölött biráskodó helyettes tárnokmesternek, Tamás, erdélyi vajdának egész eljárását tünteti föl. De ez oklevelet természeténél fogva más csoportban fogjuk tárgyalni.

Az ugyanezen esztendőben előforduló „procurator et *iudex* magisterii tavernicatus domini regis“ (Tamás vajdáról) kifejezésnek „iudex“ szava talán arra értendő, hogy az erdélyi vajda, mint főúr, ki gyakran tartózkodott a királyi udvarban, résztvett a tárnokmester biráskodásában mint „iudex.“ Valószínűbbnek látszik azonban, hogy ez csak fölösleges kitétel és csak a tárnokmester birói voltát akarja kiemelni.

1342. Bars és Csütörtökhely polgárai, miután egy birtokban a király embere által és a nyitrai káptalan levelével a garamszentbenedeki apátság nagy kárára határt járattak, ezen apátság által, s erre ez az első eset, *egyenesen* az erdélyi vajda, mint *a királyi tárnokmester helyettesének*

¹⁾ Fejér: C. D. VIII/3. 531—3.

²⁾ Anjouk. Okm. III. 552—3.

*birósága elé idéztetnek.*¹⁾ Sanctionálása ez a királyi tárnokmester bár még udvari, de a mennyire e keret megengedi, mégis *önállóan* megjelenő biráskodásának és előkészítése az udvarból való későbbi teljes kiválásának.

De hogy e forumok biráskodása még nincs teljesen kifejezve, hogy olyan elemek is beleszólnak, melyeknek később ily perbe beleszólásuk nincs, mutatja egy 1343.-i oklevél, mely arról értesít, hogy ugyanezen per a barsi és csütörtökhelyi polgárok és a garamszentbenedeki apátság között az erdélyi vajda, mint tárnokmesteri helyettes ítélkezése után az esztergomi káptalan elé kerül.²⁾

Podolinnak kiváltsága semmi ujat nem tartalmaz (1343.)³⁾

A tárnokmesternek birói jogával kapcsolatban állott bizonyos fokú adminisztratív hatásköre is. 1344. arról értesülünk, hogy a tárnokmester embere, Tamás litteratus, Szomolnok város javára határt jár és a várost a föld birtokába beiktatja.⁴⁾ 1344.-i oklevél szerint Lőrincz tárnokmester egyrészt a szomolnokiak, másrészt az esztergomi érsek s a Bebekék közt itél egy földterület és azon lévő aranybánya ügyében.⁵⁾

Mind ezen adatok a tárnokmesternek szaporodó tcendőit, gyarapodó hatáskörét jelölik. De ez utóbbi oklevél még másért is nevezetes; az okleveleken a kiállítás helye is kezd feltűnnetve lenni, s így megtudjuk, hogy a tárnokmester pl. ez oklevelet Visegrádról datálta. Ez adat is a tárnokmesteri biráskodásnak *udvari jellegét* tükrözteti vissza. Ilyenek még 1362-ből,⁶⁾ majd ugyanezen évből egy másik is,⁷⁾ stb.

1) Fejér: C. D. VIII/4. 611—3.

2) Fejér: C. D. IX/1. 127.

3) Fejér: C. D. IX/1. 97.

4) Fejér: C. D. IX/1. 260—1.

5) Fejér: C. D. IX/1. 257.

6) Fejér: C. D. IX/7. 209—210.

7) Fejér: C. D. IX/7. 511—19.

Több eddigi oklevélről nem annyira azért szóltunk, mintha a fejlődésnek valamely újabb oldalát tüntetnék fel, hanem tisztán a teljesség kedvéért. Így is, azt hiszük, hasznos eljárás annyiban, hogy a tárnokmester birói hatáskörének szélesbedését szemlélhetjük általuk. Mint-hogy azonban az eddigiekből is alkalmunk volt meggyőződni arról, hogy rendes körülmények között a teljes jogu városok fellebbezésénél a király biráskodását mindig megelőzi a tárnokmesteré, úgy hiszszük, felesleges minden egyes, a tárnokmesteri biráskodásra ugyan vonatkozó, de azt semmi új oldalról meg nem világító, fejlődést egyáltalában fel nem tüntető adatot közlenünk. A következőkben tehát lehetőleg olyan eseteket hozunk csak fel, melyek, ha néha csak csekély mértékben is, a kitzűött célzt szolgáljak.

Hogy mennyire a magáénak tartja a király a városokat, mutatja egy 1349. évi eset, midőn I. Lajos király a Dézsvár fölötti biróságot a község privilegiuma ellenére Jánosfia András comesnek adja élethossziglanra. A midőn ez ellen a polgárok protestálni akarnak, akkor András kiegyezik velük.¹⁾ Óvárnak 1354.-i privilegiumát a király engedelmével a királyné adja ki s a fellebbezésről azt mondja, hogy vagy eléje, vagy *rendes birájuk* (ordinarius Judex) elé fellebbezhetnek²⁾ Ez alig vonatkozhatik másra, mint a tárnokmesterre. 1359. a király *különös* parancsára városi ügyben az alnádor tart vizsgálatot.³⁾ Az ilyen esetek ritkák lehettek; mert hogy a tárnokmester a városoknak akkor már elismert és — mint említők — amennyire azt az udvar keretei megengedik, önálló birája, bizonyítja az az 1361. évi oklevél is,⁴⁾ mely a

1) Károlyi O. I. 178.

2) Fejér: C. D. IX/2. 324.

3) Fejér: C. D. IX/3. 95.

4) Fejér: C. D. IX/7. 504—509.

tárnokmesternek a bábaszékiek (ekkor már királynéi város) és korponaiak közötti bíraskodásáról szól és amely ügyben kiállított ítéletleveget a tárnokmester *a saját lógó pecsétjével* erősíti meg. Hogy valamely hatóságnak saját pecsétje van, erős bizonyítéka e hatóság önállóságának, bár ez esetben teljes önállóságról persze szó nem lehet.

Hogy a királyi tárnokmesternek bíraskodása ekkor már mennyire természetesen és megszokottnak tűnik fel, mutatja Kassának 1369. i priv. oklevele,¹⁾ mely jónak látja hangsúlyozni, hogy fölötte *csak a királynak és tárnokmesterének* van joga bíraskodni, senkinek másnak; s ha mégis kényszeríti valaki idegen ítélőszék elé állni, büntetésül három márkát fizet.

Azt a közvetlen kapcsolatot pedig, mi a király és városok között fennállott, mutatja az, hogy 1374-ben²⁾ Gölniczbányának egy hatalmaskodási ügyében a király maga ír, a tárnokmester forumának elkerülésével. Az ilyen esetek csak azt demonstrálják, hogy merev formszerűség az ország embereit még nem kötötte és nem azt, hogy a király és város közé ez időben nem ékelte magát már be egy régi idők óta szereplő hivatal és bíróság, a királyi tárnokmesteré. Érdekesen bizonyítja ezt egy 1375. évi oklevél is.³⁾ I. Lajos király megsemmisíti a tárnokmester ítéletét, mely úgy szól, hogy mivel a kassai bíró semmi idézésre megjelenni nem akart, elmarasztalja a kassaiakat a szepesi keresztések mesterével szemben. A keresztések háza az ő saját tulajdonuknak jelentetik ki. A király azonban kimondja, hogy mivel a kassaiak elegendő erejű okmánybizonyítékokkal rendelkeznek, az ő javukra dönt; megengedvén mindazonáltal, hogy a keresztések ez ügyben még

¹⁾ Fejér: C. D. IX/4. 176.

²⁾ Fejér: C. D. IX/4. 566—7.

³⁾ Fejér: C. D. IX/5. 35.

egyszer megjelenhessenek a király *vagy* bárói előtt, akik majd igazságot fognak szolgáltatni, „ut dictaverit ordo iuris“ . . . Hát ez oklevél a következőket bizonyítja: A városnak fellettes hatósága a királyi tárnokmester, aki egészen önállóan bíraskodik. E bíróságtól mintegy fellebbezni lehet a királyhoz magához, kinek bíraskodása a tárnokmesteré fölött s attól egészen külön áll. És végre a király helyettesíteti magát esetleg a bárók, az udvarban tartózkodó főurak által a bírásokban. Azaz világosan bizonyítja ez az eset is, hogy a tárnokmester már nem az a pusztán a királyt *helyettesítő* főúr, hanem *önálló* bíró, kinek hogy önállása teljes legyen, csak arra van szüksége, hogy a királyi udvarból kiválják.

Mindez persze nem zárja ki azt, hogy a király egyenes óhajára városokkal szemben is kisebb, nem bíraskodási ügyekben nem a tárnokmester emberei járjanak el; 1375. pl.¹⁾ a *király kívánságára* az udvarbíró inquisitiót rendel el Szepes-vármegye hatósága által a szolroki és gölniczbányai polgárok elleni perben.

Hogy e tárnokmesteri bíraskodás a teljes jogu királyi városok fölött mennyire *általános és megállapodott* s hogy ez alól ezen időben kivétel alig létezik (talán az egészen csekély jelentőségű városok, mint pl. Modor képeztek már ekkor kivételt, más városok főnhatósága alá tartozván), mutatja több 1376. és 1378. között keltezett oklevél.²⁾ Ezen okleveleiben Szepesi Jakab comes udvarbíró, mint a királyi tárnokmester helyettese szerepel. Felszólít három gölniczbányai polgárt, hogy okmányaikat egy peres ügyben mutassák neki be. Szepesi Jakab így nevezi magát: „*Judex Curiae ac universarum civitatum Domini Ludovici, Dei gratia*

¹⁾ Fejér: C. D. IX/5. 80—1.

²⁾ Fejér: C. D. IX/5. 124; 210—11; 212; 213; 244; 251.

regis Hungariae.“ Tehát ő, mint a tárnokmester helyettese, az összes királyi városok bírása. Legáltalább elvben.

Látjuk mindezekből, hogy a tárnokmester bíraskodásának megállapodottságához, önállóságához, általánosságához immár alig hiányzik valami. S ami kevés, bár fontos dolog még hiányzott, azt is meghozta a közel jövő.

Erre a fejlődésre vet világot Bubek Györgynek, a királyné tárnokmesterének egy 1389-i oklevele ¹⁾, melynek fogalmazása szerint a praesentia reginalis szinte egyenlőnek vétetik a királyné tárnokmesterének bíróságával. Azért érdekes, mert mutatja, hogy a királyi tárnokmesternek hivatala is régen ilyen természetű volt; a királyt tisztán helyettesítette.

Egy nem kevésbé nevezetes oklevéllel találkozunk az 1383. esztendőben. Ez oklevélben első nyomát látjuk a későbbi, városi kiküldöttekből álló tárnokszékeknek. Zámbo Miklós tárnokmester tart ekkor birói széket „unacum Praelatis, Baronibus et nobilibus regni ac Iudicibus quamplurimarum Civitatum“ ²⁾ Itt tehát, bár még jelentéktelen szerepük, már városi elemeket is van alkalmunk a tárnokszékekben látni.

A tárnokmester birói székének különállására pedig határozottsága miatt még felhozzuk Zsigmond király 1393-i oklevelét, ³⁾ mely teljes határozottsággal mondja ki, hogy Körmöczbánya hegyi város polgárait sehová máshová, mint a királyi tárnokmester személyes ítélőszéke (iudicium personale) elé idézni nem lehet.

1397-ből találunk egy oklevelet, mely két

¹⁾ Zichy O. IV. 398—400.

²⁾ Ez adatot másodkézből kapjuk: Hajnik J. hozza fel „A magy. bir. szerv. és perjog . . .“ 92. oldalán a ¹¹⁾ jegyzetben. (Eredetije az orsz. levéltárban N. R. A. 378. 22. al)

³⁾ Fejér: C. D. X/2. 102—3.

város közötti perről szól (Buda és Nagy-Szeben) ¹⁾ s mely arról értesít, hogy a király elé kerülvén, a király azt „*ad conventionem seu congregationem universorum Praelatorum et Baronum*“ halasztja. Ugy látszik, a nagy perekben nem akar egyedül itélni. E bíróság persze a tárnokmesteré felett állna, amint arról fennebb is volt alkalmunk meggyőződni.

1404. pedig afféle *ambulans* tárnokmesteri bíraskodással találkozunk. ²⁾ Trewtel Miklós, királyi tárnokmester birói széket tart „*cum nonnullis Nobilibus et aliis probis viris in sede nostra iudiciaria, pro impendenda cuilibet nobis querulanti iustitia congrua*“ — *Pozsonyban*. Ha szabad ebből következtetni, úgy talán joggal következtethetünk belőle a tárnokmesteri bíraskodásnak mindinkább odafejlődő jellegére, mely a királyi udvartól való függelenségben is culminál s mely már a következő esztendőben a teljes kifejlődésre nyer alapot.

Még csak néhány oklevélről kell megemlékeznünk, hogy aztán az 1405. törvényekre térjünk át. Így nem mellőzhetjük hallgatással az 1405. év egy oklevelét, ³⁾ mely arról szól, hogy Pozsony város bírāja és jegyzője *a király előtt* megjelennek és panaszukat ott előterjesztik. Ez érv lehetne a tárnokmester birói székének külön álló volta ellen, ha nem kellene talán isolált esetnek tekinteni, vagy olyannak, mely csak azt bizonyíthatja, hogy merev formalismusra és a hatásköröknek éles elválasztottságára e korban még gondolni nem lehet. Hiszen pl. Kis-Szeben ugyanezen évből való kiváltságlevele ⁴⁾ világosan mondja, hogy a városi bíró és esküdtektől a király tárnokmesteréhez lehet felebbezni; *ez után* pedig csak a

¹⁾ Fejér: C. D. X/2. 433—4.

²⁾ Fejér: C. D. X/4. 343—50.

³⁾ Fejér: C. D. X/4. 400—02.

⁴⁾ Fejér: C. D. X/4. 367—72.

királynak személyes jelenlétéhez (personalis praesantia). Ugyanilyen értelemben nyilatkozik Buda város törvénykönyve, mely a királyról egyáltalában nem szólva, fellebbezési forumnak a királyi tárnokmestert állítja oda.¹⁾

Ha még azt is megemlítjük, hogy 1405. altárnokmesterről is történik említés,²⁾ mi által kifejlődve látjuk a későbbi tárnoki szék hivatali személyzetét a fő- és altárnokmesterrel és a jegyzővel, ha továbbá az eddigi fejlődés eredményeire gondolunk, könnyen be fogjuk látni, hogy a talaj elő volt készítve a tárnokmester birói székének amaz átváltozására, mely az 1405-i törvények által érte.

Az 1405. évi, ugynevezett első vagy kisebb törvény első sorban országos, általános szempontból nevezetes: királyi városaink ekkor vették le királyi magántulajdon jellegüket. És ez által a mi specialis szempontunkból is nagy változás történik a városoknak már ekkor általánosan elismert főbirói székében, a tárnokmesterében, melynek fejlődését volt alkalmunk végigkísérni. A tárnokmester hivatala sem maradhatott meg sokáig magánjellegében; természetsszerűleg elvesztette udvari jellegét s amire, mint láttuk, a talaj már el volt készítve, országos birósággá lett.

A kiválóbb városok országos szerepét már régebben van alkalmunk látni. 1381³⁾ az ország többi döntő factora mellett Budát, Visegrádot, Székesfehérvárt, Kassát, Trencsént, Zágrábot, Nagyszombatot, Pozsonyt és Sopront látjuk egy oklevélen szerepelni, mely városok polgárai I. Lajos leányának, Hedvignek, Vilmos osztrák herczeggel való házassági szerződését elismerik és megerősítik. Ezen városok itt persze nem mint valami rend, vagy különösebb, a

¹⁾ Buda trvke 312. p.

²⁾ Fejér: C. D. X/4. 400—02.

³⁾ Fejér: C. D. IX/7. 446—7.

többitől élesen különböző kiváltságú városok szerepelnek, hanem mint Magyarország legkiválóbb városai (*praecipuae Hungariae Civitates*). 1401.¹⁾ Zsigmond király megígéri az ország összes lakosainak, hogy őket igazságtalanul terhelni semmi tekintetben sem engedni. Az ország összes lakosai alatt pedig a következőket érti: „*Barones, Praelati, Proceres, Nobiles, Civitates*.” 1402. pedig,²⁾ midőn az ország mértékadó factorai egy fontos oklevelet adnak ki, így kezdődik az oklevél: „*Nos praelati, barones, nobiles, proceres ac civitates Regni Hungariae universi*“ . . . s a városok az aláírók között is ott szerepelnek, igaz, hogy a legvégén és közülük csak kettő: Pozsony és Sopron. S ha még figyelembe vesszük, hogy a tengerparti városok (Trau), úgy látszik már 1397. részt vesznek az országgyűlésen,³⁾ nem fog meglepni, hogy az 1405. évi (városi) törvények hozása országosan történik.

A nevezetes 1405. évi első törvény bevezetése így szól: „Összehíván országunk összes megyéiből és kerületeiből a királyi joghatóság alá tartozó városoknak, mezővárosoknak és szabad helységeknek követeit és küldötteit . . .“ (sib.⁴⁾) Később a városoknak fellebbezési bíróságaira térvén át, azt mondja, hogy az összes királyi városok (*civitates nostrae*) és azon mezővárosok (*liberae villae*), melyek valamely kiválóbb városunkhoz tartoznak (*alicui ex principioribus civitatibus annexarum*), a királyi tárnokmesterhez fellebbezhetnek, vagy pedig annak a városnak ítélőszéke elé, melynek kiváltságával az ilyen város vagy mezőváros él. És ezektől a fórumoktól, melyekhez fellebbezés történt, nem szabad semmi más bíróság elé vinni a

1) Fejér: C. D. X/4. 75—7.

2) Fejér: C. D. X/4. 134—40.

3) Fejér: C. D. X/2. 435—8.

4) Corp. Juris, I. 171.

pöört, hanem ezen ügyet azok a bírák véglegesen intézik el. (Nec ab illorum, ad quos appellatum fuit, iudicatu vel sententia sit ulterius in aliorum Iudicium praesentiam procedendum, sed ipsa causa debeat coram eisdem finaliter terminari.)¹⁾ Majd így folytatja: Ha valaki valamely városban vagy mezővárosban szenved sérelmet bármily állásu egyéntől, akkor forduljon első sorban azon város bírójához; ha ez nem volna hajlandó igazságot szolgáltatni, akkor a panaszos vigye panaszát a király tárnokmestere elé; s ha a tárnokmester is megtagadná az igazságszolgáltatást, akkor a király személye elé vigye ügyét, aki mindenkinek teljes igazságot szolgáltat²⁾ Hasonló értelemben szól később is: Az összes városok, melyeket újonnan létesítettünk és amelyeket más városok szabadságával ruháztunk fel, vagy azon városhoz, melynek jogával élnek, vagy királyi tárnokmesterünkhöz fellebbezhetnek. De a tárnokmester bíraskodása után már nem szabad a városi bírákhoz és esküdtekhez fordulni, legfeljebb a király személyes jelenlétéhez.³⁾ Az 1405. évi második törvény 11. articulusa is ebben az értelemben nyilatkozik. Sőt olyan kifejezést használ, mely a tárnokmester birói székének önállóságát határozottan látszik megállapítani. Ha bárkinek panasza van egy polgár ellen, azon hely városbírójához forduljon, hol a polgár vétett valamit. Ettől a királyi tárnokmester jelenlétéhez (*ad praesentiam Magistri Tavernicorum*) lehet folyamodni, aki egészen újból szolgáltatson igazságot és aki köteles az ítéletet az illető város bírása és esküdtjei által végrehajtatni (qui — a tárnokm. — ipsis ibidem, novum Iudicium, et Justitiae complementum exhibere; et ipsum Iudicium suum per annotatos Iudices, et juratos Cives, efficaciter

¹⁾ Corp. Juris, I. 172. o. 4. art.

²⁾ Corp. Juris, I. 173. o. 8. art. 3—5. §§.

³⁾ Corp. Juris, I. 174. o. 12. art.

ter tenebitur facere observari).¹⁾ A tárnokmestertől még a királyhoz lehet fellebbezni.

E törvények tartalma tehát ez: A királyi városi lakosoknak, a polgároknak első birói foruma a saját városuk előljárósága, vagyis birója és esküdtjei; ha ezek nem akarnak ítéletet mondani, vagy ha a felperes bármely okból nincs a városi bíróság ítéletével megelégedve, akkor jogában áll fellebbezni; a fellebbezés a városok rendes fellebbezési forumához, a király tárnokmesteréhez, mint *önálló* birói székhez történik. Ettől a forumtól pedig csak a király személye elé lehet a pört vinni. Ugyanígy jár el az az idegen, akinek valamely polgár ellen van panasza. Megjegyzendő még, hogy — mint régebben említők is — azok a kis városok, mezővárosoknak nevezhetnök, melyek egyes nagy városok privilegiumát vették át, ezen városhoz is föllebbezhetnek. Ezekre nézve, úgy látszik, e második forum a tárnokmester bíróságát helyettesítette, s tőle csak a királyhoz lehetett föllebbezni.

Azaz mind e törvénycikkek nem tartalmaznak semmi újat sem; mindezt már sokkal régebben láttuk így a gyakorlatban és az életben, sőt a privilegiumokban is. Kimondhatjuk, hogy nem egyéb ez, mint az eddigi gyakorlatnak országos rendezése és jóváhagyása. Nagy fontosságuk e cikkelyeknek mégis az, hogy a városok és tárnokmester közti viszonyt országosan szabályozván, a tárnokmester hivatalának magánjellegét megszüntetik.

Áttekintvén tehát röviden e fejlődést, a következő nevezetesebb datumokat jegyezhetjük föl:

Midőn a XIII. század elején a királyi városok kezdenek feltűnni és nemsokára nagy mértékben szaporodni, természetszerűleg jött szo-

¹⁾ Corp. Juris, I. 179. o. 11. art.

kásba, hogy e városok fölött való biráskodásban a király — mert kiváltságaik és a királynak saját érdeke folytán is közvetlenül a királytól függtek — magát udvarának valamely főúrával helyettesítette. Erre a helyettesítésre több oknál fogva legalkalmasabbnak a királyi kincstár kezelője, az ugynevezett királyi tárnokmester látszott; ami már 1230. oklevélben is nyer kifejezést. De minthogy ez izolált esetnek tűnik fel, azért az első czélzást e biráskodásra Pest városának 1244. évi privilegiumában kell látnunk, melyben a király kifejti, hogy vagy maga, vagy az biráskodik majd a város fölött, akit ezzel meg fog bizni. Nyíltan pedig először — eltekintve az 1230. évi esettől — 1258., Nyitra kiváltságlevelében van megnevezve a tárnokmesternek városok fölött gyakorolt felső biráskodása. Ettől fogva a tárnokmesteri biráskodás mind sűrűbben fordul elő ugyannyira, hogy 1291. körül talán már általánosnak is lehetne nevezni. Biztos adatunk azonban arra, hogy egészen általános volt, 1376-ból van csak. Ha eddig pusztán helyettesítette a királyi ítélkezést, úgy kb. a XIV. század második negyedétől fogva már az az erős törekvés jellemzi fejlődését, hogy az udvar keretein belül minél önállóbb birósággá alakuljon. 1404. már az udvaron kívül is biráskodik, míg az 1405. évi országos jellegű végzések által elveszti udvari jellegét — országos birósággá alakul. — Ugyanekkor kifejlődött már az egész hivatali kar is, a tárnokmesterrel, protonotariussal (1281.) és altárnokmesterrel (1405.); — míg a későbbi tárnokszékeknek első nyomával 1383. találkozunk.

A királyi tárnokmester birói hivatalának fejlődését látván, az a nagyfontosságú kérdés vár feleletre, hogy ha már a tárnokmesternek általában minden város felett volt biráskodási joga, csakugyan nem volt-e ezen hatáskör alól egyáltalában kivétel. Vagy concretebben szólva,

az egész Magyarország, a szt. István koronájához tartozó összes országok összes városai a királyi tárnokmestert vallották-e főbirájuknak. Kiterjedt-e a tárnokmester hatásköre Erdélyre is, Horvátországra is.

E kérdésre egy szóval felelni nem lehet. Nem lehet különösen az erdélyi városok miatt. Ezekről ugyanis sem azt nem mondhatjuk általában, hogy a vajda, sem azt, hogy a tárnokmester biráskodása volt fölöttük az illetékes. Valóságos ingadozást látunk itt, s fejlődési menetet magyarázni ki, talán erőltetett volna és mesterkéltné. Az erdélyi vajda lehetőleg joghatósága alá óhajtotta volna vonni az erdélyi városokat, míg a tárnokmester arra törekedhetett, hogy ne legyen királyi város, melynek nem ő volna birája. Küzdelem folyhatott itt a vajdai és tárnokmesteri hatáskör között. És hogy melyik fél került ki a küzdelemből győztesen, korunk forrásai nem döntenek el egészen. Bizonyos, hogy voltak a vajda hatásköre alatt lévő városok és voltak olyanok, melyek főbirájuknak a királyi tárnokmestert ismerték. De már e kor végén a mérleg úgy látszik, a vajdai biráskodás felé hajlik. A küzdelemből mégis ő látszik győztesen kerülni ki.

Adataink a következők: Eleinte a privilegiumok a vajda hatósága alóli exemptiot biztosítják. A tárnokmester ekkor még vagy nem szerepel, vagy — később — csak szórványosan. Karakó, Igen (Chrapundorf) és Rams városok 1206. évi kiváltságlevelé¹⁾ hangsúlyozza, hogy semmiféle birónak ítélőszéke előtt sem tartoznak megjelenni; valamint a vajda sem kényszerítheti őket, hogy birói széke előtt megjelenjenek (nec Vojvoda suo adstare iudicio compellat.) Ezt úgy lehet érteni, hogy a vajdának semmi joga sincs a város fölött biráskodni.

¹⁾ Fejér: C. D. III/1. 34.

Azonban — s ez mutatja az ingadozást — ugyanezen városnak 1238. évi kiváltsága¹⁾ már azt mondja, hogy e városoknak bírása csak abban az esetben ítélkezik, ha a perlekedő felek mindegyike városi polgár; ha ellenben az egyik fél nem polgár, akkor felettük csak az erdélyi vajdának van joga ítélkezni. Csak azt köti ki, hogy az alvajda sohasem biráskodhatik felettük. Vagyis ez a vajdai biráskodás felé jelent közeledést. Annál csodálatosabb megint, hogy 1320. Dömötör, királyi tárnokmester, akit a király ebből a czélből bíról kiküldött, — ami viszont azt a benyomást teszi, hogy mégsem ő a kétségtelenül illetékes e város ügyében — ítéletet mond két földbirtokügyben perlekedő fél, egyrészt az erdélyi káptalan, másrészt Karakó és Igen városok között.²⁾ A vajda biráskodása alól jobban tudta magát kivonni Dézsvár (Dézs) városa. Már 1236. évi kiváltsága szerint³⁾ bírjuk minden nagy és kis ügyben végérvényesen (determinabiliter) ítélhet. Tehát nem tartoznak a vajda hatósága alá; azt hiszszük, csak ennyit jelent e kifejezés. A város 1261. évi oklevele⁴⁾ az igazságszolgáltatásra vonatkozólag azt mondja, hogy azokat az ügyeket, melyeket a városi bíró nem képes jól elbírálni (quas commode non posset terminare), az ifjabb király tartja fenn magának ítéllethezés végett. Aztán a város bírójának — és senkinek másnak — jogában áll idegeneknek a városban felmerülő pereiben is igazságot szolgáltatni (causas etiam extraneorum). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e privilegiumnak 1284. Roland erdélyi vajda által történt megerősítésében⁵⁾ a városi bíró biráskodását illetőleg meg van jegyezve, hogy ha ez

1) Fejér: C. D. VII/4. 85.

2) Fejér: C. D. VIII/2. 278—9.

3) Wenzel, XI. 285—6.

4) Wenzel, III. 5—6.

5) Wenzel, IV. 265. (u. ez VIII. 8—9.)

az igazságszolgáltatást megtagadná (denegaret), akkor idéztessék a királynak, vagy vajdának színe elé (extunc ipse villicus ad Regiam vel ad nostram praesentiam . . . evocetur). Ugyanezeket hangsúlyozza és megerősíti az 1310. évi oklevél is.¹⁾ Látjuk tehát, hogy a vajdának nincs a város felett (teljes) joga; de azért a tárnokmesterről sem tesz említést.

1291-ből azonban már három oly városnak kiváltságlevelével találkozunk, melyeket okleveleik expressis verbis a tárnokmester hatósága alá soroznak. Ezek Tordaakna (Torda)²⁾, Dézsakna³⁾ és Toroczkó.⁴⁾ Feltűnő, hogy mind bányaváros.

Kolozsvárnak 1316. évi⁵⁾ és Brassónak 1353. évi oklevelei⁶⁾ e városokat nem tüntetik fel teljes joguaknak. Ugyanis mindakettőnek megvan ugyan szabad bíróválasztási joga; e bíró azonban nem biráskodik fölöttük egész önállósággal; mindkét városban a bíró a biráskodás végett kiküldött királyi bírónak (Judex noster regalis, per nos in medio ipsorum deputatus) társaságában ítélkezik. Itt tehát sem a vajdáról, sem a tárnokmesterről szó sincs. Sok idő mult el addig, míg Kolozsvár oklevelét újból kiadták, illetőleg megerősítették. Ez 1378. történt meg,⁷⁾ de ezen oklevél már nagy változást mutat az előbbiekhöz képest: a vajda hatásköre alá tudta hajtani a várost. A vajdának joga van évenként descensus czimén élelmiszereket kérni; és a vajda tartozik „a biráskodást és a vajdai hivatal bármilyen más jogát“ a városi polgárok fölött gyakorolni, mint ahogy az másutt is szokásban van (Judicia autem, et alia quaelibet iura

1) Fejér: C. D. VIII/7. 95—6.

2) Fejér: C. D. VI/1. 105—107.

3) Wenzel. V. 21—2.

4) Fejér: C. D. VI/1. 121.

5) Fejér: C. D. VIII/1. 596.

6) Fejér: C. D. IX/2. 236.

7) Fejér: C. D. IX/5. 257—60.

Waywodatus iidem Waywodae nostri inter eosdem cives et hospites *nostros* facere et exercere debeant more alias constueto).

Brassóról pedig 1395.¹⁾ a király világosan kimondja, hogy ha valaki a város itéletével megelégedve nincs, akkor a székelyeknek comese, vagy ama polgárok és vendégek comese (a szászok comese) — tehát nem a tárnokmester — elé felebbezzen. (Egyébiránt az erdélyi vajda már 1365. megerősíti a király meghagyására Brassó egyik-másik kiváltságát.)²⁾ 1393. Bubek Imre erd. vajda nemcsak a vármegyei hatóságoknak ír, hanem *a városoknak és szabad községeknek is*, hogy a szebenieket, kik különös királyi rendelkezés folytán az ő védelme alá tartoznak (iidem Seniores, Jurati, cunctique cives regales per regiam commissionem specialem nostrae subiacere censeantur protectioni), jogtalan váموkkal ne zaklassák.³⁾ Érdekes különben, hogy még a király „különös rendelkezésére“ van szükség ily esetben. (A szebeni polgárokat az erd. vajda [Stibor] 1399. is védelmébe veszi⁴⁾ [cives nostros de Cibinio]).

Látjuk tehát, hogy egyes városok, (melyeknek nincs teljes joguk) kiküldött királyi bíró alatt állnak. Más városokban egészen megállapított és határozott a király tárnokmesterének biráskodása, míg ismét mások kiváltságának fejlődésében azt tapasztalhatjuk, hogy eleinte nagyobb mértékben, vagy teljesen függetlenek a vajdától, de az idők haladtával megváltozik ez állapot s ahelyett, hogy a tárnokmester hatásköre alá kerülnének, szívesen, vagy nem szívesen a vajdát kénytelenek főbirájuknak elismeri. Némely városoknál pedig valóságos

1) Fejér: C. D. X/2. 293.

2) Fejér: C. D. IX/4. 148—50.

3) Fejér: C. D. X/2. 157.

4) Fejér: C. D. X/2. 719.

oscillálást találunk tárnokmesteri és vajdai hatáskör között.

Lényegében hasonló a fejlődés a horvát városoknál is. A városok itt is mind arra törek-szenek, hogy a megyei és egyuttal báni bírás-kodás alól kivétesse nek. A bánok pedig természetesen ennek ellenkezőjét óhajtják. Nagy különbség mégis csak annyiban van az erdélyi és horvát városok között, hogy ez utóbbiak sokkal szivósabban tudtak a báni bírászkodásnak ellenállni, mint az erdélyiek a vajdainak. Mind-össze egy városról tudjuk határozottan, Körösről, hogy oklevelét a bántól kapta és *jurisdictio* tekintetében is attól függött (1252),¹⁾ de ez is kivonja magát a bán hatósága alól 1417., midőn neki Zsigmond király Buda város kiváltságát adomá-nyozza azzal, hogy bíróságától Budához, vagy a tárnokmesterhez és ettől a király személyéhez lehet fellebbezni.²⁾ A többi megmaradt a királynak legalább névlegesen közvetlen hatósága alatt; azaz tulajdonképen a tárnokmester alá jut. A tárnokmester említése a legtöbbször nem történik, csak annyit mondanak, hogy a város a királyhoz tartozik. Azonban abból, hogy — bizonyára — leghatalmasabbjuk — Zágráb is — *expressis verbis* a király tárnokmesterét vallja főbírájának, azt lehet következtetni, hogy a többi városnak is kivétel nélkül e sors jutott osztály-részul.

Varasdnak 1209. évi privilegiuma³⁾ csak azt hangsúlyozza, hogy a város a megyei ispán, vagy ennek udvari bírájának (*Comes Curialis*) hatásköre alól kivéttetik. A királyról nem tesz említést; a tárnokmester pedig ez időben még nem volt az, mivé később lett, a királyi városok-

¹⁾ Endlicher, Mon. Arp. 479—81.

²⁾ L. Hajnik jegyzetét: A m. birói szervezet és per-jog... 137. o., hol az Orsz. levélt. N. R. A. 12. 32. jel-zésű oklevelére hivatkozik.

³⁾ Fejér: C. D. III/1. 87.

nak főbirája. 1211. a borzai polgárok ugyanilyen privilegiumot kapnak.¹⁾

Perina fölött (1225.)²⁾ csak a királytól kijelölt „defensor“ ítél. S ha ez nem tud elégtételt szolgáltatni, akkor a király színe elé lehet fellebbezni. E defensor valószínűleg afféle királyi bíró, milyennel a nem teljes jogu városoknál találkozunk. A bán főnhatósága ellen erélyesen tiltakozik, mondván, hogy ha a bán egy márkányi kárt okoz, 100-szorosan fizesse vissza; de nem tudja megakadályozni, hogy a bán ne descendáljon a városban. Ugyanezen város 1240. már teljes jogot kap Kálmán hercegtől:³⁾ mindenben a város birája ítél a polgárok fölött; s ha ez nem tudna igazságot szolgáltatni, akkor egyedül „in praesentiam Regis“ lehet fellebbezni.

Valkó kiváltsága (1231.)⁴⁾ nem szól a fellebbezésről; egyébként is nem teljes a várhatóságtól való függetlensége, mert bűnügyben a Janitor Castri (porkoláb?) ítél a polgárok fölött.

Verőczenek privilegiuma⁵⁾ nem szól fellebbezésről. (1234.)

Szamobornak 1242. évi kiváltsága⁶⁾ a várost közvetlenül a királyhoz csatolja felebbezési ügyekben. A bännak csak azt kötelesek megtenni, hogy ha a városba jó, lakást adnak neki.

Jasztrebarszka priv. oklevele (1257.)⁷⁾ szerint, aki a városi bíró ítéletével megelégedve nincs, ügyét a király elé viheti. A báni beavatkozás ellen ez is erélyesen tiltakozik: a bán az okozott kár százszorosát fizesse meg.

1) Fejér: C. D. III/1. 107.

2) Wenzel, XI. 182—4.

3) Wenzel, XI. 313—5.

4) Fejér: C. D. III/2. 237.

5) Fejér: C. D. III/2. 412.

6) Fejér: C. D. IV/1. 265.

7) Hazai Okm. VII. 62—3.

Kaproncza privilegiuma 1356-ból¹⁾ szintén a királyhoz való fellebbezésről tanuskodik.

Zágrábnak több privilegialis oklevelét birjuk; de még csak ingadozást is egyik oklevél sem tüntet fel; elejétől fogva igen határozottan hangsúlyoztatik a királynak főbirói joga a város fölött; senki a városban a saját biráján (és esküdtjein) kívül nem bíraskodhatik; a bírótól egyenesen a királyhoz lehet csak felebbezni. Így szól t. i. 1242. évi oklevele.²⁾ (Ez oklevél azonban annyit még concedál, hogy a bánnak, ha hivatalába lép, néhány természetben való szolgálmányt tesznek (1 ökör, 100 kenyér, 1 átalag bor.) Így nyilatkozik 1266. évi kiváltság levele is.³⁾ Lehet, sőt talán valószínű, hogy a város ekkor még nem került egyenesen a király tárnokmesterének hatásköre alá, de hogy idővel a horvát városok sem tettek kivételt, hogy Zágráb fölé is ép úgy, mint valószínűleg a többi horvát királyi város fölé is kiterjesztett a tárnokmesternek hatásköre, mutatja Zágrábnak egy 1384. évi oklevele,⁴⁾ mely úgy szól, hogy mivel Dikava asszonyról kitünik, hogy úgy a városi bíróság, mint *a tárnokmester előtt* hamis oklevelet mutatott fel, azért a királynő parancsára, valamint *a tárnokmester* és a városi bíróság ítélete szerint is a városból száműzésék. 1390., 1391. és 1393-ból számos példánk van arra, hogy a királynő, vagy a király megsemmisíti a bán ítéletét a zágrábiak fölött, mert azok *a tárnokmester* alá tartoznak.⁵⁾ A tárnokmester pedig köteles ez ügyet egészen újból felvenni és ítéletet mondani (per ipsum de novo discutiendam et fine debito determinandam.) 1391. Mária királynő megparancsolja Kanizsai

1) Fejér: C. D. IX/2. 493—98.

2) Fejér: C. D. IV/1. 259—61.

3) Fejér: C. D. IV/3. 330.

4) Tkalčić: Mon. Hist. Civ. Zagrabiae V. 216.

5) Tkalčić: Mon. Zagr. I. 318., 321., 329., 349.

Miklós tárnokmesternek, hogy a zágrábi polgárok és az ottani káptalan közti pert, mely előtte tárgyalatik, tegye át rögtön a királynő és főurainak ítélőszéke elé.¹⁾ A tárnokmester rendes bíraskodása Zágráb fölött még 1392. is említettik.²⁾

Az tehát kétségtelen, hogy Zágráb ugynevezett tárnokmesteri város volt. Az, hogy a többi horvát város is az volt-e, nem bizonyos, legalább privilegiumaik nem szólnak róla, de ha tekintetbe vesszük, hogy e privilegiumok legnagyobbbrészt abból az időből valók, mikor a tárnokmester bíraskodása még épen nem mondható nagyon különállónak és önállónak, mikor tehát e bíraskodás majdnem egyértelmű volt a királyéval s mikor épen ezért igen sok szorosán vett magyarországi városi privilegium sem szól tárnokmesterről, ugy nem fog erőltetettnek látszani a feltevés, hogy ezen horvát városok is, melyek legnagyobbbrészt a királyt tekintik főbirájuknak, — néhol a fellebbezés forumáról egyáltalában nincs szó — mind tulajdonképen a tárnokmester hatásköre alatt állottak.

Azaz a királyi tárnokmester városok fölötti hatáskörének területi kiterjedéséről röviden azt lehet mondanunk, hogy — ha lehet e kifejezéssel élnünk — elvben kiterjedt az az egész magyar birodalom területére, de a gyakorlatban volt ez alól számos kivétel; így mindenekelőtt ki voltak alóla véve a tengerparti városok. De ki voltak véve azok a városok is, melyeket az egyes területi hatalmak, mint a bán és vajda, hatalmuk alá tudtak hajtani. Kevésbé sikerült ez, sőt talán egyáltalában nem sikerült Horvátországban, jobban sikerült Erdélyben.

*

1) Thalčič: Mon. Zagr. I 319

2) Thalčič: M. Zagr. I. 341.

Az elmondottak után ama nagyfontosságú kérdés vár feleletre, hogy a tárnokmesterhez való fellebbezés minden ügyben érvényes, alkalmazható volt-e; ha nem, milyen természetű ügyek azok, melyek a tárnokmester hatáskörébe tartoztak. Vagyis a *hatáskör* kérdése.

Amilyen fontos kérdés és amennyire érdekünkben állna, hogy rá kielégítő választ nyerjünk, ép oly kevésbé lehetséges ez az adatok hiányos volta, azaz épenséggel hiánya miatt. A kérdésre tehát nem nyerhetünk pontos feleletet; nem nyerhetünk épen abban a korban, melybe értekezésünk esik; mert néhány évtizeddel a határrul vett 1405. esztendő után már a hatáskör pontos megszabásával találkozunk. Azt várni, hogy a XIII., XIV. században a hatáskör pontosan meg legyen szabva, talán anachronismus is volna; azonban elismerhetjük, hogy ha az emlékek nem szólnak is róla, már ekkor létezhetett bizonyos gyakorlat, mely mintegy előzményét képezte a későbbi szabálynak. Így csak összehasonlításokra vagyunk utalva és visszakövetkeztetésekre.

Lássuk tehát, mit adnak forrásaink! A városi privilegiumok a későbbi időben majdnem kivétel nélkül úgy szólnak, hogy a városi hatóságnak joga van minden ügyben, polgári és bűnügyben egyaránt, első fokulag itélni. Fellebbezni a királyhoz lehet, vagy helyetteséhez, a tárnokmesterhez. A legtöbb helyen ez világosan ki van mondva, ahol pedig nincs, ott is magától értetődik. Ha itt-ott találunk is olyan kifejezéseket, hogy a városi hatóságnak joga van „véglegesen“ itélni („finaliter“, „finem debitum imponere“, „determinabiliter“) ez (valószínűleg) nem azt akarja mondani, hogy a királyhoz való fellebbezés ki van zárva.

Azokban első városi privilegiumaink még nem tartalmazzák mind e nagy szabadságot; a király még nem engedi nekik át a minden

ügyben való biráskodást, hanem kiveszi a városi biráskodás alól a főbenjáró bűnöket, mondjuk bűnügyeket. S ezeket magának tartja fönn, vagy annak, kit ily ügyben a biráskodással megbiz, egészen, vagy részben. Így pl. Valkónak 1231. évi kiváltsága¹⁾ így szól erről: „*Effusionem tamen sanguinis non per se (a városi bíró) sed per Janitorem Castri (porkoláb?) possit judicare, cum quo iudicium habeat commune.*“ Korpona privilegiuma (1244)²⁾ azt mondja, hogy mindenben saját bírójuk ítél, „*nisi forte a deo ardua et notoria sit causa, quod nostram (kir.) audientiam requirat.*“ Nyitra kiváltság levele is (1258)³⁾ hasonló értelemben szól: „*si super arduis negotiis diffinire forsitan ignorarent, volumus, ut ad nostram praesentiam, vel magistri Tavernnicorum ad examen pro determinanda et impetranda iustitia convocentur.*“ A leghatározottabban azonban Vasvárnak 1279. évi privilegiuma⁴⁾ nyilatkozik, midőn azt mondja, hogy a három *articulust*, ami eddig a comeshez tartozott (t. i. „*homicidium, furtum et latrocinium*“), most a király magának tartja fenn. Komárom kiváltsága is (1331.)⁵⁾ a *nagy ügyekről* szól, mint olyanokról, melyekben a *király, vagy tárnokmester ítél* (propter causae arduitatem.)

Ezen kiváltságok tehát megegyeznek abban, hogy a legfontosabb ügyek elbirálását a király ítélőszékének tartják fenn. Ha nem is volt ez minden városban így, amint hogy a legtöbb városban nem így volt, azt mégis konstatálhatjuk ebből is, hogy a király megkülönböztet fontosabb és kevésbé fontos ügyeket s a fontosoknak a polgárok bűnügyeit tartja.⁶⁾ A legtöbb

1) Fejér: C. D. III/2. 237.

2) Fejér: C. D. IV/1. 330.

3) Fejér: C. D. IV/2. 457.

4) Fejér: C. D. V/2. 525.

5) Fejér: C. D. VIII/3. 531—3.

6) A többi város oklevele, mely a peres ügyek ter-

városnak tehát a király a minden ügyben való első foku bíraskodás jogát megadta. De nem volt olyan fontosabb ügy, melyben a királyhoz fellebbezni kizárva lett volna. Még a pallosjoggal felruházott városnak halálos ítéletével szemben is kegyelmet gyakorolhatott a király, mint azt az 1405-i törvények is hangsúlyozzák.¹⁾ A városoknak joguk van a gonosztevőket halálra ítélni, de a király megkegyelmezhet nekik. (salvo; si ipsi Rei vel supplicii digni, a Regia Majestate, veniae gratiam obtinuissent superinde.) Hogy ilyen közönséges gonosztevőkkel szemben a városnak nagyobb birói hatalma lehetett, az természetes és az ország lakóinak közbiztonsági tekintetben érdekében fekvő is volt. És hogy a városoknak csakugyan több hatalmuk volt ily gonosztevőkkel szemben, világosan mutatja pl. Modor privilegiuma (1361.)²⁾, mely pontosan meghatározza, hogy kisebb ügyekben Nagyszombathoz, nagyobbakban Pozsonyhoz kell fellebbeznie; de a gonosztevők elítélésében teljes joga van.

A mondottakból megállapíthatjuk a következőket: A király a városoknak kiváltságokat ad, melyek szerint a saját ügyeikben első foku bíraskodhatnak. E jog kiterjed minden előforduló perre, legyen az polgári, vagy bűnügyi természetű. De nagyobb fontosságot tulajdonít a király a bűnügyeknek s azért némely privilegiumban az ezekben való ítélezést egészen magának tartja fenn. (Ilyen eset különösen régebben fordul elő több.) Egyébként minden városnak bármily természetű ügyben hozott ítélete ellen a királyhoz lehet fellebbezni.

mészetéről is említést tesz, mind azt tartalmazza, hogy a városi bíróságnak joga van minden ügyben (polgári és bűnügyben) ítélezni. Azért ezeknek felsorolását nem tartjuk szükségesnek.

¹⁾ Corp. Juris, I. 172. o., 5. art. 2. §.

²⁾ Fejér: C. D. IX/3. 250.

A döntő fontosságú kérdés már most az, hogy ha ez áll a király biráskodására nézve, áll-e helyettességnek, a királyi tárnokmesternek ítélkezésére is. Vagyis ha a királyhoz minden természetű ügyben lehet fellebbezni, ugyanugy lehetett-e eljárni a tárnokmesterrel szemben is. Ez azon kérdés, melyre kielégítő, a forrásokra támaszkodó pontos feleletet adni nem tudunk.

A kérdés tulajdonképen különösen hangzik; hiszen ha a tárnokmester a királyt egészen és teljesen helyettesíti a városi peres ügyek felül-birálásában, akkor csak természetes, hogy ez minden ügyre kiterjed, minden természetű perre szól. De a későbbi fejlődés látása megtanít arra, hogy e nézetünkről letegyünk. A XV. században t. i. már több ízben elég szabatosan történik a tárnokmester hatáskörének kijelölése, nem is szólva a későbbi időkről. Így már Buda város trvkönyve is világosan mondja,¹⁾ hogy csak örökösödési, tulajdonjogi és nagyobb tartozási ügyekben lehet a tárnokmesterhez fellebbezni. (Es sol ein statman nichts anders, dan erber[i]g sachen, vmb erbe vnd aigen vnd merglich geltschuld an des tarnakmaisters gericht mugen perüeffen). Más ügyben, t. i. bűnügyekben a tárnokmester nem ítélhet (sunst über kain vnredlich sach, nemlich dy das *pluet* antridt, sol er mügen richten).

Valószínűnek látszik, hogy a törvénykönyv e pontja 1405. után iratott és talán későbbi — bár nem sokkal későbbi — gyakorlatot codificált. De mindenesetre fontos nyomot jelöl a tárnokmester birói hatáskörének fejlődésében. Azon adat az, mely arra utal, hogy skepsisszel fogadjuk azt a véleményt, mintha a tárnokmesternek hatásköre 1405. előtt is minden ügyre kiterjedt volna, de amely egyuttal utbaigazításul

1) Michnay E. és Lichner P.: Buda város trvkve 35. o. 16. p.

szolgál arra nézve is, mily irányban kell kutatásainkban haladnunk.

Fel kell tételeznünk a következőket: A tárnokmester eleinte csakugyan minden természetü világi ügyben helyettesítette a királyt. De természetes, hogy akkor mégis még ritkán volt erre szükség s a városok csekély számuak és egyébként is csekély jelentőségük lévén, nem tehettek kifogást az ellen, ha a király legfontosabb, főbenjáró ügyeik elbírálását is másra, helyettesére bizta. Örültek annak is, hogy nem a nádor, udvarbíró, vagy más nemesi bíróság hatáskörébe estek. De idővel erősödött a városi elem, jelentőségük is, számuk is emelkedett és ha már semmiképen sem változtathattak azon, amin nem törekedtek talán nagyon változtatni, hogy t. i. fölöttük a király tárnokmestere ítéljen a király helyett, ugy törekvésük mégis oda irányult, hogy a tárnokmesternek bíraskodása alól legalább a legfontosabb ügyeket vegyék ki, azokat, melyekben a polgároknak vagyona és élete forgott kockán.

Nem valószínűtlen, hogy — ha e kor jogi életét teljesen ismerni alkalmunk volna, — a XIV. század második felében már találnánk nyomot, mely Buda város törvénykönyvének említett pontjához előzményként szolgálhatna. Talán más városokban is találkozoznánk oly törekvésekkel, melyek a főbenjáró ügyeket a tárnokmester hatásköréből kivonni igyekeznek. Talán magában Budán kellene ilyet látnunk, mert a törvénykönyv már teljesen kijegeczesedett gyakorlatot látszik codificálni. Vagy csak 1405. után, midőn a tárnokmester hivatalának kiválása a királyi udvarból gyorsan megy végbe, csak ekkor látták volna szükségét annak, hogy a tárnokmesterhez kerülő ügyek közt ama distinctiót megtegyék?

Mert 1362. pl. — igaz, hogy — a királyné tárnokmestere „unacum Baronibus, regnique No-

bilibus in sede nostra (tárnokmester) Judiciaria sedentibus“ *fej- és jószágvesztésre* ítél egy polgárt *bűnügyben*.¹⁾ Vagyis van joga a legsúlyosabb esetekben is itélni.

Még analogiák sem jönnek igazán segítségünkre. Értjük Csehországnak igen sok tekintetben hasonló jogfejlődését. Nevezetes és a mi szempontunkból rendkívül fontos, hogy a tárnokmesteri biráskodáshoz hasonlót főleg egy országban találunk : Csehországban. Hogy a királyt a városok fölötti biráskodásban udvarának valamely (egy vagy több) ura helyettesíti, ezt Csehországon kívül pl. Lengyelországban is,²⁾ Németországban is, Ausztriában is, stb. igylátjuk. Németországban plane a birodalmi városok épen a birodalmi kamarához is fellebbezhetnek.³⁾ De hogy a királyt *állandóan és következetesen* az ő kamarájának főnöke (magyar fogalmak szerint tárnokmestere) helyettesítse ezekben az ügyekben, mint a hogy az nálunk is történt, erre csak Csehországban van példa. Csehországban a király e hivatalnokának neve : alkamarás (podkomornik, vicecamerarius) volt. Ez az alkamarás állott a király kamarájának élén. Hogy miért nem a kamarás, oka egyszerű. Eleinte ugyanis a cseh kamarás töltötte be ezt a tisztelet s alatta állott az ő helyettese és segédje az alkamarás. Mint ilyen a kamarás előkelő szerepet játszott s midőn a cseh comes palatinus hivatala (nádworkni župan) a XII. században megszűnt, helyét a kamarás töltötte be. Régi tisztét ezzel el kellett hagynia s azt ezentúl egyedül a most önállóvá lett alkamarás töltötte be. Ő lett a királyi kinstárnak fejevé s idővel — ép úgy, mint Magyarországon a tárnokmester — a királyi városok fellebbezé-

¹⁾ Fejér : C. D. IX/7. 511—19.

²⁾ Hüppe Siegfried : A lengyel alkotm. tört. 283. o. (Magy. ford.)

³⁾ Maurer : Gesch. d. Städteverfassung in Deutschland, III. 784.

sénél a királynak helyettesítője. Ilyen cseh alkamarások említését már régen, a XII. század közepén látjuk,¹⁾ de hogy már ekkor is a városoknak quasi főhatósága volt volna, a cseh városi oklevelek alapján eldönteni nem lehet. Mindamellet Palacký a XIII. század alkotmányos és jogi viszonyait tárgyalván, így szól:²⁾ „Ezen városok (királyiak) előjárósága, mely rendszeren egy bíróból, 12 esküdtből (Eidgenossen, Schöppen) és egy jegyőből állott . . . a mindenkori országos alkamarás által közvetlenül a király alatt állott és az igazságszolgáltatás s városi közigazgatás dolgában független volt magától az alkamarástól, ámbár úgy látszik, hogy történetek hozzá fellebbezések.“

Egészen világosan a XIV. század első felében, 1337. történik az alkamarás városok fölötti biráskodásnak említése. János cseh király ekkor megigéri több városnak,³⁾ hogy az alkamarásnak ezentul nem szabad a városokon különféle biráskodási költségeket követelnie, hanem a saját költségén kell a hozzá felebbezett ügyekben eljárnia (visitare). S aztán úgy folytatja, hogy a városnak teljes joga van itélni gyilkosságban és bármilyen más ügyben, kivéve az ezen biráskodás alól régóta kivett ügyeket, „praesertim super quibus ad nos vel ad ipsum subcamerarium appellatum non exstiterit.“

Látjuk ebből az oklevélből világosan, hogy a királyi városoknak Csehországban ép úgy, mint nálunk nagy autonomiájuk volt; látjuk, hogy közvetlenül a királytól függtek és hogy ugyancsak úgy, mint nálunk, a király helyettesítésében a kamarának feje, az alkamarás műkö-

1) 1254. említettik Marquardus subcamerarius Čelakovskýnak a városokra vonatkozó okmánygyűjteményében (Codex Juris Municipalis Regni Bohemiae); de valószínű, hogy ennél jóval régibb időben is előfordul már.

2) Geschichte von Böhmen, II/2. 25—26.

3) Čelakovský: I. m. I. 50.

dött, kihez fellebbezések történhettek. Látjuk, hogy a városi hatóság ítélkezése alól egyes ügyek ki voltak véve és hogy ezek a király birói székének voltak fentartva; látjuk továbbá, hogy a királynak fentartott emez ügyekben *talán kivétel nélkül* a király helyettesítésében az alkamarás biráskodott. De látunk eltéréseket is, ilyen az, hogy az alkamarás birói széke sokkal inkább volt tisztán a királyi biráskodásnak helyettesítője, mint a magyar tárnokmesteré. A magyar tárnokmester hivatala a XV. század elején megszűnik udvari lenni. Csehországban pedig épen 1405. a király egy oklevélben¹⁾ felsorolva azokat az ügyeket, melyek a városi biráskodás alól ki vannak véve: gyujtogatás, uzsora, gyilkosság, engedetlenség a király, vagy az alkamarás rendeletei iránt, hamis tanuskodás, békeszegés, stb. nagyon hangsulyozza, hogy ez ügyek mintegy *a királyi felségjogokból folyólag* csakis a királynak tartoznak hatósága alá, senkinek másnak (die vns als einen Kunig ezu Beheim vnd nymands anders von recht angehoren). S a végén hozzáteszi, hogy ezekben az ügyekben *őt az alkamarás helyettesíti.* [1394. pedig az alkamarás elmegy a városokba (itt Kuřimě) és ott a városi elüljáróságot (jurati, consules) letészi s mást választat.²⁾ Ezt is persze mint a király képviselője teszi.] Valóban tisztán helyettese a királynak. Ebből következhetett az is, hogy *Csehországban az alkamarás hatáskörének azzal a körülírásával és megszorításával, mint azt Magyarországon látjuk, nem találkozunk.* Mert ott az alkamarás — a fejlődés korábbi stadiumát tüntetve mintegy fel, — erősen őrzi, hogy úgy mondjuk, magánjellegét; a királynak magánembere, helyettese.

Egyebekben is van, bár nem nagy különb-

1) Čelakovský: I. m. I. 194—5.

2) Čelakovský: I. m. II. 860—61.

ség. Így az alkamarás elmegy abba a városba, melyből hozzá fellebbezés történt, hogy ott itélkezék. Ilyen alkalmakkor továbbá a várostól bizonyos díjakat szedett, melyek idővel igen terhesekké lőnek annyira, hogy a királynak oklevelekben kellett a városokat biztosítania arról, hogy alkamarása bizonyos összegnél többet a várostól követelni nem fog.¹⁾ Ugyanilyen díjakat szedett akkor is, ha városokba ment, hogy ott a tisztikart letegye s ujat választasson, minek az lett a természetes következménye, hogy a városok az alkamarás hatósága alól magukat kivonni törekedtek.²⁾

Láthatjuk tehát, hogy lényeges tekintetekben elüt annak a jognak fejlődése is, mely pedig legközelebbi rokonságban állott a mienknek tárgyalásunkba vett részével. Hogy hasonlósága honnét van, hogy a magyar praxis gyakorolt e befolyást a csehre, vagy fordítva, eldönteni bajos. Bizonyos, hogy a XIII. század közepétől sűrű az érintkezés cseh és magyar között; ebben az időben egyszerre fejlődik ki a két hasonló gyakorlat, a melyet azonban a hasonló viszonyok és hasonló szükségyszerűség is kifejleszthettek. Ha átvétel történt, úgy látszik, a cseh volt az átvevő, a magyar praxis régebbinek látszik. A lényeges az, hogy az oly sok tekintetben hasonló cseh fejlődés sem tartalmaz analogiát épen a kérdéses pontban, mert Csehországban az alkamarás megtartja udvari, kizárólag királyi helyettes jellegét, mi egyértelmű azzal, hogy királyát általában minden ügy elbírálásában helyettesítette.

Meg kell még említenünk, hogy mivel a királynak magának itélkezni ez ügyekben, melyek tehát csak neki voltak fentartva, nem volt kényelmes, azért mind általánosabbá válik a

¹⁾ Čelakovský: I. m. I. 50., II. 846—7.

²⁾ Čelakovský: I. m. I. 328—30.

gyakorlat Magyarországon, hogy bűnügyekben a városok maguk ítélnek fellebbezés nélkül; a királynak joga pedig valószínűleg csak a kegyelmezésre szorítkozott. Erre enged következtetni Buda város trvkvének 310. pontja,¹⁾ midőn azt mondja, hogy minden nagyobb dologban, melyben nincs vérről, vagy életről, vagy halálról szó, a tárnokmesterhez, vagy a királyhoz lehet fellebbezni, (In allen erbern sachen, dye das pluet ader das leben ader den tód nicht angeht, mag man sich peruffen an den tarnackmaister, ader an den chunig.) de más ügyben nem.

Összegezve tehát a tárnokmester hatásköréről mondottakat, arra az eredményre jutunk, hogy a fejlődés kezdetén a tárnokmester valószínűleg minden városi, tehát polgári és bűnügyben, helyettesítette a királyt. Van oly eset, mely ezt igazolja. Aztán a fejlődés kisebb fokát feltüntető cseh analogiából is arra lehet következtetnünk. De később, midőn a városok — az Anjouk és Zsigmond alatt — mindinkább erősödtek, törekvésük oda irányult, hogy a főbenjáró ügyeket a tárnokmester hatásköréből kivonják és azokban a maguk illetőségét megállapítsák és megerősítsék. S a XV. század elején már kész eredményt tudnak felmutatni.

Szólnunk kell még néhány oly vonásról, melyek szintén a tárnokmester hatásköréről nyerendő képünket egészítik ki. Így nevezetes kérdés, volt-e a tárnokmesternek a városok felett *administratív* joga.

E kérdésre igennel felelhetünk. Nem is szólva arról, hogy e korban a bírói fórumok még a priori bizonyos fokban adminisztratív jellegűek is, vannak határozott, e feleletünket

¹⁾ I. kiadás, 168. o.

támogató adataink is. Pusztán a biráskodásra vonatkozik, de hogy a városi igazságszolgáltatást ellenőrizni mennyire jogában volt a tárnokmesternek, mutatja egy 1339. évi oklevél,¹⁾ melyben Tamás, erdélyi vajda, a tárnokmester helyettese (procurator) meghagyja Bars város elüljáróságának és összes polgárainak, hogy Seffrid, garam-szent-benedeki apát panaszos ügyében néhány barsi polgár ellen járjon el igazságosan; az ítélekezésnél jelen lesz az ő (tárnokmester) embere, a zobori convent pedig bizonyoságot fog az eljárásról tenni; ha az ítélekezés lanyha találna lenni, akkor az ítélet utáni nyolczadik napon a bíró két esküdttel előtte, mint a tárnokmester helyettese előtt megjelenni tartozik (contra eundem Seffridum abbatem responsurus); „az ítélekezés egész menetét pedig a zobori convent lesz szives nekünk megírni.“ Talán nem mond sokat az, hogy 1344.²⁾ a király tárnokmesterének embere, Tamás litteratus reambulál és statuál Szomolnok város javára egy földet a királyné és egy hiteles hely kiküldött emberének jelenlétében. Azon 1380. évi oklevél sem teljesen világos, melyben Erzsébet ifjabb királyné meghagyja Szentgyörgyi Tamás comesnek, az ő tárnokmesterének és Pozsony város birájának s esküdtjeinek, hogy az elhalt pozsonyi bíró birtokait tartsák fenn, hogy a követeléseket a királyné annak idején kiegyenlíthesse.³⁾ Azonban már sokkal világosabban szól a királynak egy 1382. évi oklevele, melyet egy 1498. datált oklevél tartott fenn.⁴⁾ A király megtiltotta tárnokmesterének, Templinusnak, hogy akár a király, akár a saját nevében elvegye azon elhalt pozsonyi polgárok hagyatékát, kik közvetlen örökösökkel ugyan nem,

1) Anjouk. Okm. III. 552—3.

2) Fejér: C. D. IX/1. 260—1.

3) Fejér: C. D. IX/5. 407.

4) Fejér: C. D. IX/5. 583.

de távolabbiakkal igenis birtak; mert ha van végrendelet, úgy azt kell szem előtt tartani, ha pedig nincs, úgy az örökösök kapják az örökséget. Aztán így folytatja: Ha a tárnokmesternek bármi panasza volna a város ellen azon *jogok* miatt, melyek őt, mint tárnokmestert, megilletik (pro iure suo sibi ratione Magistratus sui tavernicalis competenti), akkor tegyen panaszt a városi bíróságnál. Ha pedig a bíró ellen van panasza, akkor a polgárok előtt keresse az igazságot; s ha így sem kapna elégtételt, akkor folyamodjék a király személyes jelenlétéhez. Valamint hogy nincs joga (auctoritatem) a tárnokmesternek bármely polgárt a saját jogainak sérelméért (pro iuribus suis) elfogni, birtokát elvenni, vagy őt annak birtoklásában akadályozni.

Látjuk, hogy a tárnokmester örökségi ügyekben is — bár itt jogtalanul — eljár; látjuk, hogy egyes polgárokat elfogatott, egyeseket megfosztott birtokaiktól, ugyanezeket vagy másokat akadályozott tulajdonuk birtoklásában, stb. Igaz, hogy a király ezt megtiltja, de hozzáteszi, hogy akkor, ha a saját jogsérelméről van szó. Nem lehet-e ebből joggal következtetni azt, hogy más esetekben ez meg volt engedve, hogy máskor ez volt a rendes gyakorlat?

Az 1405. évi második trv. pedig ¹⁾ a királyi tárnokmesterhez történő felebbezésről szólva előírja, hogy a tárnokmester köteles egészen újból igazságot szolgáltatni és ítéletét a város bírása és esküdtjei által *végrehajtatni* (et ipsum Judicium suum per annotatos Judices et juratos Civis efficaciter tenebitur facere observari).

Akárhogy legyen, az az egy kétségtelennek látszik, hogy a tárnokmester nem pusztán és kizárólag bírása a városnak, kihez fellebbezni lehet, aki ítéletet hoz és azontul semmi köze

1) Corp. Juris, I. 179. o. 11. art.

többé a városhoz, hanem olyan főbírája, kinek egyuttal „jogai“ vannak a várossal szemben, tárnokmesteri hivatalából kifolyó jogai.

Természetes, hogy a tárnokmester nem ítéltethet önkényesen, hogy ítéletében igazságosnak kellett lennie s talán figyelembe vennie a törvényt, a mennyiben ilyen létezett. Igen fontos volna tudni, hogy a király és tárnokmestere városi fellebbezéseknél az országos törvény, vagy városi jogszokás szerint ítélték-e. Erre azonban forrásaink világos, kétértelműségtől ment feleletet nem adhatnak. Nem elég világos az az 1366. évi oklevél,¹⁾ mely biztosítja Kőszeget, hogy a tárnokmester alá tartozik és hogy ez ítélezésében úgy fog igazságot szolgáltatni, „prout dictaverit ordo iuris.“ Kérdésünket talán jobban érinti egy 1364. évi oklevél,²⁾ de a homályt eloszlatni nem képes ez sem. Lajos király tudatja mindenkiel, hogy a sárváriakat senki se merje elmarasztalni; hanem ha panasza van valakinek ellenük, vigye azt a városi bíróság elé. S ha ennek ítéletével megelégedve nincs, fellebbezzen a királyhoz, vagy a tárnokmesteréhez; s aztán így folytatja: „Mi pedig, vagy nevezett tárnokmesterünk a tiszta igazságszolgáltatás teljességét fogjuk nyújtani bármely panaszosnak, *szemünk előtt tartva az országnak törvényét*“ (lege regni observata.) Tehát az ország törvénye szerint ítélt? Ám ezek nem félreérthetetlen szavak. Ugy lehet értelmezni, hogy az ország jogszokása szerint megengedi, hogy hozzá, a királyhoz fellebbezés történhessék. Nagyön tág értelemben kellene a kifejezést felfognunk, ha arra magyaráznók, hogy itt azt a szokást érti, mely szerint a városi polgárt csak a saját hatóságánál lehet bepanaszolni. Vonatkozik arra is, hogy a király „lege regni obser-

1) Fejér : C. D. IX/3. 575.

2) Fejér : C. D. IX. 3. 425—7.

vata“ *igazságosan* fog itélni. S végül annyit is jelenthet, hogy az igazságszolgáltatásban az ítélet meghozása az országos törvény, azaz nem a városi jogszokás alapján fog történni. Nekünk legvalószínűbbnek talán ez utóbbi látszik, bár ezt is annak csak bizonyos skepsisszel lehet tekintenünk. S így — sajnos — e nagyfontosságú kérdésben, minden adat híján, megoldást nem tudunk találni.

Meg kell még emlitenünk, hogy a királyi városoknak a király által történő adományozása által a város kikerült a királyi tárnokmester hatósága alól is. Így Varasd 1397. „cum omnibus suis pertinentiis et utilitatibus, *iuribusque, iurisdictionibus*“ . . . Czillei Hermannak adományoztatik.¹⁾

Még csak néhány, többé-kevésbé jellemző adatot kívánunk felhozni a tárnokmester hatáskörének ismertetéséhez.

A tárnokmester ítélete nem volt végérvényes, a király megsemmisíthette. (1375.)²⁾ Ha a tárnokmesternek kifogása van valamely városi polgár ellen, akkor ő is a város hatóságánál köteles panaszát előterjeszteni. (1382.)³⁾ Budán csak oly bírót vagy esküdtet lehet megválasztani, kinek van birtoka; s ha nincs, akkor állítson az illető oly kezeset, kivel a király, a tárnokmester, vagy a várnagy is meg van elégedve.⁴⁾ Ez is a tárnokmester adminisztratív jogára látszik utalni. Ugy szintén az, hogy a budai bíró és esküdtek a királynál, vagy a tárnokmesternél, vagy a várnagnál kötelesek megjelenni megválasztásuk után megerősítés végett.⁵⁾

1) Fejér: C. D. X/2. 418—23.

2) Fejér: C. D. IX/5. 35.

3) Fejér: C. D. IX/5. 583.

4) Ugy látszik, Budának, a király székhelyének várnagya oly nagy tekintély volt, hogy befolyást tudott magának szerezni a város fölött. Fejér: C. D. X/4. 237—41.

5) Fejér: C. D. X/4. 237—41.

Valamint az is, hogy a király, vagy tárnokmester, vagy a várnagy *parancsától* eltekintve — mutatja a tárnokmester nagy fölényét a városok felett, valamint hatósági jellegét is — soha semmiféle esetben sem lehet a bíró és esküdtek tudtán kívül a városi polgárságot összehívni. S ha valaki mégis megteszi, 100 ezüst márkát fizet büntetésül a királyi kamarának.¹⁾

Összegezve röviden a tárnokmester hatásköréről mondottakat, a tárnokmesternek eleinte tisztán a királyt helyettesítő szerepe lévén, minden ügyben biráskodott a városok fölött — másodfokulag. De, amint a későbbi fejlődés mutatja, a tárnokmesternek e széles hatásköre megszorítást szenvedett, a legfontosabb ügyeket, a polgárok bűnügyeit kivették hatásköre alól. Ez már valószínűleg 1405. után történt, de nem lehetetlen, hogy már 1405. előtt voltak előzményei, melyekről azonban a források nem nyújtanak felvilágosítást. Óka e fejlődésnek valószínűleg az, hogy a városok legfontosabb ügyeiket, melyekben vagyonuk és életük forgott kockán, a mindinkább önálló szerepet öltő tárnokmesteri biráskodás alól kivenni és egyedül a király felülbiráskodásának alávetni törekedtek. Erre az egész fejlődésre fényt vet a cseh analogia. Itt is úgy, mint nálunk, a királyi kamara főnöke feje egyuttal a király helyettesítésében a városoknak is; de míg nálunk a tárnokmester jogának megszorítása valószínűleg a királyi udvarból való kiválása miatt is történt, addig a cseh alkalmarás megmarad tovább is a király helyettesének.

A tárnokmester adminisztratív jogára nézve az a benyomásunk, hogy valamint a kor többi biróságának, úgy a tárnokmesteri széknek is joga alantasaival, a városokkal szemben több volt, mint kizárólag az itélethozatal. A király

DM

1) U. ott.

és a maga rendeleteit és ítéleteit végrehajtani a városi hatóság, vagy — amennyiben arra szükség volt — a saját emberei által a tárnokmesternek joga és kötelessége volt. De egyebekben — amennyiben az a város kiváltságai-
val nem ellenkezett, — a városok fölött adminisztratív hatásköre is volt.

Arra a kérdésre, hogy az országos törvény, vagy a városi jogszokás alapján történt-e az ítélelhozatal, forrásaink választ nem adnak.

*

Lássuk ezek után, hogyan történik ilyen, a királyhoz, illetőleg tárnokmesterhez fellebbezett pör lefolyása. Lássuk egész menetét.

Az összes városi privilegiumok kifejezik a városnak azt a jogát, hogy bármi panasza legyen polgárnak polgár ellen, vagy egy idegennek egy polgár ellen, elsőfokulag mindig azon város hatósága, elüljárósága bíraskodik.

De az oklevelek fellebbezésnek is helyet adnak ezen ítélet ellen: fellebbezni a királyhoz vagy a tárnokmesterhez lehet. Ez utóbbi 1405-ig *κατ' ἑξοχήν* a királynak helyettesítője. Hogy e fellebbezés és a további eljárás hogyan történt, igen intensive és minden részletében világítja meg egy kb. a XVI. század közepéből származó formula, mely épen azért, mivel formula, azt bizonyítja, hogy általánosan divó eljárást formulázott. Ez így szól¹⁾:

N. város N. polgára fellebbez a királyhoz a város bírójának, eküdtjeinek és polgárainak igazságtalan ítélete ellen; ezt úgy teszi, hogy a városban lévő convent színe előtt, vasárnapi mise után az ott lévő polgárok (ájtatos nép) hallatára visszautasítja a városi elüljáróság ítéletét és a királyhoz folyamodik; erről a con-

1) Fejér: C. D. IX/7. 113—17.

vent oklevelet állit ki; a király megkapván N. polgár fellebbező levelét, melyben el van mondva, hogy igazságtalan ítélet azért hozatott, mert a birák rokonságban vannak a fellebbező ellenfelével és meg vannak vesztegetve, megparancsolja N. káptalannak, hogy küldje ki egy alkalmas emberét, kinek jelenlétében N. királyi ember (aulae nostrae Juvenis), ki ebben az ügyben külön ki van küldve,¹⁾ idézze a király jelenléte elé²⁾ az érdekelt feleket egy bizonyos terminusra; eljárásának eredményét a káptalan írja meg a királynak. Erre a káptalan visszair a királynak, hogy parancsához hiven elküldte a kiküldött királyi emberrel N. subnotariusát, kik aztán beidéztek N. birót és N. N. N. . . . polgárokat, mint a fellebbező állítólagos ellenségeit N. terminusra.

Ezen eljárás részleteiről akarunk csak néhány szót szólni.

Az, hogy fellebbezés esetén csak a bíró köteles a király vagy helyettese előtt megjelenni, különösen a régibb privilegiumokban fordul elő gyakran és értelme már csak azért is van, mert épen a bírónak kell kifogásolt ítéletét megokolni. De előfordult az is, hogy a felperes nem panaszolt a városi hatóságnál, hanem egyenesen a királynál, vagy a tárnokmesternél. Ez azonban szabályellenes eljárás volt és a panaszosnak kötelessége volt a város bírójának költségeit megfizetni, mert ilyenkor is a bíró jelent meg a király előtt.³⁾ A királyi udvarban csak a király idézésére voltak kötelesek

¹⁾ Később, amidőn a tárnokmester kezdi magát a királyi udvartól függetleníteni, a királyi kiküldöttek helyett a maga embereit küldi ki ily functiók elvégzésére (vizsgálatok, stb.). Sopron vm. O. I. 504—05.

²⁾ Ez alatt a tárnokmestert is lehet érteni.

³⁾ Fejér: C. D. IV/I. 260. (Zágráb priv. 1242.) és IX/2. 493—98. (Kaproncza priv. 1356.)

a polgárok megjelenni; ¹⁾ később a tárnokmester is beidézhetette őket. Az idézés úgy történt, hogy a tárnokmester a király nevében idézőlevelet küld ahhoz a hiteles helyhez, melyhez az illető város tartozik. ²⁾ A kiküldött királyi ember (homo regius) és a hiteles helynek kiküldött embere pedig a város bírójának, esküdtjeinek és polgárainak jelenlétében (praesentibus et audientibus), azaz nyilvánosan és szemtől-szembe (facie ad faciem) idézi meg az alperest, vagyis adja tudtára a király idézőlevelének tartalmát. ³⁾ Mert a XIV. században legalább is már az alperesek is megjelennek a király, illetőleg tárnokmester előtt, nemcsak a bíró.

Ha a beidézett fél az első terminusra meg nem jelent, akkor még két idézés következett, melyek szintén nyilvánosan, a piacon, az utcán történtek. ⁴⁾

De a kitűzött terminust, ha a felek úgy kívánták, el lehetett halasztani. ⁵⁾ Ha az elhalasztást az egyik fél kéri csak, akkor bírságképen három márkát kell fizetnie, valószínűleg a tárnokmesteri hivatal javára. ⁶⁾ Ugy látszik, hogy a kitűzött terminus nyolcz napig volt érvényes, mert egy ismeretlen időben keltezett oklevél szerint Ugrinus tárnokmester tudatja, hogy Chenda, vasvári polgár a város nevében nyolcz egymás utáni napon megjelent előtte, de a másik fél nem jelentkezett. ⁷⁾

Ami a bíróság előtt való megjelenést illeti, valószínű, hogy a XIV. században már a felek meg szoktak volt ott jelenni; de sokszor helyet-

1) Fejér: C. D. IV/2. 296. (Beszterceb. priv. 1255.)

2) Fejér: C. D. IX/1. 424—6.

3) U. ott.

4) Fejér: C. D. IX/7. 511—9.

5) Fejér: C. D. X/1. 202—3

6) Fejér: C. D. X/4. 343—50.

7) Hazai Okm. VII. 340.

tesítettik magukat — akár a bíróval, akár valami procuratorral.¹⁾

A bizonyításnál némely város privilegiuma szerint csak polgárok lehetnek tanúk.²⁾ Sokszor lehetetlen a tárnokmester székhelyéről — amely 1405-ig mindig az udvarnál van, tehát Székesfehérvárott, Budán, Visegrádon, stb. — valamely ügyben igazságot szolgáltatni. Ilyen esetben, ha a tárnokmester nem akar maga kimenni, másokra ruházza át birói jogát, kik a helyszínén hoznak ítéletet s ezt a tárnokmester megerősíti. Így történt 1361.,³⁾ midőn Bábaszék és Korpona között támadt viszály egy birtok ügyében. Az ügy a királyi tárnokmester elé kerül, de a felek okmányaiából nem lehet kiigazodni. Erre a tárnokmester (János) azt ajánlja, hogy egy bizonyos napon menjenek ki a kérdéses birtokra a felek; mindegyik féllel legyen egy-egy királyi ember és egy-egy megbízható hiteles helyi férfi a sági conventtól, akik mintegy az eljárás szabályosságára ügyeljenek. Ezek vegyenek még maguk mellé „aequali numero“ 16 tisztességes férfit (talán 8—8-at); s ez a bizottság ítéljen aztán végérvényesen. Az eljárást és ítéletet írja meg a tárnokmesternek a sági convent. Így is történik; a bizottság kijelöli a határokat, melyekbe mindkét fél beleegyezik. A városok képviselői ezt a tárnokmester előtt ki is jelentik, mire a tárnokmester az ítéletet birói székével együtt megerősíti és erről saját függő pecsétjével ellátott oklevelet állíttat ki. A polgárok tehát ezentul „nomine regis“ békében birhatják a földet.

Érdekes, hogy a tárnokmesterek (1404. pl.) nem igen tudtak németül, mert pl. Pozsony városnak német nyelvű oklevelét tolmáccsal

1) Fejér: C. D. IX/5. 213.

2) Fejér: C. D. V/2. 525. (Vasvár priv. 1279.)

3) Fejér: C. D. IX/7. 504—9.

kellett 1404. a tárnokmesternek lefordíttatni,¹⁾ amiből az is kitűnik, hogy tárnokmesternek nem igen alkalmaztak mást, mint előkelő magyar urakat, nemeseket, de nem városi polgárokat.

Végül följegyzendő, hogy nagy hadjáratok alkalmával általános törvénytörést rendelt a király.²⁾

*

Amennyire forrásaink engedték, végig kísértük tehát a tárnokmester birói székének fejlődését 1405-ig; láttuk, mily területekre terjedt ki hatásköre s milyen természetű ügyek tartoztak illetékessége alá; végül, amennyire ez lehetséges volt, megismerkedtünk a tárnokmesterhez fellebbezett pörök lefolyásával, az ilyen alkalmakkor követett jogi eljárással.

Hogy erről az egész intézményről nyerendő képünk teljesebb legyen, szólnunk kell még a tárnokmester fizetéséről, vagy díjáról; arról a honorariumról, melyet neki, mint a városok fejének és birájának ezek fizettek.

A tárnokmester fáradozásának honorálását ép úgy a szükségszerűség hozta létre, a gyakorlat és élet fejlesztette ki, mint az egész tárnokmesteri intézményt, annak minden részét. Midőn a tárnokmesternek a városok fölött való biráskodása még szórványos jellegű volt, midőn általánossá és szinte törvényszerűvé a gyakorlat még nem tette, a városok nem látták szükségét annak, hogy e királyi hivatalnok biráskodását megfizessék. De amily mértékben általánosodott e birói functio, a városoknak könnyű volt belátni, hogy a tárnokmester jóindulatát a maguk számára megnyerni érdekükben áll. Azért mindenféle szivességekkel, majd ajándékokkal kedveskedtek neki annyira, hogy ezek egészen meg-

¹⁾ Fejér : C. D. X/4. 343—50.

²⁾ Zichy O. V. 37. (1397.)

szokottakká, sőt kötelezőkké váltak idővel. Ebből keletkezett a tárnokmesternek évi fizetése.

De egy más körülmény is elősegítette e gyakorlatnak kifejlődését. A XIV. század közepe táján a tárnokmester megszűnik a királyi kincstár kezelője lenni; ezentul tisztán és kizárólag a városoknak bírása. Mint ilyen határozottan rá is szorult a városok támogatására és fizetésére. Valószínű, hogy a tárnokmesternek része volt a mindenféle birságokból, vagyonek Kobzásból, melyek az igazságszolgáltatás folyamán előfordultak. Egy már említett 1362. évi oklevél¹⁾ tartalmaz erre nézve adatot. Midőn a királyné tárnokmestere és ennek birói széke Nagy Jakab körmendi polgárt fej és jószágvesztésre ítéli, hozzáteszi, hogy birtokai $\frac{2}{3}$ részben a tárnokmesteri ítélőszéknek (nostris Judiciariis), $\frac{1}{3}$ részben pedig perbeli ellenfelének jutnak kezére. Az ilyen eljárás lehetett általános, bár nem találunk rá eseteket, szokásban lehetett a király tárnokmesterénél is, mert ettől a királynéi ugyan nem igen különbözött, de hogy ez a tárnokmesternek — hogy úgy fejezzük ki magunkat — megélhetésére elegendő volt-e, nem bizonyos.

A tárnokmestereknek a városok részéről élvezett honorariumáról csak szerfelett kevés adat világosít fel; ami azonban — tekintetbe véve erre vonatkozó forrásainknak, így elsősorban városi számadás könyveinknek is igen hiányos voltát, — nem jelent annyit, hogy ez ily mértékben volt sporadicus is. Pozsonynak 1364—1374. közé eső számadásaiból²⁾ kitűnik, hogy a város a tárnokmesternek minden ujévkor egy nyeret, egy kantárt és egy vég gyolcsot („jolcz“) ajándékozott, illetőleg fizetett, vagy e helyett 800 fillért (phennig). Ezzel szemben érdekes a királynak és királynénak s az udvar néhány,

¹⁾ Fejér : C. D. IX/7. 511—19.

²⁾ Fejérpataky L. : Magyarorsz. városok régi számadáskönyvei, 39. o.

szintén ily honorariumot élvező tagjának jutalékát látni. A király kapott ujévkor 2 vég löweni posztót, egy szép aranyozott fejet $2\frac{1}{2}$ budai ezüst márkának súlyában; — a királyné 1 vég löweni posztót s 2 márka súlyu fejet; a lovászmester 800 fillér (phennig) értékű ajándékot, tehát ugyanolyat, mint a tárnokmester; a királyi ajtónállók (twrhwetter) 600 fillért kapnak, a szakácsok (kochen) 500-at. Vagyis a város megakarta a maga részére nyerni azokat az udvari embereket is, kiknek szolgálatától hasznát remélhette.

Körülbelül ugyanannyit adott Nagyszombat is a királynak és királynénak,¹⁾ a tárnokmester pedig egy darab nyest mentét kapott (mardreinen chursen) 3600 dénár értékben. Ez ajándékot karácsonykor, illetőleg vizkeresztkor kellett átszolgáltatni. 1394., 1395. vizkeresztje körül pedig ez volt a város kiadása: a tárnokmesternek 5 tal. den. s ugyanannyi az asztalnoknak és pohárnoknak is egyuttal.²⁾

A budai törvénykönyv szerint a város fizet a tárnokmesternek évi 15 vörös (azaz arany) forintot (rotguldein), minek harmadát a pestiek — Alt Ofen — adják.³⁾

De nemcsak ily rendszeres ajándékok adatnak a tárnokmesternek. Amikor a városnak különös szüksége volt a tárnokmester kegyére, vagy ha ellátogatott a városba, vagy más alkalmakkor is szokás volt a tárnokmesternek ajándékot adni, embereit, szolgálait, lovait ellátni, hírnökeit megfizetni stb. Így Selmezbánya 1365. 35 pint bort ad a tárnokmesternek;⁴⁾ 1367. a város bírása 32 forintot ad neki;⁵⁾ 1373. junius

1) Fejérp.: I. m. 102. (1394.)

2) Fejérp.: I. m. 109.

3) Budai trvkv. 17. p.

4) Fejérp.: I. m. 7.

5) Fejérp.: I. m. 14.

24. előtt pedig 12 vörös forintot.¹⁾ Ugyanazon év október 15.-e (szent Gál napja) előtt 4 vörös forintot, szolganépének és kiadásaira 4 forintot, lovaira 1 forintot;²⁾ 1375. 4 forintot a tárnokmesternek, költségeire pedig 2 forintot, — azonkívül 10 pint bort.³⁾ Pozsony város 1373. a tárnokmester költségére — midőn az Pozsonyban járt — 46 librát kap a várostól⁴⁾ 1405. a valószínűleg Nagyszombatban időző tárnokmester 88 librát és 5 solidust kap; halakért kiad a város 76 librát, husért és egyébért „150 librát és 17 librát s 18 novust”.⁵⁾

1364. a tárnokmester szolgálja $7\frac{1}{2}$ forintot kap Selmezbányától, máskor pedig 4 pint bort 12 garas értékben (haec sunt 12 grossi).⁶⁾ 1365. a tárnokmester szolgálai három esetben történt kiadásaiért 1 forintot, u. a. évben pedig egy más esetben 10 forintot kapnak.⁷⁾ A tárnokmester azon embere, ki ura levelét hozta, „pro honore ad nuptias” 3 ort. (?) kap. Ugy látszik, ilyen alkalmakkor a tárnokmester is kapott ajándékot a városoktól. 1373. az a tárnokmesteri szolgálja, ki szintén levelet hozott urától, 200 dénárt kapott.⁸⁾ 1364. a tárnokmester hirnöke 4 forintot kap és költségeit is megfizeti a város.⁹⁾ 1365. a tárnokmester lovainak takarmányát fizeti Selmezbánya $7\frac{1}{2}$ forint értékben.¹⁰⁾ 1386—99. pedig Besztercebánya nemcsak, hogy 18 arany forintot ad a tárnokmesternek és kíséretének, midőn az Zó-

1) Fejérv. : I. m. 17.

2) U. ott.

3) Fejérv. : I. m. 20.

4) Fejérv. : I. m. 40.

5) Fejérv. : I. m. 116.

6) Fejérv. : I. m. 7.

7) U. ott.

8) Fejérv. : I. m. 17.

9) Fejérv. : I. m. 4.

10) Fejérv. : I. m. 7., 14.

lyomban tartózkodik, hanem zabbal, tojással, hussal, vajjal s egyebekkel látják el, miért 46¹/₂ forintot fizetnek.¹⁾

*

Kiegészítésül szólnunk kell még a *város-csoportok* intézményéről. Szólnunk kell már csak azért is, mert ez intézmény a tárnokmester hatáskörének terjedelmét érinti és pedig negative; azaz azt mutatja, hogy mely városok fölött szünt meg a tárnokmester kizárólagos biráskodása már 1405. előtt. Ilyen város mindössze néhány van csak ebben a korban; de nem felesleges megismerkednünk azokkal a város csoportokkal sem, melyek már ekkor azonos városi privilegiumokkal éltek s amelyekből előbb-utóbb, — bár nem minden esetben — oly városi családok fejlődhettek ki, melyekben a központhoz appellálni lehetett az alantos város bírának ítélete ellen.

Ha valamely helység akár a maga benső fejlődése, akár a király kegye és akarata, akár mindkettőnek folytán abba a helyzetbe jutott, hogy a királytól privilegium elnyerését remélhette, az illető helység előjárói és jobbmódu, vagy eszesebb lakói a király elé járultak, hogy tőle városi privilegiumot kérjenek. Ilyenkor a szükséghez képest vagy új és a többi városétól többé-kevésbé eltérő priv. levél állíttatott ki, vagy valamely már létező város privilegiuma vétetett mintaképül. Utóbbi esetben valószínűleg a leendő városi polgárok voltak azok, kik egy nekik tetsző és a valóságban gyakorlatban lévő városi privilegiumot kértek. Ha a királynak ez elien nem volt kifogása, úgy ezen új város polgárai ezentul ama régi város kiváltsága, vagyis jogszokása szerint rendezték be életüket.

¹⁾ Fejérp.: I. m. 83.

De igen számos esetben fordult elő, hogy az új város bírósága nem értette meg egészen annak az idegen városnak jogát; vagy olyan esetek fordultak elő, melyekben eligazodni semmiképen sem tudott. Világos, hogy ilyenkor ahhoz a városhoz fordultak magyarázatért és utbaigazításért, melytől a kiváltságot átvették. Ezekből az utbaigazításokból lassan egy egészen más természetű gyakorlat fejlődött ki:

Az elmondottakból önkényt következett, hogy az a peres fél, melynek a városi bíróság ítélete nem tetszett, első sorban azzal állott elő, hogy e bíróság rosszul alkalmazta a statutumot, rosszul magyarázta, félreértette s azért helyesebb, felfogása szerint igazságosabb ítéletért ahhoz a fórumhoz kívánta ügyét vinni, honnét a statutumok származnak, az anyavároshoz.¹⁾ Így keletkeztek az anyavároshoz történő fellebbezések. S ami ránk nézve a legfontosabb, e fellebbezési forum léte az illető leányvárosra nézve fölöslegessé tette az eddigi fellebbezés helyét, a királyi tárnokmester ítélőszékét. Ilyen leányváros — mint említők — 1405. előtt csak néhány van; de már van és azért felsorolását szükségesnek találjuk.

Valamely város privilégiumának átvétele még nem volt okvetlenül egyértelmű e város főnhatóságának elismerésével is. Így pl. Füzítő 1263. évi kiváltsága²⁾ bíraskodás dolgában Buda privilégiumát kapja; de azért épen nem került Buda, mint anyaváros hatósága alá; hanem a pannonhalmi apátságnak volt alárendelve. 1382. Privigyé is Buda privilégiumát kapja,³⁾ de azért utbaigazításért (pro consilio et informatione) Korponához fordul.

1) E szót egyszerűség és rövideg kedvéért használjuk; nem mintha egynek vennők az igazi, gyarmatosító, tehát tulajdonképeni anyavárosokkal.

2) Wenzel, III. 38—9.

3) Fejér: C. D. X/1. 60—5.

De ha kisjelentőségű város vette át szomszéd nagynak kiváltságát, különösen ki volt téve annak, hogy az utóbbtól függésbe jusson. Itt adjuk néhány vároresalád, vagyis egymástól átvett privilegiummal bíró vároresoprt névsorát, mely vároresoportoknak azonban nem mind-egyikében fejlődtek ki felső biráskodási joggal bíró anyavárosok. Ilyenek :

Varasd (1209.); Borza (1211.)

Petrina; Szamobor; Jasztrebarszka (1257.)

Dézsvár (Dézs); Szatmár; Szalacs (1261.)

Buda; Füzítő (1263.); Komárom (1263.); Rimaszombat (1334.); Rimaszécsen (1334.); Gyöngyös (1334.); Óvár (1354.); Brassó (1364.) leiratik a Budáéről; Eperjes (1374.); Privigyé (1382.) (e város 1389. átveszi Korpona jogát).

Korpona; Bánya; Liptó-Hibe; Zsolna (1379.); Turócz-Szt.-Márton (1340.) (?); Loppena patak melletti erdő (1358.)

Székesfehérvár; részben Nagyszombat (1238.); Nyitra (1258.); Szatmár-Németi (1264.); részben Győr (1271.); Sopron (1277.); Vasvár (1279.) és mások.

Selmeczbánya; Szomolnok (1327.); Libetbánya (1379.);

Szeben (?); Breznóbánya (1380.);

Kassa; Kis-Szeben; Sidópatak (1317.);

Segesd; Csurgó.

Nagy-Szöllős; mármarosai városok. (1329.)

Már ezek között is találunk olyanokat, melyekhez a leányvárostól fellebbezni lehetett. Már Libetbánya privilegiuma (1379.)¹⁾ is oly szavakkal fejezi ki Selmeczbánya jogszokásának átvételét, hogy hajlandók vagyunk alárendelt leányvárosnak tekinteni: Örök időkön át Selmeczbánya városának joga és szokása alatt köteles maradni (sub iure et consuetudine civitatis Schemnitiae esse debeat perpetuis tempo-

¹⁾ Fejér: C. D. IX/5. 312.

ribus et manere). A zsolnaiak pedig, akik az idegen tescheni jog helyett a hazai Korponának statutumait kötelesek elfogadni¹⁾ (1379.), kétes esetekben az említett polgároktól tartoznak utbagazítást kérni (in causis ambiguis dictos cives, et eorum leges . . . requirere debeamus). E szerint a város *köteleztetik* is erre. Modor 1361. évi kiváltságában pedig²⁾ világosan ki van mondva, hogy ha a polgárok a városi bíróság ítéletével megelégedve nincsenek, úgy a tartozási, kölcsön, hitel és kisebb ügyekben Nagyszombat, örökségi és más nagyobb ügyekben pedig Pozsony polgárainak ítélőszékéhez fellebbezzenek, melynek ítéletében aztán meg kell nyugodniok; vagyis a tárnokmesterhez fellebbezni már nem lehetséges. Ugyanolyan, vagy még nagyobb világossággal szól Kis-Szeben 1405. évi kiváltsága.³⁾ Ha valaki a városi bíró és esküdtek ítéletével megelégedve nincs, úgy ezek székétől *vagy Kassa városához, vagy a tárnokmesterhez* lehet fellebbezni. Azaz e kettő közül csak az egyikhez. S e második bírói forumtól csak a király személyes jelenlétéhez (personalis praesentia).

Míg 1405. e szokás országosan is megerősítették. Az 1405. évi első decretum 4. articulusa⁴⁾ azt mondja, hogy az összes királyi városok (civitates nostrae) és mezővárosok (liberae villae), melyek valamely nagyobb városhoz tartoznak (!) (alicui ex principalioribus Civitatibus annexarum), vagy a királyi tárnokmesterhez, vagy azon város ítélőszékéhez fellebbezhetnek, melynek kiváltságával az illető város vagy mezőváros él (vel ad iudicium illius Civitatis, cuius libertate talis Civitas, vel Villa fungitur). És ezen tárnokmesteri, illetőleg anyavárosi ítélet ellen

1) Fejér: C. D. IX/7. 619—20.

2) Fejér: C. D. IX/3. 250.

3) Fejér: C. D. X/4. 367—72.

4) Corp. Juris. I. 172. o.

már semmi más bírónak ítélőszékéhez appellálni nem lehet; hanem az ügy ezen forumoknál véglegesen intézendő el (*Nec ab illorum, ad quos appellatum fuit, iudicatu vel sententia sit ulterius in aliorum Iudicium praesentiam procedendum sed ipsa causa debeat coram eisdem finaliter terminari*). A királyhoz való föllebbezés — bár róla szó nincs — persze nem tiltatott el.

Megkiséreltük tehát áttekinteni annak az intézménynek fejlődését, melynek — úgy gondoljuk — nem ok nélkül tulajdonítottunk nagy fontosságot; tettük abban a korban, mely a hivatal eredeténél veszi kezdetét és végződik azon esztendőnél, mely határozott irányt szab további fejlődésének, megjelölván az utat, melyen egyenes irányban halad aztán tovább nagyobb fordulatok és változatosság nélkül.

Láttuk, hogy a királyi tárnokmesteri hivatal a tárnoknépek fölött való hatóság intézményében leli gyökerét. A XI. század végén s a XII. nek elején kifejlődött már a királyi gazdaságokhoz tartozó alantós állású népeknek számos és különféle kötelezettségű osztálya. Megvolt mindegyiknek a maga szervezete, megvolt a decuriója (tizedes), centuriója (százados), comese (ispán), és ha igen nagy volt az egy csoportba tartozók száma, a nagy szám nagyobb szervezetet követelvé, megvolt a királyi udvarban a maga magistere (mester) is. E tarka tömegben foglaltak helyet a tárnokok is. Nekik is voltak századosaik, ispánjaik és nekik is volt a királyi udvarban mesterük. Ez volt a tárnokmester.

A tárnokoknak specialis kötelezettsége nevéből és a történelmi valószínűségből ítélve a

gazdaság központjába befolyó természetben való szolgálmányoknak kezelése és őrzése volt. E természetben való szolgálmányok voltak a kornak — pénzgazdaság nem lévén — kincse (marhája), s ugy a tárnokok afféle kincstárnokok lehettek későbbi értelemben. Természetes következménye ennek a körülménynek, hogy a tárnokmester, ki a királyi udvarban tartózkodott, fő „marha“-kezelő és őrző lévén, főkincstárnokká lett. (Kétségtelen, hogy már előbb is volt királyi központi kamara és ennek élén valamilyes hivatal; de nagyon megállapodottnak ezt persze nem szabad tekintenünk s így hivatala könnyen mehetett át a tárnokmesterre.) Ezt lehetne az első nevezetes fordulathat tekinteni a hivatal fejlődésében, ha nem volna a tárnokmesternek eredeti hivatalával összeforrvá annyira, hogy szinte nem is tudjuk különválasztva elképzelni.

A tárnokmester tehát az udvari kamara főnöke lett, a királynak (államnak) mintegy főpénztárosa. De ennél eredetileg semmivel sem több; csak idővel szerzi meg a hatósági jogot a pénzügy közegei, alkalmazottjai fölött. Ez azonban nem sikerült neki egészen; a legtökéletesebben sikerült a regalék nagy részének kezelői, különösen a pénzverés és -beváltás közegei, aztán a nemes fémhányak népei, továbbá valószínűleg a sóbányák alkalmazottai fölött is; nem állapítható meg hatósági joga minden kéréséget kizárólag az idegenek és városok adójának beszedői és a sok más udvari kiküldött fölött; legkevesebbé sikerült pedig, azaz egyáltalában nem sikerült e jogát a vármegyei adók behajtóra, a várközegekre, továbbá a belföldi vámok beszedőire (szintén királyi várközeg) kiterjesztenie.

Körülbelül ilyen képet tüntet fel a hivatal a XIV. század közepén, midőn a második lényeges fordulaton megy keresztül. Ekkor történik, hogy addigi pénzügyi illetékessége meg-

szünik (a kincstárnokra megy át) s tisztán a városok főbirája marad. Ennek előzményei a XIII. század közepéig nyulnak vissza. Az ezen században feltűnő és virágzásnak induló városok privilegiumaiban hangsúlyoztatik a várhatósága alól való kivételük és közvetlenül a király felsősége alá helyezésük. A király állásának méltósága és egyéb érthető körülmények is megkövetelték, hogy az uralkodó ne maga végezze e bíraskodást, hanem udvarának valamely előkelő tisztjét bizza meg vele. E helyettesítésre több oknál fogva, de különösen azért, mert a királyi városok amugy is a királyi kamarákhoz tartozóknak tekintettek, mely kamarának élén pedig, mint láttuk, a tárnokmester állott, épen a tárnokmester hivatala volt legalkalmasabb.

A tárnokmester e bíraskodása 1230. tünik fel először; azonban ez izolált esettől eltekintve a természetes fejlődést az 1244. és 1258. évi oklevelek mutatják. Ekkor még szórványos a bíraskodás, de mind gyakoribbá lévén a XIII. század végén talán már általánosnak mondható. A XIV. század második negyedétől fogva már erős önállóságra való törekvés jellemzi, az 1405. év pedig lehetővé teszi a királyi udvartól való teljes elválását és önállóságát, midőn ez esztendőben a tárnokmester hivatala és teendője országosan szabályoztatik.

Eddig már találkoztunk volt a későbbi tárnokszék nyomaival is, a tárnokmesteri hivatal szervezete pedig egészen megállapodott, olyan, mint a későbbi századokban. A fejlődés további iránya és utja tehát pontosan ki van jelölve.